VICTOR HUGO

SAMLADE SKRIFTER

MALMÖ
VÄRLDSLITTERATURENS FÖRLAG

M A L M Ö
Vitus Peterssons Bokindustri
1927

SAMHÄLLETS OLYCKSBARN

AV

Victor Hugo

MALMÖ
VÄRLDSLITTERATURENS FÖRLAG

MALMÖ
Vitus Peterssons Bokindustri
1927

Minnesupplaga

Tredje bandet

(Forts. från andra bandet)

— Ännu tidigare, herr mär.

— Vilken dag då?

— Jag trodde mig ha sagt herr mären, att målet kommer före i morgon och att jag far med diligensen i natt.

Herr Madeleine gjorde en omärklig rörelse.

— Och huru lång tid kommer målet att draga ut?

— En dag på sin höjd. Domen kommer att fällas senast i morgon natt. Men jag avbidar inte domen, som inte kan slå fel. Så snart jag avlagt mitt vittnesmål, återvänder jag hit.

— Det är bra, sade herr Madeleine.

Och han avskedade Javert genom ett tecken med handen.

Javert gick icke.

— Förlåt, herr mär, sade han.

— Vad är det vidare? frågade Madeleine.

— Herr mär, det återstår mig att påminna er om en sak.

— Vilken?

— Att jag bör avsättas.

Herr Madeleine reste sig upp.

— Javert, ni är en hederlig man och jag högaktar er. Ni överdriver själv ert fel. Det där är för övrigt en förolämpning, som blott rör mig. Javert, ni är värd att stiga uppför och inte utför. Jag önskar, att ni behåller er plats.

Javert betraktade herr Madeleine med sin öppna blick, i vars djup man tyckte sig se detta föga upplysta, men stränga och rena samvete, och sade med lugn röst:

— Herr mär, jag kan inte göra er till viljes däri.

— Jag upprepar för er, svarade herr Madeleine, att saken blott rör mig.

Men Javert, som helt och hållet upptogs av en enda tanke, fortfor:

— Vad det beträffar, att jag skulle överdriva, så överdriver jag inte det minsta. Se här, huru jag resonnerar. Jag har misstänkt er orättvist. Det betyder ingenting. Det är vår rättighet att

misstänka, ehuru det likväl är en betänklig sak att misstänka dem, som stå över oss. Men jag har utan bevis, i ett anfall av vrede, i syfte att hämnas, angivit er som en galärslav, er, en ansedd man, en mär, en överhetsperson. Detta är en allvarsam, en mycket allvarsam sak. Jag har förnärmat överheten i er person, jag, en överhetens tjänare. Om någon av mina underordnade hade gjort detsamma, som jag gjort, skulle jag ha förklarat honom ovärdig att stanna kvar i tjänsten och kört bort honom. Nå väl, ännu ett ord, herr mär. Jag har ofta i mitt liv varit sträng emot andra. Det var rättvist. Jag gjorde rätt. Men om jag nu inte vore sträng mot mig själv, skulle allt det rättvisa jag gjort bli orättvist. Bör jag skona mig mer än andra? Nej. Skulle jag endast duga till att straffa andra, inte mig själv? Men då vore jag ju en usling. Då skulle ju de, som sade: den skurken Javert! ha rätt. Jag önskar därför inte, herr mär, att ni skall behandla mig med godhet. Er godhet har väckt nog mycket ond blod hos mig, då den gällde andra. För min egen del vill jag inte ha något av den. Den godhet, som består i att ge en glädjeflicka rätt

mot en herreman, att ge poliskonstapeln rätt mot mären, den lägre mot den högre, den kallar jag en dålig godhet. Det är genom den sortens godhet, som samhällsordningen upplöses. Ack, min Gud, att vara god, det är mycket lätt, men svårare är att vara rättvis. Om ni hade varit den, som jag trodde er vara, så skulle jag inte ha varit god mot er, jag. Det skulle ni ha fått se. Jag bör således, herr mär, behandla mig själv så, som jag skulle behandla varje annan. Då jag lade min hand på missdådare, då jag förfor strängt mot lösdrivare, sade jag ofta till mig själv: Om du förgår dig, om jag någonsin kommer på dig med något snedsprång, så vänta bara! Jag har förgått mig, jag har kommit på mig med ett snedsprång. Så mycket värre! Välan, avskeda, avsätt, kör bort mig! Det är i sin ordning. Jag har armar, jag kan arbeta i jorden, det är mig enahanda. Herr mär, tjänstens bästa fordrar, att ett exempel statueras. Jag begär helt enkelt, att polisuppsyningsman Javert blir avsatt.

Allt detta sades med en på en gång ödmjuk, stolt, förtvivlad och om övertygelse vittnande ton, som förlänade ett slags sällsam höghet åt denne egendomligt hederlige man.

— Vi få se, sade herr Madeleine.

Och han räckte honom handen.

Javert ryggade tillbaka och sade med sträv röst:

— Förlåt, herr mär, men det går inte an. En mär ger inte handen åt en polisspion.

Han tillade mellan tänderna:

— Polisspion, ja! Från det ögonblick jag missbrukade polisens myndighet är jag ingenting annat än en polisspion.

Därpå bugade han sig djupt och styrde sina steg mot dörren.

Där vände han sig om och sade, med ögonen alltjämt sänkta mot golvet:

— Herr mär, jag skall fortfara att förrätta tjänsten, tills jag fått en efterträdare.

Han gick ut. Herr Madeleine satt drömmande kvar, lyssnande till de fasta, säkra steg, som avlägsnade sig på korridorens stengolv.

SJUNDE BOKEN.

Champmathieuska målet.

I.

Syster Simplice.

De tilldragelser, som vi nu gå att berätta, ha icke alla varit kända i Montreuil. Men det lilla, som därav kommit till allmänhetens öron, har i denna stad kvarlämnat ett sådant minne, att det skulle vara en stor lucka i denna bok, om vi icke berättade det i dess minsta enskildheter.

Bland dessa enskildheter skall läsaren träffa på två eller tre osannolika omständigheter, som vi av vördnad för sanningen vidhålla.

På eftermiddagen, som följde efter Javerts besök, gick herr Madeleine som vanligt för att höra efter Fantine.

Innan han gick in till Fantine, bad han att få tala vid syster Simplice.

De båda nunnor, som tjänstgjorde på sjukhuset, tillhörde, liksom alla barmhärtighetssystrar, lazaristernas orden och hette syster Perpétue och och syster Simplice.

Syster Perpétue var en vanlig bondkvinna, en barmhärtighetssyster av det grövre slaget, vilken tagit tjänst hos Gud alldeles på samma sätt, som man tager en annan tjänst. Hon var nunna, liksom en annan är kokerska. Denna typ är alls icke sällsynt. Klosterordnarna taga gärna emot detta grova krukmakargods från bondlandet, som lätt låter forma sig till kapucinermunkar eller ursulinernunnor. Dessa råa naturer äro mycket användbara till de grövre sysslorna inom klosterlivet. Övergången från bonddräng till karmelitermunk är alldeles icke något tvärt språng. Den ene blir den andre utan synnerlig möda. Den fond av okunnighet, som är gemensam för byn och klostret, är en fullständig förberedelse och sätter genast bonden på samma fot med munken. Gör blott bondrocken litet vidare, och munkkåpan är färdig. Syster Perpétue var en grovt byggd nun-

na, bördig från Marines nära Pontoise, som talade sitt bondspråk, sjöng psalmer, brummade, sockrade sjukdrycken allt efter patienternas gudlighet eller skrymteri, snäste de sjuka, var vresig mot de döende och nästan kastade Gud mitt i synen på dem, samt som under dödskampen lät av vrede sjudande böner hagla över dem. För övrigt en rask, hederlig och rödbrusig kvinna.

Syster Simplice var vit som vax. Bredvid sys-Perpétue såg hon ut som ett vaxljus bredvid ett talgljus. Vincentius de Paula har oöverträffligt tecknat barmhärtighetssysterns bild i dessa beundransvärda ord, i vilka han blandar så mycken frihet med så mycket tvång: "De skola till kloster ha endast de sjukes hem, till cell endast en hyrd kammare, till kapell endast kyrkan i den församling de tillhöra, till klostergård endast stadens gator eller sjuksalarna, till murar endast lydnaden, till klostergaller endast gudsfruktan, till slöja endast blygsamheten."

Detta ideal av en barmhärtighetssyster var levande i syster Simplice. Ingen skulle ha kunnat uppgiva syster Simplices ålder. Hon hade aldrig varit ung och tycktes aldrig kunna bli gammal.

Det var en på en gång blid och sträng varelse — vi våga icke säga kvinna — vänlig, men kall och som aldrig hade ljugit. Hon var så blid, att hon föreföll svag, men likväl var hon fastare än granit. Hon vidrörde de olyckliga med de lenaste, finaste och renaste fingrar. Det låg så att säga tystnad i hennes ord. Hon talade nätt och jämt så mycket, som var nödvändigt, och hade en klang i sin röst, som på en gång skulle verkat rörande i en biktstol och förtjusande i en salong. Detta fina väsen förlikte sig lätt med den grova ylleklänningen och fann i beröringen med det sträva tyget en ständig påminnelse om himlen och om Gud. Ännu en omständighet må vi lägga vikt på. Att aldrig ha ljugit, att aldrig, för vilket ändamål som helst, även det likgiltigaste, ha sagt något, som icke var sanning, ren sanning, var det utmärkande draget hos syster Simplice. Det var grundtonen i hennes dygd. Hon hade inom samfundet nästan blivit ryktbar för denna orubbliga sanningskärlek. Abbé Sicard talar om syster Simplice i ett brev till den dövstumme Massieu. Vi må vara aldrig så uppriktiga och renhjärtade, så ha vi dock alla den lilla, oskyldiga lögnens

rispa på vår öppenhjärtighets spegelglas. Icke hon. En liten lögn, en oskyldig lögn, finns väl någonting sådant? Att ljuga är absolut ont. Att ljuga litet är icke möjligt. Den, som ljuger, ljuger lögnen hel och hållen. Att ljuga är den ondes eget ansikte. Satan har två namn: han kallas Satan och han kallas Lögnen. Så tänkte hon. Och som hon tänkte, så handlade hon. Därav härledde sig den vithet, varom vi talat, en vithet, som spred sin strålande glans även över hennes läppar och ögon. Hennes leende var vitt, hennes blick var vit. Det fanns icke en spindelväv, icke ett dammkorn på detta samvetes fönsterruta. Då hon ingick i den helige Vincentius de Paulas orden, hade hon av särskild förkärlek åt sig utvalt namnet Simplice. Simplicia av Sicilien var, som bekant, det helgon, som hellre lät slita av sig bägge brösten, än hon svarade, att hon var född i Segesta, enär hon var född i Syracusæ, en lögn, som skulle ha räddat henne. Detta skyddshelgon passade för denna själ.

Syster Simplice hade, då hon gick in i orden, två fel, vilka hon dock efter hand rättade. Hon hade haft smak för sötsaker och tyckt om att få

brev. Hon läste nu aldrig annat än en bönbok med stor stil och på latin. Hon förstod icke latin, men hon förstod boken.

Den fromma kvinnan hade fattat tycke för Fantine, troligen emedan hon här anade en fördold dygd, och hade ägnat sig nästan uteslutande åt hennes vård.

Herr Madeleine förde syster Simplice avsides och anbefallde Fantine åt henne med ett eget uttryck i rösten, som systern sedermera erinrade sig.

Då han lämnade systern, gick han fram till Fantines säng.

Fantine väntade var dag herr Madeleines ankomst, lika som man väntar en stråle av värme och glädje. Hon sade till systrarna:

— Jag lever endast då herr mären är här.

Hon hade denna dag stark feber. Så snart hon fick se herr Madeleine, frågade hon honom:

— Och Cosette?

Han svarade småleende:

— Snart.

Herr Madeleine var mot Fantine den samme som alltid, endast med den skillnaden, att han

stannade hos henne en hel timme i stället för en halv, till Fantines stora glädje. Han hade tusende föreskrifter, att lämna åt alla, på det att ingenting skulle fattas den sjuka. Man lade märke till, att hans ansikte en gång blev mycket sorgset. Men detta erhöll sin förklaring, då man fick veta, att läkaren lutat sig intill hans öra och sagt:

— Hon blir allt sämre och sämre.

Sedan gick han tillbaka till märiet, och vaktmästaren såg honom upppmärksamt studera en vägkarta över Frankrike, som hängde i hans arbetsrum. Han skrev med blyerts några siffror på en papperslapp.

II.

Mäster Scaufflaires skarpsinnighet.

Från märiet begav han sig till ena änden av staden, till en flamländare, mäster Scaufflaër, förfranskat Scaufflaire, vilken hyrde ut hästar och åkdon.

Kortaste vägen till denne Scaufflaire var att gå en föga besökt gata, vid vilken prästgården i den församling, som herr Madeleine tillhörde, var belägen. Kyrkoherden sades vara en värdig, ansedd och rådklok man. I det ögonblick, då herr Madeleine kom utanför prästgården, fanns blott en vandrare på gatan, och denne lade märke till följande:

Då mären väl gått förbi prästgården, stannade han och stod en stund orörlig, vände därefter om och gick tillbaka till prästgårdens port, som var ett mellanting mellan gångport och körport och

hade en portklapp av järn. Han lade häftigt handen på portklappen och upplyfte den. Därefter hejdade han sig åter, stod orörlig och liksom eftersinnande, och efter några sekunders förlopp fällde han åter sakta ned portklappen, i stället för att låta den hårt slå till, och fortsatte sin vandring med ett slags brådska, som han icke visat förut.

Herr Madeleine fann mäster Scaufflaire hemma, sysselsatt med att laga en sele.

— Mäster Scaufflaire, frågade han, har ni någon god häst?

— Herr mär, sade flamländaren, alla mina hästar äro goda. Vad menar ni med en god häst?

— Jag menar en häst, som kan springa sju mil på en dag.

— Åh knäveln! sade flamländaren, sju mil!

— Ja.

— Spänd för en kabriolett?

— Ja.

— Och hur länge får han vila efter den färden?

— Han bör, om det gäller, kunna vända om dagen därpå.

— Samma väg igen?

— Ja.

— Åh knäveln! Åh knäveln! Och det är sju mil?

Herr Madeleine tog upp ur fickan den papperslapp, varpå han med blyertspennan upptecknat några siffertal. Han visade dem för flamländaren. Det var talen 1 ½, 2 och 3.

— Ni ser själv, sade han. Summa sex och en halv, i runt tal sju mil.

— Herr mär, återtog flamländaren, jag har vad ni behöver. Ni har nog ibland sett min lilla vita häst ute. Det är ett litet djur från nedre Boulonnais, fullt av eld. Man ville först göra honom till ridhäst. Pytt, gick inte! Han bara slog bakut och kastade var enda ryttare i backen. Man trodde honom vara okynnig och visste inte, vad man skulle göra med honom. Då köpte jag honom och spände honom för en kabriolett. Det var just det han ville, herr mär. Nu är han sedig som en flicka och springer som vinden. Men, bevars för att sätta sig upp på hans rygg! Han har inte lust att vara ridhäst. Var och en har sin ärelystnad. Draga, ja; bära, nej. Man skulle kunna tro, att han sagt så till sig själv.

— Och han skall stå ut med färden?

— Era sju mil skall han tillryggalägga i fullt trav på mindre än åtta timmar. Men hör nu på vilka villkor

— Låt höra.

— För det första måste ni, när ni hunnit halvvägs, låta honom pusta en timme. Han måste där få något att äta, och någon måste vara närvarande, medan han äter, för att hindra drängen på värdshuset att stjäla från honom hans havre, ty jag har märkt, att det i värdshusen oftare händer, att havren supes upp av stalldrängarna än ätes upp av hästarna.

— Någon skall vara närvarande.

— För det andra, är det herr mären själv, som tänker begagna kabrioletten?

— Ja.

— Kan herr mären köra?

— Ja.

— Nå väl, då måste herr mären resa ensam och utan packning för att inte göra det för tungt för hästen.

— Överenskommet.

— Men efter som herr mären inte kommer att ha någon med sig, måste herr mären själv göra sig det besväret att se till, att hästen får sin havre,

— Det är klart.

— Och jag måste ha trettio francs om dagen. För de dagar hästen vilar upp sig måste jag ha lika mycket. Inte ett öre därunder, och fodret bekostas likaledes av herr mären.

Herr Madeleine tog upp sextio francs ur sin börs och lade dem på bordet.

— Här har ni för två dagar i förskott.

— För det fjärde skulle, för en sådan skjuts, en kabriolett vara allt för tung och trötta ut hästen. Det blir därför nödvändigt, att herr mären går in på att åka i en liten tilbury, som jag har.

— Jag går in därpå.

— Den är lätt, men alldeles öppen.

— Det är mig likgiltigt.

— Har herr mären betänkt, att det är vinter?

Herr Madeleine svarade icke. Flamländaren återtog:

— Att de är mycket kallt?

Herr Madeleine fortfor att tiga.

Mäster Scaufflaire fortfor:

— Att det kan bli regn?

Herr Madeleine upplyfte huvudet och sade:

— Tilburyn och hästen skola klockan halv fem i morgon bittida vara utanför min port.

— Det är avgjort, herr mär, svarade Scaufflaire. Därefter började han med sin tumnagel utskrapa en fläck i bordskivan och återtog med den bekymmerslösa uppsyn, som flamländarne så väl förstå att para med sin slughet:

— Men jag kommer just nu att tänka på en sak. Herr mären har inte sagt mig, vart det bär av? Vart tänker herr mären fara?

Han hade ända från samtalets början icke tänkt på någonting annat, men han visste ej varför han icke förut vågat göra denna fråga.

— Har er häst goda framben? sade herr Madeleine.

— Ja, herr mär. Ni kan ändå hålla upp honom litet i utförsbackarna. Är det många sådana på den väg ni skall fara?

— Glöm icke att klockan precis halv fem i morgon bittida vara utanför min port, svarade herr Madeleine och gick.

Flamländaren stod där "just som ett fä", såsom han någon tid efteråt själv sade.

Två eller tre minuter sedan mären gått, öppnades dörren på nytt. Det var mären,

Han hade allt jämt samma lugna och tankfulla utseende.

— Herr Scaufflaire, sade han, till huru mycket värderar ni hästen och tilburyn, som ni hyr ut åt mig, det ena med det andra?

— Det ena knogande på det andra, herr mär, sade flamländaren med ett flatskratt.

— Må vara. Nåå?

— Vill herr mären köpa dem av mig?

— Nej, men jag vill för alla händelser ge er säkerhet för dem. Vid min återkomst lämnar ni mig summan tilbaka. Till huru mycket värderar ni åkdon och häst tillsammans?

— Till fem hundra francs, herr mär.

— Här äro de.

Herr Madeleine lade en sedel på bordet, gick sedan sin väg och kom denna gång icke tillbaka.

Mäster Scaufflaire ångrade storligen, att han icke sagt tusen francs. För övrigt voro häst och tilbury i klump endast värda tre hundra francs.

Flamländaren ropade in sin hustru och berättade saken för henne.

— Vart knäveln kan herr mären ämna sig?

De började rådslå om saken.

— Han far till Paris, sade hustrun.

— Det tror jag inte, sade mannen.

Herr Madeleine hade på kaminhyllan glömt kvar papperet, varpå han upptecknat siffrorna. Flamländaren tog det och begynte studera det.

— En och en halv, två och tre. Det betyder bestämt skjutshållen. Därpå vände han sig till sin hustru och sade:

— Nu har jag det!

— Huru?

— Det är en och en halv mil härifrån till Hesdin, två från Hesdin till Saint-Pol, tre från Saint-Pol till Arras. Han far till Arras.

Herr Madeleine hade emellertid kommit hem. Då han återvände från mäster Scaufflaire, hade han tagit en lång omväg, som om prästgårdens port för honom varit en frestelse, den han velat undvika. Han hade gått upp på sitt rum och där stängt sig inne, vilket icke var någonting ovanligt, ty han lade sig gärna tidigt. Fabrikens portvakterska, som på samma gång var herr Madeleines enda tjänarinna, gav likväl akt på, att hans ljus släcktes klockan halv nio, och hon sade det åt kassören, när han kom hem, tilläggande:

— Jag kan just undra, om herr mären är sjuk. Jag tyckte, att han såg litet besynnerlig ut.

Kassören bebodde en kammare, som låg mitt under herr Madeleines rum. Han fäste ingen uppmärksamhet vid portvakterskans ord, lade sig och insomnade. Mot midnatt vaknade han häftigt. Han hade under sömnen hört något buller över sitt huvud. Han lyssnade. Han hörde steg av och an, som om någon gått i rummet ovanpå. Han lyssnade uppmärksammare och kände igen herr Madeleines gång. Detta föreföll honom besynnerligt. Vanligtvis hördes aldrig något buller i herr Madeleines rum före den tid, då han brukade stiga upp. Ett ögonblick därefter hörde kassören något, som liknade ljudet av ett skåps öppnande och tillstängande. Sedan flyttades en möbel, det blev tyst, och vandringen begynte på nytt. Kassören satte sig upp i sängen, blev fullkomligt vaken, tittade sig omkring och såg genom sitt fönster på väggen mitt emot det rödaktiga återskenet från ett upplyst fönster. Att sluta av ljusstrålarnas riktning kunde skenet icke komma från något annat än herr Madeleines fönster. Skenet fladdrade, som om det hade kommit snarare från en

brinnande eld än från ett ljus. Skuggan av fönsterbågarna avtecknade sig icke, vilket antydde att fönstret stod alldeles öppet. Under den då rådande kölden var detta öppna fönster någonting besynnerligt. Kassören somnade åter in. En eller två timmar senare vaknade han på nytt. Samma långsamma, regelbundna steg kommo och gingo alltjämt över hans huvud.

Ljusskenet avtecknade sig alltjämt på väggen, men det var nu svagt och stilla, likt återskenet från en lampa eller ett ljus. Fönstret stod alltjämt öppet.

Se här vad som försiggick i herr Madeleines rum.

III.

En storm under en huvudskål.

Läsaren har utan tvivel anat, att herr Madeleine icke var någon annan än Jean Valjean.

Vi ha redan förut blickat ned i detta samvetes djup. Tiden är nu inne att åter kasta blicken dit ned. Vi göra det icke utan rörelse och bävan. Det finns ingenting mera förfärande än en dylik syn. Själens öga kan ingenstädes finna mera bländande ljus eller mera mörker än i människans inre. Det kan icke riktas på något mera fruktansvärt, mera invecklat, mera hemlighetsfullt och mera oändligt. Det gives ett skådespel, ännu mera storartat än havet, det är himlen. Det gives ett skådespel, ännu mera storartat än himlen, det är själens inre.

Att skriva ett skaldestycke över människans samvete, vore det också blott över en enda män-

niskas, vore det också blott över den ringaste människas, skulle vara detsamma som att i en enda ojämförlig och avslutande episk dikt sammanmansmälta alla andra sådana dikter. Samvetet är ett kaos av hjärnspöken, lystnader och frestelser, en drömmarnas smältugn, en håla för tankar, för vilka man blyges. Det är sofismernas pandemonium, det är lidelsernas stridsfält. Sök att i vissa stunder tränga igenom det blyfärgade ansiktet hos en mänsklig varelse, som är förskjunken i tankar, och blicka där bakom, blicka in i denna själ, blicka in i detta mörker. Där, under den yttre tystnaden, föregå jättestrider som hos Homeros, strider med drakar och hydror, där finnas skaror av spöken som hos Milton, avgrunder nedom avgrunder som hos Dante. Huru hemskt är icke detta oändliga, som varje människa bär inom sig och varmed hon full av förtvivlan mäter sin hjärnas önskningar och sitt livs handlingar!

Alighieri kom en dag till en dyster port, framför vilken han stannade tvekande. Även vi ha här framför oss en sådan, på vars tröskel vi tvekande stanna. Låt oss dock gå in.

Vi ha blott föga att tillägga till det, som läsa-

ren redan känner av Jean Valjeans öden efter äventyret med lille Gervais. Som vi sett, blev han från detta ögonblick en annan människa. Vad biskopen hade velat göra av honom, det verkställde han. Det blev mer än en förvandling, det blev en förklaring.

Han lyckades komma obemärkt undan, sålde biskopens silver, varav han blott behöll ljusstakarna som ett minne, smög sig från stad till stad, genomvandrade Frankrike, kom till Montreuil, föll på den idé vi redan omtalat, utförde vad vi berättat, lyckades göra sig oantastlig och oåtkomlig, och lycklig över att känna sitt samvete bedrövat över det förflutna och den första hälften av sitt liv motsagd av den senare, levde han stilla, trygg och förhoppningsfull, endast upptagen av två tankar: att dölja sitt namn och helga sitt liv, att undkomma människorna och återkomma till Gud.

Dessa två tankar voro så nära förenade i hans själ, att de blott utgjorde en enda. De voro båda lika enarådande och befallande samt behärskade hans minsta handlingar. Vanligen voro de ense i fråga om bestämmandet av hans levnadssätt. De vände honom mot skuggan, de gjorde honom väl-

villig och anspråkslös, de tillrådde honom samma saker. Ibland uppstod dock strid mellan dem. I sådana fall plägade, såsom man enrinrar sig, den man, som Montreuil och hela trakten kallade herr Madeleine, icke tveka att uppoffra det förra för det senare, sin säkerhet för sin dygd. Sålunda hade han, trotsande all varsamhet och all klokhet, behållit biskopens ljusstakar, burit sorgdräkt efter honom, kallat till sig och åtsport alla små savojarder, som togo vägen genom staden, inhämtat underrättelser om familjerna i Faverolles och oaktat Javerts oroande antydningar räddat den gamle Fauchelevents liv. Såsom vi redan anmärkt tycktes han, i likhet med alla goda, fromma och rättskaffens föregångare, tänka, att hans första plikt icke gällde honom själv.

Vi måste dock tillstå, att något sådant fall som detta aldrig förut inträffat.

Aldrig hade de två tankar, som styrde den olycklige man, vilkens lidanden vi berätta, inlåtit sig i en så allvarsam strid med varandra. Han kände det dunkelt, men djupt redan vid de första ord Javert uttalade, när han inträdde i hans arbetsrum. I samma ögonblick detta namn, som

han begravt i ett sådant mörker, på ett så egendomligt sätt uttalades, greps han av bestörtning och något liknande yrsel till följd av den hemska nyckfullheten i hans öde, och mitt under denna bestörtning kände han denna rysning, som föregår stora slaktningar. Han böjde sig som en ek vid orkanens annalkande, som en soldat strax före en stormning. Han kände mörka moln, uppfyllda av blixt och dunder, samla sig över hans huvud. Medan han hörde på Javert, var hans första tanke att gå, att springa, att angiva sig själv, att rycka denne Champmathieu ur fängelset och intaga hans plats. Det var en smärtsam och pinande känsla som av en skåra i det friska köttet. Därefter gick denna tanke över, och han sade till sig själv: Vi få se! Vi få se! Han undertryckte denna första ädelmodiga rörelse och ryggade tillbaka för hjältemodet.

Det skulle otvivelaktigt ha varit vackert, om denne man, efter biskopens fromma ord, efter så många års ånger och försakelser, mitt under en så beundransvärt påbörjad botgöring, även i en så förfärlig belägenhet som denna icke ett ögonblick stapplat, utan med samma jämna steg fort-

farit att vandra mot den öppna avgrund, i vars djup himlen befann sig. Detta skulle ha varit vackert, men så förhöll det sig icke. Vi måste göra reda för vad som föregick i denna själ, och vi kunna icke säga annat än vad som föreföll där. Vad som först segrade, var självbevarelsedriften. Han samlade i största hast sina tankar, kvävde sina rörelser, erinrade sig Javerts närvaro, denna stora fara, uppsköt varje beslut med förskräckelsens bestämdhet, slog ifrån sig tanken på vad han borde göra och återtog sitt lugn, liksom en kämpe upptager sin sköld.

Återstoden av dagen befann han sig i detta tillstånd. En stormvirvel i hans inre, ett djupt lugn i hans yttre. Han tog endast vad man skulle kunna kalla »självbevarande mått och steg». Allt var ännu förvirrat och trängdes i hans hjärna. Förvirringen därinne var så stor, att han icke kunde tydligt se formen av någon tanke, och själv skulle han icke kunnat säga något annat om sig, än att han nyss drabbats av ett svårt slag. Han begav sig som vanligt till Fantines plågoläger och förlängde sitt besök av en instinktmässig godhet, sägande till sig själv, att han borde handla

så och varmt anbefalla henne åt barmhärtighetssystrarna, i fall den händelsen skulle inträffa, att han måste resa bort. Han kände dunkelt, att han måhända skulle nödgas fara till Arras. Och utan att på minsta sätt ha beslutit sig för denna resa, sade han till sig själv, att, så skyddad för alla misstankar, som han var, kunde det icke för honom vara förenat med någon fara att bevittna, vad som där skulle komma att tilldraga sig, och han beställde Scaufflaires tilbury för att vara beredd på allt, som kunde hända.

Han åt middag med tämligen god matlust.

När han kommit in i sitt rum, begynte han samla sina tankar.

Han undersökte sin ställning och fann den förfärlig, så förfärlig, att han mitt under sina funderingar, under inflytande av en nästan oförklarlig ängslan, steg upp från sin stol och sköt regeln för dörren. Han fruktade, att någonting mera kunde komma in. Han förskansade sig mot det möjliga.

Ett ögonblick därefter blåste han ut ljuset. Det besvärade honom.

Han tyckte, att man kunde se honom.

Vilken »man»?

Ack, det, som han ville utestänga, hade redan kommit in. Det, som han ville hindra att se, betraktade honom: hans samvete.

Hans samvete, det vill säga Gud.

I första ögonblicket gjorde han sig emellertid förhoppningsfull. Han erfor en känsla av trygghet och ensamhet. Med regeln förskjuten trodde han sig oåtkomlig. Med ljuset utsläckt trodde han sig osynlig. Nu rådde han då om sig själv. Han lade armbågarna på bordet, stödde huvudet mot handen och började tänka i mörkret.

— I vilken ställning befinner jag mig?.. Drömmer jag inte?.. Vad har man sagt mig?.. Är det verkligen sant, att jag sett den där Javert och att han talat till mig på det sättet?.. Vem kan denne Champmathieu vara?.. Han liknar mig alltså?.. Är det möjligt?.. Och när jag tänker på, att jag i går var så lugn och så långt ifrån att ana något!.. Vad gjorde jag då i går vid denna tid?.. Vad innebar denna händelse?.. Huru skall den utveckla sig?.. Vad är att göra?

Se där i vilket kvalfullt tillstånd han befann sig. Hans hjärna hade förlorat förmågan att

kvarhålla tankarna. De böljade fram som vågor och han fattade med bägge händerna om sin panna för att hejda dem.

Ur detta virrvarr, som vände upp och ned på hans vilja och förstånd och varur han sökte draga fram en visshet och ett beslut, framträdde endast ångesten tydligt.

Hans huvud brände. Han gick till fönstret och slog upp det på vid gavel. Inga stjärnor funnos på himmeln. Han gick tillbaka och satte sig vid bordet.

Sålunda förflöt den första timmen.

Småningom började dock några obestämda grunddrag att bilda sig och fästa sig i hans tankar, och han kunde med verklighetens noggranhet skönja, icke hela sin ställning, men några enskildheter.

Först började han inse, att, huru ovanlig och betänklig denna ställning än var, han likväl var fullkomligt herre över densamma.

Detta ökade blott förvirringen i hans inre.

Utom det allvarliga och fromma mål, som han uppställt för sina handlingar, hade allt, vad han intill denna dag gjort, endast varit en grop, som

han grävt för att däri nedmylla sitt namn. Vad han under sina stunder av självprövning, under sina sömnlösa nätter alltid mest fruktat, var att någonsin få höra detta namn uttalas. Han sade till sig själv, att därmed allt skulle vara förbi för honom, att den dag, då detta namn åter framträdde, det skulle tillintetgöra det nya liv han skapat omkring sig och, vem vet, måhända även inom honom hans nya själ. Han ryste vid blotta tanken på, att detta vore möjligt. Om någon under dessa ögonblick hade sagt honom, att den stund skulle komma, då detta namn skulle återljuda i hans öra, då de gräsliga orden Jean Valjean plötsligt skulle uppstiga ur sin natt och resa sig framför honom, då detta förfärliga ljus, ämnat att skingra den hemlighetsslöja, vari han insvept sig, plötsligt skulle stråla över hans huvud, och att detta namn det oaktat icke skulle hota honom, att detta ljus blott skulle åstadkomma ett ännu tjockare mörker, att denna sönderslitna slöja skulle öka det hemlighetsfulla, som omgav honom, att denna jordbävning skulle stärka grundvalarna till hans byggnad, att denna oerhörda händelse, om han så funne för gott, icke skulle för honom med-

föra annan följd än att göra hans tillvaro på en gång klarare och ogenomträngligare, och att den gode och hedervärde borgaren herr Madeleine skulle, efter sin konfrontation med Jean Valjeans vålnad, bli mera hedrad, trygg och aktad än någonsin, om någon hade sagt honom detta, skulle han skakat på huvudet och ansett dessa ord dåraktiga. Nå väl, allt detta hade nyss till alla delar inträffat, hela denna massa av möjligheter hade blivit ett faktum, och Gud hade tillåtit, att dessa vansinnigheter blivit verkligheter.

Hans tankar fortforo att klarna. Han gjorde sig allt mer och mer reda för sin ställning..

Han tyckte, att han nyss uppvaknat ur ett slags sömn och att han halkade utför en sluttning mitt i natten, i upprätt ställning, rysande och förgäves sökande att hejda sig på yttersta randen av ett bråddjup. Han urskilde tydligt i mörkret en okänd, en främling, som ödet tog för honom och i hans ställe störtade ned i svalget. För att tillsluta detta svalg, måste någon falla däri, han eller en annan.

Han behövde blott låta saken ha sin gång.

Klarheten blev nu fullkomlig och han tillstod för

sig själv, att hans plats på galärerna stod tom, att, vad han än måtte göra, den dock alltid väntade på honom, att stölden från lille Gervais förde honom dit tillbaka, att denna tomma plats skulle vänta honom och draga honom till sig, ända till dess han vore där, att detta var oundvikligt och av ödet bestämt. Och därefter sade han sig själv, att han i detta ögonblick hade en i sitt ställe, att det tycktes, som en vid namn Champmathieu träffats av detta missöde, och att, vad honom själv beträffade, han hädanefter, såsom närvarande i bagnon i denne Champmathieus person och närvarande i samhället under namn av herr Madeleine, icke hade något mera att befara, förutsatt blott, att han icke hindrade människorna från att på denne Champmathieus huvud lägga denna vanärans sten, vilken, liksom gravhällen, en gång faller ned och sedan aldrig upplyftes.

Allt detta var på en gång så våldsamt och så sällsamt, att han plötsligt greps av det slags obeskrivliga rörelse, som en människa erfar blott två eller tre gånger i sin levnad, ett slags krampaktig skakning i samvetet, som upprör allt tvivel hjärtat inrymmer, som är sammansatt av ironi,

glädje och förtvivlan och som man skulle kunna kalla ett inre gapskratt.

Han tände åter hastigt sitt ljus.

— Nåväl, sade han till sig själv, vad är det då jag fruktar? Vad behöver jag väl tänka på det där? Nu är jag räddad! Och allt är slut. Jag hade blott en dörr stående på glänt, genom vilken mitt förflutna kunde tränga sig in i mitt nuvarande liv. Denna dörr är nu igenmurad, och det för alltid! Denne Javert, som så länge oroat mig, denna fruktansvärda instinkt, som tycktes ha genomskådat mig, ja, som hade genomskådat mig och som följde mig överallt, denna fruktansvärde jakthund, som ständigt höll ögonen på mig, han är nu vilseledd, sysselsatt på annat håll, fullkomligt narrad av spåret. Han är nu tillfredsställd, han skall hädanefter lämna mig i fred, han har sin Jean Valjean. Vem vet, det är till och med sannolikt, att han kommer att lämna staden. Och allt detta har skett utan mitt åtgörande. Och jag har ingen del däri. Nå men, vad är det väl för olyckligt däri? Om folk finge se mig, skulle de på min ära tro, att det hade hänt mig någonting förfärligt! Huru som helst, så är det ingalunda

mitt fel, om någon härigenom blir olycklig. Det är försynen, som gjort alltsammans. Det är klart, att den vill ha det så. Har jag väl rätt att rubba försynens anordningar? Vad är det jag för ögonblicket vill? Vad är det jag tänker blanda mig i? Det där kommer mig alldeles icke vid. Huru! Jag är ändå inte nöjd? Men vad fattas mig då? Det mål, jag i så många år eftersträvat, mina nätters dröm, föremålet för mina böner till himlen, tryggheten, jag har nu hunnit det. Det är Gud själv, som vill det. Jag bör icke göra något mot Guds vilja. Och varför vill Gud det? Därför, att jag skall kunna fortsätta det verk, jag påbörjat, att jag skall kunna göra gott, att jag en dag skall kunna bli en stor och uppmuntrande föresyn, att det skall kunna sägas, att slutligen en smula lycka uppblomstrat ur den botgöring jag genomgått och ur den dygd, till vilken jag återvänt. Jag förstår sannerligen inte, varför jag nyss fruktade att gå in till den hederlige kyrkoherden och beberätta honom allt som för en biktfar samt bedja honom om råd. Det är tydligt, att han skulle sagt mig alldeles detsamma. Det är avgjort, låt sakerna ha sin gång. Låt den gode Guden göra efter sitt behag.

Så talade han till sig i djupet av sitt samvete, lutad över vad man kunde kalla hans egen avgrund. Han steg upp från sin stol och begynte gå fram och tillbaka i rummet.

— Välan, sade han, låt oss inte mera tänka på den saken! Mitt beslut är nu fattat!

Men han kände härvid ingen glädje.

Tvärt om.

Man kan lika litet hindra tanken från att återvända till en idé som havet från att återvända till stranden. Sjömannen kallar det tidvattnet. Brottslingen kallar det samvetsagget. Gud upprör själen lika väl som havet.

Hur han än stretade däremot, återtog han dock efter några ögonblicks förlopp denna hemska dialog, i vilken det var han, som talade, och han, som hörde på, sägande vad han skulle velat förtiga, hörande vad han skulle velat slippa höra, vikande för denna hemlighetsfulla makt, som sade till honom: Tänk! liksom den för två tusen år sedan sade till en annan dömd: Gå!

Innan vi gå vidare, måste vi, för att bli fullkomligt förstådda, göra en nödvändig anmärkning.

Det är visst, att man talar till sig själv. Det

finns ingen tänkande varelse, som icke erfarit detta. Man kan till och med säga, att Ordet aldrig är ett härligare mysterium, än när det i en människas inre går från tanken till samvetet och från samvetet återvänder till tanken. Det är blott i denna mening man bör förstå de i detta kapitel ofta använda orden: h a n s a d e, h a n u t r o p a d e. Man säger till sig själv, man talar till sig själv, man utropar inom sig själv, utan att den yttre tystnaden därför blir bruten. Det är ett väldigt larm. Allt inom oss talar. Endast munnen tiger. Ehuru själens verkligheter varker äro synliga eller handgripliga, äro de icke dest mindre verkligheter.

Han frågade sig alltså, på vilken punkt han befann sig. Han anställde förhör med sig angående sitt »fattade beslut». Han bekände för sig själv, att allt, som han nyss uppgjort inom sig, vore gräsligt, att hans avsikt »att låta sakerna ha sin gång, att låta den gode Guden göra efter sitt behag» vore helt enkelt avskyvärt. Att låta detta misstag av ödet och människorna gå i fullbordan, att icke hindra det, att genom sin tystnad bidraga därtill, korteligen att ingenting göra, det vore att

göra allt. Det vore den lägsta graden av skrymtaktig uselhet. Det vore ett lågt, fegt, lömskt, nedrigt, ohyggligt brott.

För första gången på åtta år fick nu den olycklige mannen känna den bittra smaken av en ond tanke och av en ond gärning.

Han spottade ut den med vämjelse.

Han fortfor att förhöra sig själv. Han frågade sig strängt, vad han hade menat med detta: »Jag har hunnit mitt mål». Han förklarade för sig, att hans liv verkligen hade ett mål. Men vilket mål? Att dölja sitt namn? Att lura polisen? Var det för en så liten sak, som han hade gjort allt vad han gjort? Hade han icke ett annat mål, som var det stora, som var det sanna målet? Att rädda, icke sin person, men sin själ. Att åter bli hederlig och god. Att bli en rättfärdig. Var det icke detta framför allt och allenst detta, som han alltid hade velat, som biskopen hade anbefallt honom? — Att stänga dörren för sitt förflutna? Men, store Gud, han stängde den ju icke, han öppnade den ju tvärtom på nytt genom att begå en nedrig handling! Han blev ju åter en tjuv, och den avskyvärdaste bland tjuvar! Han frånstal en annan hans

tillvaro, hans liv, hans frid, hans andel i solens ljus! Han blev en mördare! Han dödade, han dödade moraliskt en olycklig man, han dömde honom till denna förfärliga levande begravning, denna död under bar himmel, som kallas bagnon! Att däremot överlämna sig själv åt rättvisan, att frälsa denne av ett så förfärligt misstag drabbade man, att återtaga sitt namn, att av plikt åter bli galärslaven Jean Valjean, detta vore att verkligen fullborda sin uppståndelse och för alltid tillstänga det helvete, varifrån han kommit ut. Att till utseendet falla tillbaka däri, det vore att i verkligheten gå därur. Så måste han handla. Han hade ingenting gjort, om han icke gjorde detta. Därförutan vore hans liv gagnlöst, hela hans botgöring förspilld. Han kunde icke mera säga: Vad tjänar det till? Han kände, att biskopen var hos honom, att biskopen så mycket mera var närvarande, som han var död, att biskopen oavvänt betraktade honom, att mären Madeleine med alla sina dygder hädanefter skulle synas honom avskyvärd och att i hans ögon galärslaven Jean Valjean däremot skulle vara beundransvärd och ren. Människorna sågo hans mask, men biskopen såg

hans ansikte. Människorna sågo hans leverne, men biskopen såg hans samvete. Han måste således begiva sig till Arras, befria den falske Jean Valjean och angiva den verklige. Ack, detta var det största av alla offer, den smärtsammaste av alla segrar, det sista steget att taga! Men det måste ske. Sorgliga öde! Han kunde icke bli ren i Guds ögon utan att bli vanärad i människornas.

— Välan, sade han, låt oss besluta oss härför! Låt oss göra vår plikt! Låt oss rädda denne man!

Han uttalade dessa ord med hög röst, utan att närka, att han talade högt.

Han tog sina böcker, genomsåg och ordnade dem. Han kastade på elden en hel hop av reverser på fordringar, som han ägde hos små köpmän i tryckta omständigheter. Han skrev och förseglade ett brev, på vars kuvert, om någon i detta ögonblick varit inne i rummet, han skulle kunnat läsa: Till herr Laffitte, bankir, Artoisgatan, Paris.

Han framtog ur en chiffonnier en plånbok, som innehöll några sedlar och det pass, som han begagnat för resan till deputeradevalen samma år.

Den, som hade sett honom, under det han ombestyrde dessa olika saker, och den djupa tankfullhet, som var förenad därmed, skulle icke kunnat ana, vad som försiggick inom honom. Endast då och då rörde sig hans läppar. I andra ögonblick upplyfte han huvudet och fäste blicken på någon punkt på väggen, som om just där funnits någonting, som han ville utreda eller rådfråga.

När brevet till herr Laffitte var färdigt, stoppade han det tillika med plånboken i fickan och började återigen gå fram och tillbaka.

Hans tankar hade icke förändrat riktning. Han såg fortfarande tydligt sin plikt skriven med eldbokstäver, som flammade för hans ögon och flyttade sig med hans blickar:

— Gå! Säg ditt namn! Angiv dig!

Han såg likaledes, som om de i synlig gestalt rört sig framför honom, de två grundtankar, som ända dittills utgjort hans dubbla levnadsregel: att dölja sitt namn, att helga sin själ. För första gången syntes de honom fullkomligt åtskilda, och han varseblev vad som skilde dem åt. Han insåg, att den ena av dessa grundtankar var avgjort god,

under det att den andra kunde bli dålig. Att den ena var självuppoffringen och den andra självviskheten. Att den ena sade: m i n n ä s t a, och den andra sade: j a g. Att den ena kom från ljuset och den andra kom från mörkret.

De kämpade med varandra. Han såg dem kämpa. Allt efter som hans tankar skredo fram, hade de växt inför hans själs öga. De hade nu jättegestalter och han tyckte sig se dem brottas i hans eget inre, i det oändliga, varom vi nyss talade, mitt ibland skuggorna och ljusglimtarna, en gudinna och jättinna.

Han blev uppfylld av bävan, men han tyckte, att den goda tanken fick överhanden.

Han kände, att han närmade sig sitt samvetes och sitt ödes andra avgörande ögonblick. Att biskopen hade betecknat det första skiftet i hans nya liv och Champmathieu betecknade det andra. Efter den stora krisen följde nu det stora provet.

Febern, som ett ögonblick lagt sig, återkom dock så småningom. Tusende tankar flögo genom hans huvud, men de fortforo att stärka honom i hans beslut.

Ett ögonblick hade han sagt till sig själv, att

han måhända toge saken allt för häftigt, att den där Champmathieu, när allt komme omkring, icke vore värd deltagande, att han med ett ord hade stulit.

Han svarade sig själv:

— Om denne man verkligen har stulit några äpplen, så är det en månads fängelse. Det är långt därifrån till galärerna. Och vem vet, om han ens stulit? Är det bevisat? Jean Valjeans namn tynger ned honom och tyckes göra bevis överflödiga. De allmänne åklagarna gå ju vanligtvis så tillväga. Man tror honom vara tjuv emedan man vet honom vara galärslav.

Ett annat ögonblick fick han den tanken, att man, sedan han angivit sig själv, måhända skulle göra avseende på det hjältemodiga i hans handling, på den hedrande vandel han i sju år fört och vad han gjort för orten samt skänka honom nåd.

Men denna tanke försvann helt hastigt, och han log bittert, då han betänkte, att stölden av två francs från lille Gervais gjorde honom skyldig till återfall i samma brott, att denna sak helt säkert skulle dyka upp på nytt och enligt lagens tydliga ordalydelse göra honom förfallen till straffarbete för livstiden.

Han uppgav alla illusioner, lösgjorde sig allt mer och mer från jorden och sökte tröst och styrka på annat håll. Han sade till sig själv, att han måste göra sin plikt, att han måhända icke skulle bli olyckligare, sedan han gjort sin plikt, än sedan han kringgått den. Att om han l ä t e s a k e n h a s i n g å n g, om han stannade kvar i Montreuil, skulle hans anseende, hans goda rykte, hans goda gärningar, den aktning och vördnad han åtnjöt, hans välgörenhet, hans rikedom, hans popularitet och dygd bli kryddade med ett brott, och vilken smak skulle väl alla dessa heliga saker få med tillsats av en sådan styggelse? Om han däremot fullbordade sitt offer, skulle med galärfängelset, med skampålen, halsjärnet, den gröna mössan, det oupphörliga arbetet, den obarmhärtiga skammen blanda sig en himmelsk tanke.

Slutligen sade han till sig själv, att det var en nödvändighet, att det var hans förelagda öde, att det icke stod i hans förmåga att ändra en högre makts anordningar och att han i alla händelser måste välja: antingen utvärtes dygd och invärtes vederstygglighet eller helighet invärtes och vanära utvärtes.

Under arbetet med så många dystra tankar svek honom icke modet, men hans hjärna tröttades. Han började ofrivilligt tänka på andra, på likgiltiga saker.

Pulsarna i hans tinningar bultade häftigt. Han gick alltjämt fram och tillbaka. Klockan slog tolv, först i kyrktornet, därefter i stadshuset. Han räknade de tolv slagen i bägge uren och jämförde de båda klockornas klang. Han erinrade sig på samma gång, att han några dagar förut hos en, som handlade med gammalt järnkram, sett en gammal klocka till salu, på vilken stått namnet Antoine Albin de Romainville.

Han frös. Han gjorde upp en liten brasa. Han tänkte icke på att stänga fönstret.

Emellertid hade han återfallit i sin förvirring. Han måste göra en tämligen stark ansträngning för att påminna sig, vad han tänkte på, innan klockan slog tolv. Det lyckades honom slutligen.

— Jo, sade han, jag hade fattat det beslutet att angiva mig själv.

Och därefter kom han plötsligt att tänka på Fantine.

— Ha! utropade han, och denna stackars kvinna!

Nu utbröt en ny kris.

Då Fantine plötsligt framstod för hans tankar, var det, som om en ljusstråle oförmodat inträngt där. Han tyckte, att allting omkring honom förändrade utseende, och han utropade:

— Ja det, ja! Hittills har jag blott tänkt på mig själv. Jag har blott tagit i betraktande, vad som vore lämpligast för mig själv. Om det vore bäst för mig att tiga eller angiva mig, att dölja min person eller frälsa min själ, att vara en föraktlig och aktad magistratsperson eller en föraktad och vördnadsvärd galärslav. Det var jag, alltid jag, alltid jag, ingenting annat än jag! Men, min Gud, allt det där är ju bara självviskhet. Det finns visserligen olika former för självviskheten, men det är dock alltid självviskhet. Om jag också skulle tänka litet på andra? Den första renlevnadsplikten är att tänka på sin nästa. Låt se, låt oss närmare undersöka saken! Om jag vore borta, om jag vore försvunnen, om jag vore glömd, vad skulle följden bli av allt detta?.. Om jag anger mig? Då häktar man mig, släpper lös den

där Champmathieu och skickar mig tillbaka på galärerna. Det är gott och väl. Men sedan? Huru kommer det då att gå här? Ack, här finns en hel ort, en stad, fabriker, en industri, arbetare, män, kvinnor, ålderstigna, barn, fattiga! Jag har skapat allt detta. Jag ger alla dessa sitt uppehälle. Över allt, där en skorsten ryker, är det jag, som lagt bränsle på härden och kött i grytan. Jag har skapat välstånd, omsättning och kredit. Innan jag kom hit, fanns intet av allt detta. Jag har lyft, livat, uppmuntrat, fruktbargjort, sporrat, riktat hela orten. Då jag är borta, är själen borta. Går jag min väg, dör allt ut.... Och denna kvinna, som lidit så mycket, som i sitt fall har så många goda egenskaper, vilkens hela olycka jag förorsakat utan att vilja det! Och detta barn, som jag tänkte hämta hit, som jag lovat återgiva åt modern! Är jag icke även skyldig att göra något för denna kvinna, för att gottgöra det onda jag vållat henne? Om jag försvinner, vad händer då? Modern dör. Barnet blir vad det kan. Se där vad som händer, om jag anger mig.. Om jag däremot icke anger mig? Låt se, vad blir följden, om jag icke anger mig?

Sedan han gjort sig denna fråga, stannade han. Han kände liksom ett ögonblicks tvekan och bävan. Men detta ögonblick var av kort varaktighet, och han svarade lugnt på sin fråga:

— Jo, då kommer den där karlen på galärerna, det är sant, men vad betyder väl det! Han har ju stulit. Jag må aldrig så mycket säga till mig själv, att han icke har stulit, så har han ändå stulit. Jag stannar däremot här, jag fortsätter. Om tio år har jag förtjänat tio miljoner. Jag sprider ut dem i orten. Jag behåller ingenting för mig själv. Vad värde har väl sådant för mig? Det är inte för min egen skull jag gör det. Allas välstånd stiger, näringarna vakna och livas, fabriker och bruk mångdubblas, familjerna, hundra familjer, tusen familjer, äro lyckliga. Folkmängden ökas. Byar uppstå, där det förut blott fanns förpaktargårdar, och förpaktargårdar, där det icke fanns någonting allt. Nöden försvinner, och med nöden försvinna utsvävningar, prostitution, stöld, mord, alla laster, alla brott. Och denna arma moder får uppfostra sitt barn, och en hel ort blir rik och sedlig. Hur dåraktig och oförnuftig var jag icke! Huru kunde jag då tala om att angiva mig?

Det är sannerligen nödvändigt att noga övertänka saken och icke förhasta sig.. Det skulle kantänka varit dig i smaken att få spela stor och ädelmodig!.. Det hade ju varit en riktig melodram!.. Skall jag väl, därför att jag inte kom att tänka på någon annan än mig, än mig ensam, skall jag väl för att från ett kanske något för strängt, men i grunden rättvist straff rädda, jag vet inte vem, en tjuv, en uppenbar skälm, låta en hel ort gå under, låta en stackars kvinna dö på sjukhuset, låta en stackars liten flicka dö på gatan, alldeles som hundar? Åh, det vore ju avskyvärt! Utan att modern ens fått återse sitt barn! Utan att barnet knappast känt sin mor! Och allt detta för denne lumpne äppletjuv, som helt säkert förtjänt galärerna för någonting annat, om också inte för det här! Vackra betänkligheter, som rädda en brottsling och uppoffra de oskyldige, som rädda en gammal landstrykare, vilken, när allt kommer omkring, inte har mer än några år kvar att leva på och näppeligen torde bli stort olyckligare i galärfängelset än i sitt kyffe, och som uppoffra en hel befolkning, mödrar, kvinnor, barn! Och den stackars lilla Cosette, som inte har någon annan än

mig här i världen och som säkerligen i denna stund sitter helt blåfrusen i de där Thénardiers usla näste! Jo, det är också ett pack, det där folket! Och jag skulle svika mina plikter mot alla dessa stackars varelser! Och jag skulle gå och angiva mig! En så orimlig galenskap skulle jag begå! Låt oss antaga det värsta! Låt oss antaga, att jag genom att ej angiva mig begår en dålig handling och att mitt samvete en dag förebrår mig den. Nåväl, att för andras bästa mottaga dessa förebråelser, som endast tynga på mig, att begå denna dåliga handling, som endast blottställer min egen själ, häri just häri ligger uppoffringen, just häri ligger dygden.

Han steg upp och begynte åter vandra fram och tillbaka. Denna gång tyckte han sig vara nöjd.

Man finner icke diamanterna annat än i jordens mörka innandöme. Man finner icke sanningarna annat än i tankens djup. Det föreföll honom, som hade han, efter att ha nedstigit i dessa djup, efte att länge ha trevat sig fram i det mörkaste av dessa innandömen, nu äntligen funnit en av dessa diamanter, en av dessa sanningar, och att han höll den i sin hand, och han förbländades av dess åskådande.

— Ja, tänkte han, så är det! Jag har funnit sanningen. Jag har lösningen. Man måste slutligen hålla sig till något. Mitt beslut är fattat. Må sakerna ha sin gång! Låt oss inte vackla, inte rygga tillbaka. Detta ligger i allas intresse, icke i mitt. Jag är Madeleine, jag förblir Madeleine. Olycklig den, som är Jean Valjean! Jag är det icke längre. Jag känner inte den mannen, jag vet inte längre, vem han är. Om det i denna stund finns någon, som är Jean Valjean, må han då reda sig bäst han gitter! Det angår mig inte. Det är ett olycksbådande namn, som svävar omkring i natten. Om det stannar och slår ned på någo huvud, så mycket värre då för det!

Han betraktade sig i den lilla spegeln, som stod på kaminen, och sade:

— Åh, det var en lättnad att ha fattat ett beslut! Jag känner mig nu som en helt annan människa.

Han gick åter några steg, därefter stannade han värt.

— Välan, sade han, jag får inte rygga tillbaka för någon av följderna av det fattade beslutet! Det ges ännu band, som fästa mig vid denne Jean Val-

jean. De måste sönderslitas. I själva detta rum finnas saker, som skulle anklaga mig, stumma saker, som skulle kunna bli vittnen. Allt detta måste försvinna, det är avgjort.

Han letade i sin ficka, tog upp sin börs, öppnade den och tog fram en liten nyckel.

Denna nyckel satte han in i ett litet lås, vars nyckelhål man knappt kunde se, dolt, som det var, av de mörkaste färgerna i de på väggen klistrade tapeternas fasoner. Ett lönnrum öppnade sig, ett slags blindskåp, anbragt mellan hörnet av väggen och spishuven. I detta lönnrum funnos blott några gamla paltor: en blå blus, ett par gamla byxor, en gammal ränsel och en tjock, i båda ändarna järnbeslagen knölpåk. De, som hade sett Jean Valjean, då han vandrade genom Digne i oktober månad år 1815, skulle lätt ha känt igen alla dessa eländiga klädesplagg.

Han hade behållit dem, liksom han hade behållit silverstakarna, för att alltid ha en påminnelse om sitt livs utgångspunkt, endast med den skillnaden, att han gömde det, som kom från galärfängelset, och visade ljusstakarna, som kommo från biskopen.

Han kastade en förstulen blick mot dörren, som hade han fruktat, att den skulle öppnas i trots av regeln, som stängde den. Därefter tog han med en rask, häftig rörelse och i ett enda fång, utan ett ens skänka en blick åt dessa saker, vilka han under så många år så andäktigt och med så mycken fara förvarat, klädespaltorna, knölpåken och ränseln och kastade alltsammans på elden.

Han stängde åter igen blindskåpet, och fördubblande sina försiktighetsmått, som hädanefter ingenting tjänade till, emedan skåpet var tomt, dolde han dess dörr bakom en stor möbel, som han sköt dit.

Några sekunder senare upplystes rummet och väggen mitt emot av ett starkt och fladdrande rött sken. Alltsammans brann. Knölpåken sprakade och kastade gnistor ända fram till mitten av rummet.

Under det att ränseln jämte de vidriga lumpor den innehöll förtärdes, syntes något, som fallit därur, blänka i askan. Om man lutat sig ned, skulle man lätt kunnat urskilja, att det var ett silvermynt. Utan tvivel tvåfrancsen, som han stulit från den lille savojarden.

Han såg icke på elden, utan gick alltjämt fram och tillbaka med samma steg.

Plötsligt föllo hans ögon på de bägge silverstakarna, vilka till följd av ljusskenet från elden blänkte till då och, där de stodo på kaminhyllan.

— Ah, tänkte han, Jean Valjean finns ännu hel och hållen kvar i dessa! De måste också förstöras.

Han tog de bägge ljusstakarna.

Det fanns ännu tillräckligt mycket eld kvar för att kunna hastigt beröva dem deras form och av dem göra en oigenkänlig klump.

Han lutade sig ned mot eldstaden och värmde sig ett ögonblick därvid. Han erfor ett riktigt välbefinnande.

— Vad värmen är skön! sade han.

Han rörde om elden med den ena av de bägge ljusstakarna.

En minut till och de skulle ha legat i elden.

I detta ögonblick tyckte han sig höra en stämma i sitt inre ropa:

— Jean Valjean! Jean Valjean!

Håret reste sig på hans huvud. Han blev lik en människa, som hör någonting förfärligt.

— Ja, så skall det vara, fullända! sade rösten. Fullborda vad du gör! Förstör ljusstakarna! Tillintetgör detta minne! Glöm biskopen! Glöm allt! Störta denne Champmathieu! Det är bra. Lyckönska dig nu! Det är alltså avgjort, det är beslutat, det är sagt. Se där en man, en gubbe, som inte vet, vad man vill honom, som kanske inte gjort något ont, en oskyldig, vilkens hela olycka vållas av ditt namn, på vilken ditt namn tynger som ett brott, som skall tagas för dig, som skall bli dömd, som skall sluta sina dagar i förnedring och elände! Det är bra. Var en hederlig man, du! Förbliv herr mären, förbliv hedervärd och hedrad, rikta staden, föd de fattiga, uppfostra de fader- och moderlösa, lev lycklig, dygdig och beundrad, och under tiden, medan du här dväljes i glädje och ljus, skall en annan gå klädd i din röda tröja, bära ditt skamhöljda namn och släpa din kedja i galärfängelset. Ja, det är bra ställt på det sättet! Ack, din usling!

Svetten rann utför hans panna. Han fäste en vild blick på ljusstakarna. Rösten i hans inre hade likväl ännu icke slutat. Den fortfor sålunda:

— Jean Valjean! Omkring dig skola höjas många röster, som skola göra stort väsen, som skola tala mycket högt och skola välsigna dig. En enda, som ingen skall höra, skall dock i mörkret förbanna dig. Välan! Hör, eländige! Alla dessa välsignelser skola åter nedfalla, innan de nått himlen, och endast förbannelsen skall stiga upp till Gud.

Denna stämma, som i början var helt svag och som höjts ur hans samvetes dunklaste vrå, hade småningom blivit genomträngande och fruktansvärd, och han hörde den nu ända invid sitt öra. Han tyckte, att den gått ur ur honom själv och att den nu talade utom honom. Han trodde sig höra de sista orden så tydligt, att han med ett slags bävan såg sig omkring i rummet.

— Är någon här? frågade han med hög röst och alldeles utom sig.

Därefter återtog han med ett skratt, som liknade en fånes:

— Så dum jag är! Det kan inte finnas någon här.

Det fanns dock någon. Men den, som var där, tillhörde icke dem, som människoögat kan se.

Han ställde ljusstakarna på kaminhyllan.

Nu började han på nytt sin enformiga och dystra vandring, som störde den i rummet under honom sovande mannen i hans drömmar och kom honom att spritta upp ur sömnen.

Denna vandring lugnade och förvirrade honom på samma gång. Det tycktes ibland, som om man vid utomordentliga tillfällen hölle sig i rörelse för att begära råd av allt, som man kan påträffa, då man förändrar plats. Efter några ögonblicks förlopp visste han icke mera, vad han skulle göra.

Han ryggade nu med lika mycken bävan tillbaka för båda de beslut, som han ömsevis fattat. De två tankar, som gåvo honom råd, syntes honom bägge lika fördärvbringande. Vilket olycksöde! Vilken skickelse, att denne Champmathieu blev tagen för honom! Att bli störtad just genom det medel, som försynen i början tycktes ha begagnat för att befästa hans ställning!

Det var ett ögonblick, då han skådade in i framtiden. Att angiva sig, store Gud, att överlämna sig i rättvisans händer! Han betraktade med en gränslös förtvivlan allt vad han måste lämna, allt vad han måste återtaga. Han skulle således nöd-

gas säga farväl åt denna så sköna, rena och strålande tillvaro, åt allas aktning, åt ära och frihet! Han skulle icke mera få vandra omkring på fälten, icke mera få höra fåglarna sjunga om våren, icke mera få utdela allmosor åt de små barnen! Han skulle icke mera få smaka den ljuva glädjen att se blickar av tacksamhet och kärlek fästa på honom! Han skulle lämna detta hus, som han själv byggt upp, och denna lilla kammare! Allt syntes honom i denna stund förtjusande. Han skulle icke mera få läsa i dessa böcker, han skulle icke mera få skriva på detta lilla omålade träbord! Hans gamla portvakterska, den enda tjänarinna han hade, skulle icke mera komma upp till honom med hans morgonkaffe! Store Gud, i stället för allt detta galärfängelset, halsjärnet, den röda tröjan, kedjan om foten, tröttheten, den mörka cellen, britsen, alla dessa väl bekanta fasor! Och det vid hans ålder och efter att ha varit vad han var! Om han ännu vore ung! Men att gammal, som han var, duas av vilken som helst, att visiteras av fångknekten, att erhålla käpprapp av uppsyningsmannen! Att gå med bara fötterna i järnbeslagna skor! Att morgon och kväll vid

ronden framräcka sitt ben för att låta järnringen därom undersökas med hammaren! Att utstå främlingars nyfikenhet, till vilka man skulle säga: Den där är den beryktade Jean Valjean, som varit mär i Montreuil! Och att om aftonen, drypande av svett, överväldigad av trötthet, med den gröna mössan över ögonen, under sergeantens piska, två och två stiga uppför fallrepstrappan till det flytande fängelset! Ack, vilket elände! Kan då ödet vara lika elakt som en tänkande varelse och bli lika grymt som människohjärtat?

Göra vad han ville, återkom han ständigt till detta plågsamma dilemma, som låg på bottnen av hans grubbel: att kvarstanna i paradiset och där bli en djävul; att återvända till helvetet och där bli en ängel.

Vad skulle han göra? Store Gud, vad skulle han göra?

Den storm, ur vilken han med så mycken möda bärgat sig, bröt ånyo lös inom honom. Hans tankar begynte åter tumla om varandra. De antogo en viss slö och maskinmässig karaktär, som är egendomlig för förtvivlan. Namnet Romainville

återkom beständigt i hans tankar tillsammans med två verser av en visa, som han fordom hört. Han tänkte sig Romainville som en liten skog i närheten av Paris, dit ungt förälskat folk i april månad plägar gå för att plocka syréner.

Han vacklade till kroppen, liksom han vacklade till själen. Han gick som ett litet barn, vilket man låter gå utan stöd.

Vissa stunder sökte han bekämpa sin trötthet och gjorde en ansträngning för att åter bli herre över sitt förstånd. Han bjöd till att en sista gång, och nu den avgörande, förelägga sig det problem, vid vars lösning han så att säga hade dignat av trötthet. Bör jag angiva mig? Bör jag tiga?

Det lyckades honom icke att se någonting tydligt. De orediga dragen av alla de skäl, som han under sitt grubblande uppkastat, dallrade och upplöste sig som dimbilder det ena efter det andra. Han kände blott, att, vilket beslut han än fattade, skulle nödvändigt, och utan möjlighet för honom att undgå det, någonting hos honom dö. Att han till höger lika väl som till vänster inträdde i en grav. Att han genomgick en dödskamp, hans lyckas eller hans dygds dödskamp.

Ack, all hans obeslutsamhet hade åter fått makt med honom! Han hade icke kommit längre än i början.

Sålunda kämpade denna olyckliga själ i dödsångest. Aderton hundra år före denne olycklige man hade det hemlighetsfulla väsen, som i sig sammanfattar allt, som finns heligt hos mänskligheten, och alla dess lidanden, hade även detta väsen, under det olivträden skälvde för det oändligas vredgade stormvind, länge med handen skjutit ifrån sig den förfärliga kalk, som syntes honom flödande av lidande och överströmmande av mörker i stjärnfyllda rymder.

IV.

Former, som lidandet antager under sömnen.

Klockan hade nyss slagit tre på morgonen, och han hade nästan utan avbrott i fem timmar vandrat på detta sätt, då han sjönk ned på en stol.

Han somnade där och hade en dröm.

Denna dröm, liksom de flesta drömmar, hade med hans belägenhet ingenting annat gemensamt än någonting sorgligt och plågsamt, men den gjorde ett starkt intryck på honom. Han fann den så gripande, att han sedermera upptecknade den. Den fanns bland hans efterlämnade, med egen hand skrivna papper. Vi tro oss här böra ordagrant återgiva den.

Denna dröm må vara hurudan som helst, skulle dock historien om denna natt vara ofullständig, om vi utelämnade den. Den är en sjuk själs hemska äventyr.

Se här är den. På kuvertet finna vi denna rad skriven: Drömmen, som jag hade den där natten.

"Jag var på ett fält, ett stort, dystert fält, där intet grässtrå syntes. Jag tyckte, att det var varken dag eller natt.

Jag gick i sällskap med min bror, mina barnaårs bror, denne bror, på vilken jag, det bör jag erkänna, eljes aldrig tänker och vilken jag nästan icke mera kommer i håg.

Vi pratade och mötte flere förbigående. Vi talade om en grannkvinna, som vi fordom haft, och vilken, allt sedan hon kom att bo utåt gatan, ständigt arbetade vid öppet fönster. Under det vi pratade, begynte vi frysa till följd av detta öppna fönster.

Det fanns inga träd på fältet.

Vi sågo en man färdas helt nära förbi oss. Det var en alldeles naken, askgrå man, ridande på en lerfärgad häst. Mannen hade intet hår. Man såg hans huvudskål och några ådror på den samma. Han höll i handen ett spö, smidigt som en vinkvist och tungt som järn. Ryttaren red förbi, men han sade ingenting till oss.

Min bror sade till mig:

— Låt oss gå hålvägen.

Det fanns där en hålväg, i vilken man icke såg en enda buske eller ens en smula mossa. Allt var lerfärgat, till och med himlen. Sedan jag gått några steg, svarade man mig icke mera, då jag talade. Jag märkte, att min bror icke längre var med mig.

Jag gick in i en by, som jag såg. Jag tänkte, att det borde vara Romainville (varför just Romainville?*).

Den första gata jag kom in på var öde. Jag gick in på en annan gata. Bakom hörnet, som bildades av de bägge gatorna, stod en man med ryggen mot vägen. Jag sade till honom:

— Vad är detta för ett ställe? Var är jag?

Mannen svarade mig icke. Jag såg porten till ett hus öppen. Jag gick in där.

Det första rummet stod öde. Jag gick in i det andra. Bakom dörren till detta rum stod en man med ryggen mot väggen. Jag frågade mannen:

— Vems hus är detta? Var är jag?

---

*) Denna parentes är av Jean Valjeans hand.

Mannen svarade icke. Huset hade en trädgård. Jag lämnade huset och gick in i trädgården. Trädgården var öde. Bakom det första trädet fann jag en man stående. Jag sade till denne man:

— Vad är detta för en trädgård? Var är jag?

Mannen svarade icke.

Jag irrade omkring i byn, och jag märkte, att det var en stad. Alla gatorna voro öde, alla portarna stodo öppna. Ingen levande varelse gick på gatorna, rörde sig i rummen eller vandrade i trädgårdarna. Men bakom varje hörn, bakom varje port, bakom varje träd stod en man, som teg. Man såg aldrig mer än en i sänder. Dessa män sågo på mig, då jag gick förbi dem.

Jag gick ut ur staden och började vandra omkring på fälten.

Efter någon stund vände jag mig om, och jag såg då en stor folkhop komma efter mig. Jag kände igen alla de män, som jag hade sett i staden. De hade sällsamma huvuden. De tycktes icke skynda sig, och likväl gingo de fortare än jag. De gjorde intet buller, då de gingo. Inom ett ögonblick hade hela denna hop upphunnit och

omringat mig. Dessa mäns ansikten voro lerfärgade.

Då sade den förste, som jag hade sett och tillsport vid mitt inträde i staden, till mig:

— Vart ämnar ni er? Vet ni inte, att ni är död för länge sedan?

Jag öppnade munnen för att svara, och jag märkte då, att det icke fanns någon omkring mig."

Han vaknade. Han var stelfrusen. En vind, kall som morgonvinden, kom de ännu öppna fönsterhalvorna att svänga av och an på sina gångjärn. Elden hade slocknat. Ljuset var nära nedbrunnet. Det var ännu mörk natt.

Han steg upp, han gick till fönstret. Icke heller nu funnos några stjärnor på himlen.

Från hans fönster såg man husets gård och gatan. Ett skarpt och hårt buller, som plötsligt började ljuda mot stenläggningen, kom honom att blicka nedåt.

Han såg under sig två röda stjärnor, vilkas strålar nyckfullt förlängdes och förkortades i mörkret.

Som hans tankar ännu voro till hälften försänkta i drömmarnas töcken, tänkte han:

— Jo jo, det finns inga stjärnor på himlen. De äro på jorden nu.

Emellertid började töcknet skingra sig. Ett nytt buller, likt det första, väckte honom slutligen. Han såg efter och fann, att dessa två stjärnor voro lyktorna på ett åkdon. Vid det sken de spredo kunde han urskilja formen på detta åkdon. Det var en tilbury, förspänd med en liten vit häst. Bullret, som han hade hört, var hästhovarnas slag mot stenläggningen.

— Vad är det för ett åkdon? sade han för sig själv. Vem kan komma så tidigt på morgonen?

I detta ögonblick hördes en sakta knackning på hans kammardörr.

Han ryste från huvud till fot och ropade med fruktansvärd stämma:

— Vem där?

Någon svarade:

— Jag, herr mär.

Han igenkände sin gamla portvakterskas röst.

— Nå väl, återtog han, vad är det?

— Herr mär, klockan är strax fem på morgonen.

— Vad har jag med det att göra?

— Herr mär, kabrioletten är här.

— Vilken kabriolett?

— Tilburyn.

— Vilken tilbury?

— Har då inte herr mären beställt en tilbury?

— Nej, sade han.

— Kusken säger, att han kommer för att hämta herr mären.

— Vilken kusk?

— Herr Scaufflaires kusk.

— Herr Scaufflaire!

Detta namn kom honom att spritta till, som om en blixt hade ljungat förbi hans ansikte.

—Ack ja, återtog han, herr Scaufflaire!

Om den gamla kvinnan hade kunnat se honom i detta ögonblick, skulle hon blivit förfärad.

En tämligen lång tystnad inträdde. Han betraktade med slö uppsyn ljuslågan, tog av det brännheta vaxet omkring veken och rullade det mellan sina fingrar. Gumman väntade. Hon vågade likväl ännu en gång höja sin röst:

— Herr mär, vad skall jag svara?

— Säg, att det är bra och att jag strax kommer ned.

V.

Hinder i vägen.

Postbefordringen mellan Arras och Montreuil skedde ännu vid denna tid medels små postvagnar från kejsardömets dagar. Dessa postvagnar voro tvåhjuliga kabrioletter, invändigt klädda med blekrött skinn, hängde på snäckformiga fjädrar och hade blott två platser, den ena för postiljonen och den andra för en resande. Hjulen voro försedda med dessa långa utstående nav, som hålla andras åkdon på avstånd och som man ännu får se på landsvägarna i Tyskland. Brevlådan, en ofantlig avlång kista, stod bakpå kabrioletten och bildade ett helt med densamma. Denna låda var svartmålad, kabrioletten däremot gul.

Dessa åkdon, som icke ha den ringaste likhet med nutidens, hade något vanskapligt och puckelryggigt, och då man såg dem på långt håll röra

sig utefter någon väg vid synranden, liknade de dessa insekter, som, efter vad jag vill minnas, kallas termiter och som, med en liten framdel, släpa efter sig en ofantlig bakdel. De voro dock mycket snabbgående. Postvagnen, som avgick från Arras var natt klockan ett, strax efter parispostens ankomst, anlände till Montreuil något före klockan fem på morgonen.

Just som postvagnen, vilken denna natt utför Hesdinvägen kom ned till Montreuil, rullade in i staden, stötte den vid ett gathörn emot en liten, med en vit häst förspänd tilbury, som kom från motsatt håll och vari endast en person satt. Det var en man insvept i en kappa. Tilburyns ena hjul fick en mycket häftig stöt. Postiljonen skrek åt mannen att stanna, men den resande hörde icke, utan fortsatte sin väg i fullt trav.

— Det var mig en fan att ha brått om! sade postiljonen.

Mannen, som hade så brått om, var den samme, vi nyss sett våndas i en själskamp, helt säkert förtjänt av vårt medlidande.

Vart for han? Det skulle han icke kunnat säga. Varför hade han så brått om? Det visste han icke.

Han for framåt på måfå. Varthän? Till Arras utan tvivel, men måhända även till något annat ställe. Emellanåt kände han det, och då spratt han till. Han fördjupade sig i denna natt liksom i en mörk håla. Någonting drev honom framåt, någonting drog honom till sig. Vad som försiggick inom honom skulle ingen kunna säga, men alla skola förstå det. Vilken människa har icke, åtminstone en gång i sitt liv, inträtt i denna det okändas dunkla håla?

För övrigt hade han ingenting beslutit, ingenting avgjort, ingenting bestämt, ingenting verkställt. Ingen enda av hans samvetes handlingar hade varit avgörande. Mer än någonsin stod han på samma punkt som i första ögonblicket.

Varför for han till Arras?

Han upprepade för sig själv det samma, som han redan sagt sig, då han beställde kabrioletten av Scaufflaire: att, huru saken än utfölle, det icke vore förenat med någon våda att se med egna ögon, att själv bedöma förhållandena; att detta till och med vore klokt; att han borde veta vad som förefölle; att man icke kunde avgöra något utan att ha sett och prövat; att man på avstånd

gjorde sig de mörkaste föreställningar om allting; att, då allt komme omkring, hans samvete, sedan han sett denne Champmathieu, på ett eller annat sätt en skälm, sannolikt skulle med lugn låta honom gå till bagnon i hans ställe; att visserligen Javert och denne Brevet, denne Chenildieu, denne Cochepaille, gamla galärslavar, som hade känt honom, skulle vara där, men att de helt säkert icke skulle känna igen honom — bah, huru kunde man tänka något sådant! — att Javert vore ofantligt långt ifrån att göra det; att alla gissningar och alla förmodanden voro fästa vid denne Champmathieu, och att ingenting är envisare än gissningar och förmodanden; att det således icke vore någon fara, att det visserligen vore ett hotande ögonblick, men att han nog skulle reda sig ur det; att han i alla händelser hade sitt öde i sina händer, huru illa det än kunde vilja gestalta sig; att han vore herre över det. Han hakade sig fast vid denna tanke.

För att säga sanningen, skulle han dock verkligen ha tyckt mest om att slippa fara till Arras.

Emellertid for han dit.

Medan han funderade, piskade han på hästen,

som höll i med detta jämna, säkra trav, som tillryggalägger en mil i timmen.

Allt efter som åkdonet flög framåt, kände han inom sig något, som ryggade tillbaka.

I daggryningen var han på öppna fältet. Staden Montreuil låg tämligen långt bakom honom. Han såg horisonten börja ljusna. Han såg, utan att ändå se dem, alla en vintergrynings kalla gestalter skrida förbi hans ögon. Morgonen har sina spöken lika väl som aftonen. Han såg dem icke, men utan att han själv visste av det och genom ett slags nästan fysiskt inträngande lade dessa svarta silhuetter av träd och kullar något dystert och hemskt till hans förut våldsamt upprörda själstillstånd.

Var gång han for förbi något av dessa enstaka hus, som ibland ligga invid landsvägarna, sade han till sig själv:

— Därinne finns dock folk, som sover.

Hästens trav, bjällrornas klang, hjulens skramlande mot stenarna åstadkommo ett lindrigt och enformigt buller. De där sakerna förefalla behagliga, då man är glad, men sorgliga, då man är sorgsen.

Det var full dager, då han kom fram till Hesdin. Han höll utanför ett värdshus för att låta hästen pusta och låta giva honom hans havre.

Denna häst var, såsom Scufflaire hade sagt, av den småväxta boulonnaisrasen, som har för stort huvud, för stor buk och för liten hals, men kraftigt utvecklad bringa, bred länd, senfulla och fina ben samt stadiga hovar; en ful, men stark och sund ras. Det ypperliga djuret hade tillryggalagt över en och en halv mil på två timmar och hade icke en svettdroppe på länden.

Den resande hade icke stigit ur tilburyn. Stalldrängen, som bar fram havren, lutade sig plötsligt ned och undersökte vänstra hjulet.

— Ämnar ni er långt på det här sättet? sade karlen.

Han svarade, nästan utan att vakna ur sina drömmar:

— Varför så?

— Kommer ni långväga ifrån? återtog drängen.

— En och en halv mil härifrån.

— Hå kors!

— Varför säger ni så?

Drängen lutade sig åter ned, förblev ett ögon-

blick tyst, med ögat fäst på hjulet, och vände sig sedan om, sägande:

— Jo, för att ni säger, att det där hjulet gått en och en halv mil. Det är möjligt, men det säkra är, att det nu inte går en halv fjärdingsväg till.

Den resande hoppade ned ur tilburyn.

— Vad är det ni säger, min vän?

— Jag säger, att det är ett underverk, att ni åkt en och en halv mil, utan att både ni och er häst vältrat i något dike vid landsvägen. Se själv!

Hjulet var verkligen illa åtgånget. Sammanstötningen med postvagnen hade bräckt två hjulekrar och skadat hjulnavet, vars mutter icke längre höll till.

— Finns det någon vagnmakare här, min vän? frågade han stalldrängen.

— Ja, det gör det visst, herrn.

— Gör mig då den tjänsten att gå efter honom.

— Han står där några steg härifrån. Hör hit, mäster Bourgaillard!

Mäster Bourgaillard, vagnmakaren, stod på sin dörrtröskel. Han kom och undersökte hjulet samt gjorde samma grimas som en kirurg, vilken betraktar ett avbrutet ben.

— Kan ni laga det här hjulet nu genast?

— Ja, herrn.

— När kan jag åter ge mig utav?

— I morgon.

— I morgon!

— Det är en hel dags arbete. Har herrn brått om?

— Mycket brått om. Jag måste senast om en timme ge mig av igen.

— Omöjligt, herrn.

— Jag skall betala vad ni begär.

— Omöjligt.

— Nå så om två timmar då?

— Omöjligt i dag. Två ekrar och navet måste göras nya. Herrn kan inte resa förr än i morgon.

— Jag har ett ärende, som inte kan uppskjutas till i morgon. Skulle man inte i stället för att laga det här hjulet kunna sätta på ett nytt?

— Huru menar ni?

— Ni är ju vagnmakare?

— Ja, visst är jag det, herrn.

— Nå, har ni inte ett hjul att låta mig få köpa? Jag kunde då få resa genast.

— Ett reservhjul?

— Ja.

— Jag har inte något hjul, som passar till er kabriolett. Två hjul utgöra ett par. Inte kunna två hjul, tagna på en höft, passa hop.

— I så fall kan ni ju låta mig få köpa ett helt hjulpar?

— Alla hjul passa inte på samma axel, herre.

— Försök ändå.

— Det tjänar ingenting till, herrn. Jag har bara kärrhjul att sälja. Det är en fattig ort, den här.

— Kanske ni har en kabriolett att låta mig få hyra?

Vagnmakaren hade vid första ögonkastet märkt, att tilburyn var hyrd. Han höjde på axlarna.

— Jo, ni går just väl åt de åkdon man hyr ut åt er! Om jag också hade en kabriolett, så hyrde jag inte ut den åt er.

— Nå väl, kan jag då få köpa en?

— Jag har ingen.

— Vad säger ni? Nå, en karriol då? Jag är inte alls kinkig av mig, som ni ser.

— Det här är en fattig ort. Jag har visserligen i skjulet där, tillade vagnmakaren, en gammal kalesch, som tillhör en borgare i staden, vilken läm-

nat den i förvar hos mig och som inte begagnar den en gång på flere år. Jag kunde visst låta er hyra den, vad gjorde det mig? Men det ginge inte an, att borgaren finge se den ute, och dessutom är det en kalesch. Det skulle behövas två hästar för den.

— Jag skall taga två skjutshästar.

— Vart reser herrn?

— Till Arras.

— Och herrn tänker hinna dit i dag?

— Ja visst.

— Med skjutshästar?

— Varför inte?

— Gör det herrn det samma, om herrn inte kommer fram förr än klockan fyra i morgon bittida?

— Nej, visst inte.

— Men, ser herrn, det är allt stor skillnad på, om herrn tar skjutshästar.. Herrn har väl pass?

— Ja.

— Nå väl, om herrn tar skjutshästar, skall herrn inte vara i Arras förr än i morgon. Det här är sidoväg. Det är dåligt ställt med skjutsombytet, hästarna äro ute på åkern. Plöjningstiden börjar

nu. Det behövs starka anspann, och folket tar hästar, var det kommer över några, skjutshästar så väl som andra. Herrn får vänta minst tre eller fyra timmar vid vart skjutshåll. Och sedan går det bara i gående. Det är många uppförsbackar också.

— Nå, då rider jag. Spänn ifrån hästen. Jag kan väl åtminstone få köpa en sadel här?

— Visst kan ni få det, men tål den där hästen sadel?

— Det är sant, ni kommer mig just att tänka därpå, han tål den inte.

— Då..

— Men jag kan väl få hyra en häst här i staden?

— En häst för att rida till Arras i ett sträckande?

— Ja.

— Därtill behövdes en sådan häst, som inte finns på våra kanter. Ni måste också först köpa den, ty man känner er inte. Men ni skall inte få tag i någon, varken att köpa eller att hyra, varken för fem hundra francs eller för tusen.

— Hur skall jag då bära mig åt?

— Det bästa är, så sant jag är hederlig karl, att ni låter mig laga hjulet och uppskjuter er resa till i morgon.

— I morgon är det för sent.

— Besitta det!

— Men går det inte postvagn till Arras? När far den härigenom?

— Nästa natt. Bägge postvagnarna gå om natten, både den, som är på upp-, och den, som är på nedgående.

— Och ni behöver en hel dag för att laga det här hjulet?

— En hel dag, och den dryg ändå.

— Om ni satte två arbetare till verket?

— Om jag också satte tio.

— Men skulle inte ekrarna kunna bindas fast med tåg?

— Ekrarna jo, men inte navet. Dessutom är också löten i dåligt skick.

— Finns det någon i staden, som hyr ut vagnar?

— Nej.

— Finns det någon annan vagnmakare?

Stalldrängen och vagnmakaren svarade på samma gång, skakande på huvudet:

— Nej.

Den resande erfor en omätlig glädje.

Det var tydligt, att försynen blandade sig i saken. Det var försynen, som hade bräckt hjulet på tilburyn och tvang honom att stanna på vägen. Han hade icke givit vika för den första uppmaningen. Han hade uppbjudit allt möjligt för att kunna fortsätta sin resa. Ärligt och samvetsgrant hade han uttömt alla medel. Han hade icke ryggat tillbaka varken för årstiden, ansträngningen eller kostnaden. Han hade ingenting att förebrå sig. Om han icke komme längre, så komme det honom icke mera vid. Det vore icke längre hans fel, ty icke hans samvete, utan försynen själv hade så velat.

Han drog ett djupt andetag. För första gången efter Javerts besök andades han fritt och med hela sitt bröst. Det föreföll honom, som om den järnhand, vilken i tjugo timmar sammanpressat hans hjärta, nu släppt sitt tag.

Han tyckte, att Gud nu var på hans sida och gav sin vilja tillkänna.

Han sade till sig själv, att han hade gjort allt vad han kunnat, och att han nu icke hade annat

att göra än att lugnt återvända samma väg han kommit.

Om hans samtal med vagnmakaren försiggått i något av rummen på värdshuset, skulle det icke haft några vittnen, ingen skulle ha hört det, det skulle stannat härvid, och det är sannolikt, att vi icke skulle haft att berätta någon av de händelser, som man i det följande kommer att läsa om. Men detta samtal hade hållits på gatan. Allt högt samtalande på gatan framkallar oundvikligen en folksamling. Det finns alltid personer, som icke begära någonting bättre än att få bli åskådare. Medan den resande ställde sina frågor till vagnmakaren, hade några kommande och gående stannat omkring dem. Efter att ha hört på under några minuter hade en liten gosse, som ingen lagt märke till, springande lämnat gruppen.

I samma ögonblick, som den resande, efter den inre överläggning med sig själv, som vi nyss antytt, beslöt att vända om, kom gossen tillbaka. En gammal kvinna åtföljde honom.

— Min herre, sade kvinnan, gossen min säger, att ni önskar hyra en kabriolett?

Dessa enkla ord, uttalade av en gammal kvinna,

som av ett barn förts till stället, kom svetten att lacka på hans rygg. Han tyckte sig se handen, som hade släppt sitt tag, åter framsticka i mörkret bakom honom, färdig att gripa honom på nytt.

Han svarade:

— Ja, min goda gumma, jag önskar hyra en kabriolett.

Och han skyndade sig att tillägga:

— Men det finns ju ingen här på orten.

— Åh jo, sade gumman.

— Var då? inföll vagnmakaren.

— Hos mig, svarade gumman.

Den resande spratt till. Den ödesdigra handen hade åter gripit tag i honom.

Gumman hade verkligen i ett skjul stående ett slags karriol av flätverk. Vagnmakaren och värdshusdrängen, som med förargelse sågo den resande nära att gå dem ur händerna, inföllo nu:

— Det var ett förskräckligt skakdon.. korgen låg rakt på själva axeln.. det var dock sant, att sätena hängde på läderremmar inuti vagnen.. det regnade in.. hjulen voro rostiga och murkna av fukt.. den skulle inte kunna gå stort längre än tilburyn.. det var en riktig rapphöna. Herrn

gjorde mycket oklokt, om han satte sig upp i den, och så vidare.

Allt detta var sant, men detta skakdon, denna rapphöna, denna tingest, hurudan den än var, rullade dock på två hjul och kunde möjligen gå till Arras.

Han betalade vad som begärdes, kvarlämnade tilburyn hos vagnmakaren till lagning, tills han komme tillbaka, lät spänna den vita hästen för karriolen, satte sig upp i den och reste vidare i samma riktning, som han följt sedan morgonen.

I det ögonblick karriolen satte sig i gång tillstod han för sig själv, att han en stund förut med en viss glädje tänkt, att han skulle slippa fortsätta resan. Han granskade nu med ett slags vrede denna glädje och fann den oförnuftig. Varför glädjas åt att nödgas vända om? Han gjorde ju denna resa frivilligt. Ingen tvang honom därtill.

Och ganska säkert skulle ingenting kunna hända, som han icke själv ville.

Just som han for från Hesdin, hörde han en röst, som skrek efter honom: Håll! Håll! Han stannade karriolen med en häftig rörelse, vari låg nå-

gonting feberaktigt och krampartat, som liknade en förhoppning.

Det var gummans lille gosse.

— Herrn, sade han, det var jag, som skaffade er karriolen.

— Nå, än se'n då?

— Ni har inte givit mig någonting för det.

Han, som eljes gav alla så gärna, han fann denna begäran otillbörlig, nästan oförskämd.

— Jaså, det är du, din slyngel, sade han, du får ingenting.

Han gav hästen ett rapp och fortsatte i fullt trav sin väg.

Han hade förlorat mycken tid i Hesdin och ville nu taga igen den. Den lilla hästen var rask och drog för två. Men man var i februari månad, det hade regnat och vägarna voro dåliga. Dessutom var det icke längre tilburyn. Karriolen var klumpig och mycket tung. Därtill var det många uppförsbackar.

Han använde nära fyra timmar på vägen mellan Hesdin och Saint-Pol. Fyra timmar på två mil.

I Saint-Pol spände han ifrån vid det första

värdshus han träffade på och lät föra in hästen i stallet. Som han hade lovat Scaufflaire, höll han sig bredvid foderhäcken, medan hästen åt. Hans tankar voro dystra och förvirrade.

Värdshusvärdens hustru kom in i stallet.

— Vill herrn inte äta frukost?

— Jo, det var sant, sade han, jag är till och med riktigt hungrig.

Han följde denna kvinna, som hade ett friskt och glättigt utseende. Hon förde in honom i en låg sal, där det stod några bord med vaxduk på i stället för dukar.

— Skynda er, återtog han, jag måste genast resa igen. Jag har brått om.

En frodig flamländsk piga dukade åt honom i största hast. Han betraktade denna flicka med en känsla av välbehag.

— Det var just det där, som fattades mig, tänkte han. Jag hade inte ätit frukost.

Maten sattes fram. Han kastade sig över brödet, bet av en bit, men lade sedan långsamt ned det på bordet igen och rörde det icke mera.

En forman åt vid ett annat bord. Till denne sade han:

— Hur kommer det till, att deras bröd är så beskt?

Formannen var tysk och förstod honom icke.

Han återvände till sin häst i stallet.

En timme därefter hade han lämnat Saint-Pol och styrde kosan mot Tinques, som ligger endast en och en halv mil från Arras.

Vad gjorde han under denna färd? Vad tänkte han på? Liksom på morgonen såg han träden, halmtaken, de odlade fälten och de avlägsnare, förtonande delarna av landskapet, vilket växla vid varje krökning av vägen, fara förbi sig. Et dylikt skådespel är stundom tillräckligt att sysselsätta själen och nära nog befria den från att tänka. Att se tusentals föremål för första och sista gången, finns väl något mera ägnat att väcka både vemodiga och djupa intryck? Att resa, det är att födas och dö i varje ögonblick. Kanske gjorde han i det djupaste dunklet av sin själ jämförelser mellan dessa växlande horisonter och den mänskliga tillvaron. Allting här i livet är statt på en ständig flykt framför oss. Skuggor och dagrar blanda sig om varandra. Efter ett bländande ljus kommer en förmörkelse. Man

betraktar, man skyndar, man sträcker ut händerna för att gripa det, som ilar förbi. Varje händelse är en krökning av vägen. Och ett tu tre är man gammal. Man känner liksom en stöt, allt blir svart. Man skönjer en dunkel port, livets mörka springare, som dragit en framåt, stannar, och man ser någonting beslöjat och okänt spänna från honom i mörkret.

Skymningen föll på, just då en skara barn, som kommo ut ur skolan, sågo den resande köra in i Tinques. Man befann sig dock ännu i den tid av året, då dagarna äro korta. Han stannade icke i Tinques. Då han for ut ur byn, lyfte en vägarbetare, som höll på att stenlägga vägen, upp huvudet och sade:

— Det var mig en riktigt uttröttad häst!

Det stackars djuret kunde verkligen också knappast gå steg för steg.

— Ämnar ni er till Arras? tillade vägarbetaren.

— Ja.

— Om ni färdas på det där viset, så kommer ni inte tidigt fram.

Han höll in hästen och frågade karlen:

— Hur långt är det härifrån till Arras?

— Nära två och en halv mil.

— Vad vill det säga? Enligt dagboken skall det blott vara en och fem åttondedels mil.

— Ah, återtog vägarbetaren, ni vet då inte, att vägen håller på att lagas! Ni kommer att finna den avstängd en kvarts timmes väg härifrån. Sedan är det inte möjligt att komma längre.

— Verkligen?

— Ni skall ta av till vänster, den vägen, som går till Carency, och så över floden. När ni kommer til Camblin, skall ni ta av till höger. Det är Mont-Saint-Eloy-vägen, som går till Arras.

— Men det är snart mörkt. Jag kan fara vilse.

— Ni är då inte från den här trakten?

— Nej.

— Det är till på köpet bara en byväg. Hör på, herrn, återtog vägarbetaren, vill ni, att jag skall ge er ett råd? Er häst är trött. Återvänd till Tinques. Där finns ett bra värdshus. Tag nattkvarter där. I morgon kan ni fara till Arras.

— Jag måste vara där i afton.

— Det var en annan sak. Far då strax till det där värdshuset och skaffa er där en häst till. Skjutsgossen kan då visa er vägen.

Han följde vägarbetarens råd, vände om, och en halv timme därefter for han åter förbi samma ställe, men i fullt trav, med en god häst som förstärkning. En stalldräng, som kallade sig postiljon, satt frampå karriolen.

Emellertid insåg den resande, att han förlorade tid.

Det var alldeles mörkt.

De veko in på byvägen. Den var i ett förfärligt skick. Karriolen for ur det ena hjulspåret i det andra. Då sade han till postiljonen:

— Låt det gå friskt undan, så får du dubbla drickspenningar.

Vid en stöt gick svängeln av.

— Herrn, sade postiljonen, nu gick svängeln av, och jag vet inte, hur jag skall bära mig åt för att få hästen förspänd igen. Den här vägen är gruvligt svår i mörkret. Om ni ville vända om till Tinques och ligga kvar där i natt, så kunde vi tidigt i morgon bittida vara i Arras.

Svaret blev:

— Har du en tågstump och en kniv?

— Ja, herrn.

Han skar av en trädgren och gjorde därav en svängel

Detta vållade tjugo minuters ny tidspillan, men sedan bar det åter av i galopp.

Det var skumt på slätten. Lågt gående, tjocka och mörka töckenmassor släpade sig fram över kullarna och lösryckte sig som rökvirvlar därifrån. I molnen syntes en och annan matt ljus strimma. En stark blåst, som kom från havet, åstadkom på alla kanter av horisonten ett buller, liknande det, då möbler flyttas av och an. Allt, vad man kunde urskilja, hade ett förskrämt utseende. Huru mycket är det icke, som skälver vid dessa djupa andetag!

Han var genomfrusen. Han hade icke ätit sedan dagen förut. Han påminde sig dunkelt sin förra nattliga färd över den stora slätten i grannskapet av Digne för åtta år sedan, och det föreföll honom, som om det varit i går.

En klocka slog i något avlägset kyrktorn. Han frågade drängen:

— Vad slog klockan?

— Sju, herrn. Vi äro framme i Arras klockan åtta. Vi ha blott litet över en mil kvar.

I detta ögonblick kom han för första gången att tänka på — och han fann det underligt, att han

icke gjort det förut — att han icke ens visste, huru dags målet förekom; att han åtminstone bort skaffa sig reda därpå; att det var dåraktigt att sålunda rusa åstad utan att veta, om det tjänade till något. Därpå anställde han tyst för sig själv några beräkningar: att assisdomstolens sammanträden vanligen började klockan nio på morgonen; att det här målet icke gärna kunde draga långt ut; att en stöld av några äpplen vore snart handlagd; att det sedan endast skulle bli en identitetsfråga; fyra eller fem vittnesmål och icke mycket för advokaterna att tala om; att han skulle komma fram, när allt var slut.

Postiljonen piskade på hästarna. De hade farit över floden och lämnat Mont-Saint-Eloy bakom sig.

Mörkret tilltog allt mer och mer.

VI.

Syster Simplice satt på prov.

Emellertid var Fantine just i detta ögonblick idel glädje.

Hon hade haft en mycket svår natt. Hostan hade varit förfärlig, febern fördubblad. Hon hade haft oroliga drömmar. På morgonen, då doktorn kom, yrade hon. Han hade sett orolig ut och sagt till, att man skulle underrätta honom, så snart herr Madeleine kom.

Hela morgonen var hon dyster, talade föga och plockade på lakanen, under det hon med låg röst mumlade några beräkningar, som tycktes vara beräknandet av vissa avstånd. Hennes ögon voro insjunkna och stirrande. De sågo nästan slocknande ut, men stundtals tändes de sedan på nytt och strålade som stjärnor. Det tycktes, som om vid annalkandet av en viss hemsk timme himlens

klarhet uppfyller dem, för vilka jordens klarhet försvinner.

Var gång syster Simplice frågade henne, huru hon mådde, svarade hon oföränderligt:

— Bra. Jag skulle gärna vilja se herr Madeleine.

Några månader förut, just då Fantine hade förlorat sin sista återstod av blygsel, skam och glädje, var hon skuggan av sig själv. Nu var hon sin egen vålnad. Det kroppsliga onda hade fullbordat det verk, som det moraliska onda begynt. Denna varelse om tjugofem år hade skrynklig panna, slappa kinder, hopfallna näsborrar, lossnande tänder, blyfärgad hy, knotig hals, uppstående nyckelben, utmärglade lemmar, matt hud, och i det blonda håret, som började växa igen, blandade sig grå strån. Ack, huru hastigt framkallar icke sjukdom ålderdomen!

Vid middagstiden återkom läkaren, gav några föreskrifter, frågade, om mären synts till på sjukhuset, och skakade på huvudet.

Herr Madeleine besökte vanligen den sjuka vid tretiden. Som punktlighet i detta fall var godhet, var han punktlig.

Inemot halv tre började Fantine bli orolig. Under loppet av tjugo minuter frågade hon barmhärtighetssystern mer än tio gånger:

— Kära syster, vad är klockan?

Klockan slog tre. Vid tredje slaget satte Fantine sig upp, hon, som vanligen knappast kunde röra sig i sängen. Med ett slags krampaktig rörelse sammanknäppte hon sin bägge avmagrade gula händer, och barmhärtighetssystern hörde en av dessa djupa suckar, som tycktes avlyfta en blytyngd uppstiga från hennes bröst. Därpå vände Fantine sig om och fäste blicken på dörren.

Ingen kom. Dörren öppnades icke alls.

Hon låg sålunda en kvart, med ögat fäst på dörren, orörlig och liksom med återhållen andedräkt. Systern vågade icke tilltala henne. Tornuret slog en kvart över tre. Fantine sjönk åter ned på huvudkudden.

Hon sade ingenting och började på nytt plocka på sitt lakan.

Halvtimmen gick, sedan timmen, ingen kom. Var gång, som klockan slog, reste Fantine sig upp och såg mot dörren. Därpå sjönk hon tillbaka igen.

Man såg klart vad hon tänkte, men hon uttalade intet namn, beklagade sig icke, anklagade ingen. Hon hostade blott på ett hemskt sätt. Man kunde ha sagt, att någonting mörkt sänkte sig ned över henne. Hon var blygrå i ansiktet och läpparna voro svartblå. Stundtals smålog hon.

Klockan slog fem. Då hörde systern henne säga helt lågt och sakta:

— Men eftersom jag går bort i morgon, gör han orätt i att inte komma i dag.

Syster Simplice var själv förvånad över herr Madeleines dröjsmål.

Fantine låg emellertid och betraktade sängtaket. Hon såg ut, som om hon sökte påminna sig någonting. Plötsligt började hon sjunga med en röst, så svag som en vindfläkt. Systern lyssnade. Se här vad Fantine sjöng:

Så kom, låt oss köpa de skönaste ting,
allt medan vi vandra förstaden omkring.
Blåklinten är blå och små rosorna röda,
blåklinten är blå, kär håller jag dig.

Den heliga jungfrun kom till mig i går
i guldstickad mantel. Vid härden hon står

och säger: »Det lilla, blott en dag, du bett mig om,
jag håller här under min slöja.
Spring fort ut i staden, köp tyg, köp tråd,
köp fingerborg också!»
Så kom, låt oss köpa de skönaste ting,
allt medan vi vandra förstaden omkring.

Se, heliga jungfru, vid härden min
en vagga jag ställt, prydd med band och så fin.
Om också Guds klaraste stjärna jag finge,
hon upp emot barnet du gav mig ej ginge.
Säg, heliga moder, vad tyget skall bli?
»En mantel att lägga din nyfödda i.»
Blåklinten är blå och små rosorna röda,
blåklinten är blå, kär håller jag dig.

»Nu tvätta det.» — Var? — »Där i bäcken så strid.
Gör sedan en kjortel, så vacker och sid,
en kjortel, som är utan vank, utan fläck
så vill jag med rosor den fullsy så täck.»
Men barnet är borta, vad skall det nu bli?
»Gör därav ett kläde att svepa dig i.»

Så kom, låt oss köpa de skönaste ting,
allt medan vi vandra, förstaden omkring.
Blåklinten är blå och små rosorna röda,
Blåklinten är blå, kär håller jag dig.

Denna sång var en gammal vaggvisa, varmed hon fordom sövde sin lilla Cosette, och som icke runnit henne i minnet under de fem år, som hon varit skild från sitt barn. Hon sjöng den med så sorgsen röst och på en så ljuv melodi, att den kunde framlocka tårar till och med hos en nunna. Systern, ehuru van vid upprörande skådespel, kände sina ögon tåras.

Klockan slog sex. Fantine tycktes icke höra det. Hon tycktes icke mera fästa uppmärksamheten vid någonting utom henne.

Syster Simplice skickade en tjänsteflicka att höra efter hos portvakterskan vid fabriken, om herr mären hade kommit hem, och om han icke snart skulle komma upp på sjukhuset. Flickan återkom efter några minuter.

Fantine var alltjämt orörlig och tycktes endast upptagen av sina egna tankar.

Tjänsteflickan berättade helt lågt för syster Simplice, att herr mären samma morgon före klockan sex trots den rådande kölden rest bort i en liten tilbury, förspänd med en vit häst. Att han hade rest ensam, till och med utan kusk. Man visste icke ens vilken väg han farit. Några personer

sade sig ha sett honom taga vägen åt Arras till. Andra försäkrade sig ha mött honom på vägen till Paris. Vid avresan hade han som vanligt varit mycket vänlig, och endast sagt åt portvakterskan, att man icke skulle vänta honom hem till natten.

Medan de bägge kvinnorna, med ryggen vänd åt Fantines säng, viskade med varandra, systern frågande och tjänsteflickan framställande sina gissningar, hade Fantine, med den feberaktiga livligheten hos vissa organiska sjukdomar, vilken förenar hälsans fria rörelser med dödens förfärliga utmärgling, lagt sig på knä i sängen, stött sig med sina bägge skrynkliga händer mot kudden, stuckit ut huvudet genom öppningen mellan sänggardinerna och lyssnat. Plötsligt ropade hon:

— Ni talar om herr Madeleine där! Varför talar ni tyst? Vad gör han? Varför kommer han inte?

Hennes röst var så häftig och sträv, att de bägge kvinnorna trodde sig höra en karl tala. De vände sig förskräckta om.

— Svara då! skrek Fantine.

Tjänsteflickan framstammade:

— Portvakterskan sade mig, att han inte kunde komma i dag.

— Mitt barn, sade systern, var lugn och lägg er ned igen.

Utan att ändra ställning återtog Fantine med hög röst och en på samma gång befallande och hjärtslitande ton:

— Kan han inte komma? Varför det? Ni vet skälet. Ni viskade det nyss er emellan. Jag vill veta det.

Tjänsteflickan skyndade sig att viska i nunnans öra:

— Svara, att han är sysselsatt i municipalrådet.

Syster Simplice rodnade lätt. Det var en osanning, som tjänsteflickan föreslog henne. Å andra sidan insåg hon väl, att det otvivelaktigt skulle bli ett förfärligt slag för den sjuka, om man sade henne sanningen, och att det vore vådligt i det tillstånd, vari Fantine befann sig. Denna rodnad varade dock blott helt kort. Systern fäste sitt lugna och sorgsna öga på Fantine och sade:

— Herr mären är bortrest.

Fantine reste sig och satte sig upp. Hennes ögon gnistrade. En omätlig glädje strålade nu på detta eljes så lidande anlete.

— Bortrest! ropade hon. Han har farit efter Cosette!

Därefter sträckte hon bägge händerna mot himlen, och hela hennes ansikte fick ett obeskrivligt uttryck. Hennes läppar rörde sig. Hon bad med låg röst.

Då bönen var slut, sade hon:

— Kära syster, jag vill gärna lägga mig ned igen, jag skall göra allt vad ni vill. Nyss var jag elak, men jag ber er om förlåtelse, för det jag talade så häftigt. Det är mycket illa att tala häftigt. Jag vet det nog, goda syster, men ser ni, nu är jag mycket förnöjd. Den gode Guden är god, herr Madeleine är god. Tänk er, att han har rest till Montfermeil efter min lilla Cosette!

Hon lade sig åter ned, hjälpte nunnan att ordna huvudkudden och kysste ett litet silverkors, som hon bar om halsen och som syster Simplice hade skänkt henne.

— Mitt barn, sade systern, försök nu att vila, och tala inte mer.

Fantine fattade systerns hand mellan sina fuktiga händer, och denna led av att känna denna svett.

Fantine fortfor:

— Han for i morse till Paris. Egentligen behöver han inte ens taga vägen genom Paris. Mont-

fermeil ligger litet till vänster om vägen dit. Minns ni, huru han i går, då jag talade med honom om Cosette, sade till mig: S n a r t, s n a r t? Det är en överraskning, som han vill bereda mig. Som ni vet, lät han mig underteckna ett brev för att kunna återtaga henne från Thénardiers. De skola inte kunna göra några invändningar, inte sant? De skola återlämna Cosette. De ha ju fått sin betalning. Myndigheterna skulle inte tillåta, att man behåller ett barn, när man fått, vad man skall ha. Goda syster, teckna inte åt mig, att jag ej får tala. Jag är utomordentligt lycklig, jag mår mycket bra, jag har numera inte det minsta ont, jag skall få återse Cosette, jag är till och med riktigt hungrig. Det är nära fem år, sedan jag såg henne. Ni kan inte föreställa er, ni, huru man är fäst vid de barnen. Och sedan, så måste hon nu vara mycket söt, skall ni få se. Om ni visste, hon har så täcka små rosenfingrar. Först och främst måste hon ha mycket vackra händer. Vid ett års ålder hade hon riktigt löjliga händer. Så här stora!.. Hon måste vara stor nu. Hon är också sju år gammal, en riktig liten mamsell. Jag kallar henne Cosette, men hon heter Euphrasie.

Vet ni, i morse betraktade jag dammet, som låg där på kaminen, och då fick jag med ens den föreställningen, att jag snart skulle få återse Cosette. Min Gud, vad man gör orätt i att låta åratal förgå utan att se sina barn! Man borde likväl tänka, att livet inte är evigt. Ack, vad herr mären var god, som reste efter henne! Det var sant, det är ju mycket kallt? Han hade väl åtminstone sin kappa på sig? Han skall ju vara tillbaka i morgon, inte sant? I morgon blir det en högtidsdag. I morgon bittida, min syster, skall ni påminna mig att taga på mig min lilla mössa med spetsarna på. Montfermeil, det är en bondby, det. Jag har en gång färdats den vägen till fots. Det var mycket långt för mig. Men diligenserna gå mycket fort. Han är nog här i morgon med Cosette. Huru långt är det härifrån till Montfermeil?

Systern, som icke hade någon föreställning om avstånden, svarade:

— Åh, jag tror nog, att han kan vara här i morgon.

— I morgon! I morgon! jublade Fantine. Jag får se Cosette i morgon! Ni ser själv, ni, den gode Gudens goda syster, att jag inte längre är

sjuk. Jag är tokig av glädje. Jag skulle dansa, om man ville det.

Den, som sett henne en fjärdedels timma förut, skulle icke kunnat fatta någonting härav. Hon var nu helt rödblommig, hon talade med livlig och naturlig röst, hela hennes ansikte var ett enda leende. Då och då skrattade hon, under det hon talade helt sakta för sig själv. Modersglädje är nästan barnaglädje.

— Nå väl, ni är nu lycklig, återtog nunnan, lyd mig då och tala inte mera.

Fantine lade ned huvudet på kudden och sade halvhögt till sig själv:

— Ja, lägg dig nu igen, var snäll, eftersom du skall få igen ditt barn. Hon har rätt, syster Simplice. Alla, som äro här, ha rätt.

Därefter började hon, utan att röra sig ur stället, utan att vända på huvudet, se sig omkring åt alla håll med vidöppna ögon och ett glädjestrålande ansikte, men hon sade ingenting mera.

Systern drog igen sänggardinerna, i hopp, att hon skulle somna.

Klockan mellan sju och åtta kom läkaren. Som han icke hörde något buller, trodde han, att Fan-

tine sov. Han steg därför sakta in och närmade sig sängen på tåspetsarna. Han öppnade litet på sänggardinerna, och vid nattlampans sken såg han Fantines stora lugna ögon fästa på honom.

Hon sade till honom:

— Inte sant, min herre, man skall låta henne ligga bredvid mig i en liten säng?

Läkaren trodde, att hon yrade. Hon tillade:

— Se själv, det är just lagom plats.

Läkaren tog syster Simplice avsides, och hon förklarade honom sammanhanget: att herr Madeleine var bortrest på en eller par dagar och att man i sin ovisshet icke ansett sig böra taga den sjuka ur den tron, att herr mären rest till Montfermeil. Dessutom vore det möjligt, att hon hade gissat rätt. Läkaren gillade detta.

Då han åter närmade sig Fantines säng, fortsatte denna:

— Ser ni, om morgonen, då hon vaknar, skall jag få säga god morgon åt den stackars lilla ungen, och om natten skall jag, som själv icke kan sova, höra henne göra det. Hennes lilla söta andhämtning skall göra mig gott.

— Räck mig er hand, sade läkaren.

Hon räckte fram sin hand och utbrast skrattande:

— Åh, det är ju sant, ni vet det inte, ni! Jag är nu frisk igen. Cosette kommer i morgon.

Läkaren blev förvånad. Hon var verkligen bättre. Andtäppan var mindre. Pulsen hade återfått styrka. Ett slags oförmodat återkommen livskraft hade plötsligt satt liv i denna stackars utmattade varelse.

— Herr doktor, återtog hon, har inte syster Simplice sagt er, att herr mären farit och hämtat det lilla kräket?

Läkaren anbefallde tystnad och att man skulle söka undvika varje plågsam sinnesrörelse. Han föreskrev, att man skulle giva henne ren kina och, för den händelse att febern skulle återkomma under natten, en lugnande dryck. Då han gick, sade han till systern:

— Hon är bättre. Om så lyckligt vore, att herr mären i morgon verkligen komme hem med barnet, så, vem vet? Det finns så förvånande kriser. Man har sett så många exempel på, att en stor glädje hastigt hävt sjukdomar. Jag vet visserli-

gen, att detta är en organisk och redan långt framskriden sjukdom, men alla dylika saker äro en så djup hemlighet. Vi skola kanske lyckas rädda henne.

VII.

Den resande tager vid framkomsten sina försiktighetsmått för återfärden.

Klockan var nära åtta på aftonen, när karriolen, som vi lämnade på vägen, rullade in genom inkörsporten till Hôtel de la Poste i Arras. Mannen som vi följt nästan ända dittills, steg ur åkdonet, svarade med tankspridd min på hotellbetjäningens beställsamma frågor, skickade tillbaka hjälphästen och ledde själv den lilla vita kampen in i stallet. Därefter sköt han upp dörren till en på nedre bottnen belägen biljardsal, steg in, satte sig vid ett bord och stödde armbågarna mot det. Han hade använt fjorton timmar på denna resa, som han beräknat sig kunna göra på sex. Han gjorde sig den rättvisan, att det icke var hans fel, men i själva verket var han icke ledsen över det.

Hotellvärdinnan inträdde.

— Stannar herrn kvar över natten? Vill herrn äta kvällsvard?

Han gjorde ett nekande tecken med huvudet.

— Stalldrängen säger, att herrns häst är mycket trött.

Nu bröt han tystnaden.

— Skulle hästen inte kunna gå tillbaka i morgon bittida?

— Åh, min herre, han behöver minst två dagars vila!

Han frågade:

— Är inte postkontoret här i huset?

— Jo, min herre.

Värdinnan förde honom till postkontoret. Han visade sitt pass och frågade, om det fanns någon möjlighet att med postvagnen samma natt återvända till Montreuil. Platsen bredvid postiljonen var händelsevis ledig. Han tingade och betalade den.

— Men försumma inte, min herre, att vara här precis klockan ett i natt, sade postmästaren, ty då går vagnen.

Sedan detta var gjort, lämnade han hotellet och begynte vandra omkring i staden.

Han kände icke Arras, gatorna voro mörka och han gick på måfå. Emellertid tycktes han envisas att icke fråga de förbigående om vägen. Han gick över den lilla Crinchonströmmen och befann sig i en labyrint av smala gränder, där han förirrade sig. En borgare med lykta i handen gick förbi honom. Efter någon tvekan beslöt han vända sig till denne, likväl icke utan att först ha kastat ögat både framför och bakom sig, som hade han befarat, att någon skulle kunna höra den fråga han ville göra.

— Min herre, sade han, var god och säg mig, var rådhuset är beläget.

— Herrn är inte hemma här i staden, märker jag, svarade borgaren, som var en tämligen gammal man. Följ mig då. Jag skall just gå åt det hållet, det vill säga åt prefektens residens till, ty rådhuset står för tillfället under reparation, och domstolarna hålla tills vidare sina sessioner i residenset.

— Har assisrätten också sina sessioner där? frågade han.

— Ja visst, min herre. Ser ni, det, som nu är prefektens residens, var före revolutionen biskops-

hus. Herr de Conzié, som var biskop år 1782, lät där inreda en stor sal. Det är just i den stora salen, som domstolen sitter.

Under vägen sade borgaren till honom:

— Om det är någon rättegång herrn vill övervara, så är det väl sent. Vanligtvis sluta sessionerna klockan sex.

När de kommo till stora torget, visade borgaren honom emellertid fyra höga upplysta fönster på framsidan av en stor mörk byggnad.

— På min ära kommer inte herrn tids nog! Ni har lyckan med er. Ser ni de där fyra fönstren? Där sitter assisdomstolen. Det lyser där, alltså är det ännu inte slut. Målet har dragit långt ut och sessionen fortsättes därför på aftonen. Intresserar ni er för det förevarande målet? Är det ett brottmål? Kanske ni skall vittna?

Han svarade:

— Jag kommer inte för något mål. Jag vill blott tala vid en advokat.

— Det var en annan sak, sade borgaren. Se där, min herre, är porten, just där posten står. Ni behöver bara gå stora trappan uppför.

Han följde borgarens anvisningar, och några

minuter därefter befann han sig i en sal, där det var mycket folk och där grupper, i vilka man såg advokater i ämbetsdräkter, viskade här och där. Det är alltid någonting, som gör hjärtat beklämt, att se dessa grupper av svartklädda människor, som med låg röst samtala sins emellan på tröskeln till rättvisans salar. Det är sällsynt, att barmhärtigheten och medlidandet tala ur alla dessa ord. Vad som oftast framgår ur dem, är på förhand fällda domslut. Alla dessa grupper förefalla den förbigående, tänkande betraktaren som lika många dystra bikupor, där surrande andar gemensamt uppföra allehanda slags mörka byggnader.

Denna stora och av en enda lampa upplysta sal var en av biskopshusets forna salar och tjänstgjorde nu som rättens förmak. En i detta ögonblick stängd döbattangdörr skilde den från det stora rum, där assisdomstolen satt.

Det var så skumt i rummet, att han icke fruktade att vända sig till den förste advokat han mötte.

— Min herre, sade han, huru långt har man hunnit?

— Det är slut, svarade advokaten.

— Slut!

Detta ord upprepades med en sådan ton, att advokaten vände sig om.

— Ursäkta, min herre, ni är kanske en släkting?

— Nej. Jag känner ingen här. Och den anklagade är fälld?

— Ja visst. Det var inte gärna möjligt annat.

— Och domen blev tvångsarbete?

— På livstid.

Han återtog med så svag röst, att man knappt hörde honom:

— Identiteten har således blivit bevisad?

— Vilken identitet? svarade advokaten. Det fanns ingen identitet att bevisa. Saken var helt enkel. Kvinnan hade mördat sitt barn, mordet blev bevisat, juryn förklarade dock, att det inte skett med berått mod, och hon dömdes till tukthus på livstid.

— Det är alltså en kvinna? sade han.

— Ja visst. Ogifta kvinnspersonen Limosin. Vad är det då ni talar om?

— Åh, ingenting. Men efter som det är slut, huru kommer det då till, att salen ännu är upplyst?

— Det är för det andra målet, som började för nära två timmar sedan.

— Vilket andra mål?

— Åh, det är också lika klart. Det är ett slags trashank, en återfälling, en galärslav, som stulit. Jag minns inte riktigt hans namn. Det är åtminstone en, som har ett äkta bovansikte. Bara för det ansiktets skull ville jag skicka honom på galärerna.

— Tror herrn, att det är någon möjlighet att komma in i salen?

— Det tror jag verkligen inte. Det är mycken trängsel därinne. Sessionen är emellertid uppskjuten på en stund. Flera personer ha gått ut, och när sessionen åter börjar, kan ni ju försöka.

— Var går man in?

— Genom den där stora dörren.

Advokaten lämnade honom. På några ögonblick hade han nästan samtidigt och nästan blandade med varandra erfarit alla möjliga sinnesrörelser. Denne likgiltige persons ord hade genomborrat hans hjärta ömsom som isnålar, ömsom som eldklingor. När han fann, att ingenting var avgjort, andades han åter, men han skulle icke kunnat

säga, om det han kände var belåtenhet eller smärta.

Han närmade sig flera grupper och lyssnade till vad man sade. Som föredragningslistan var mycket lång, hade presidenten till denna dag utsatt två enkla och korta mål. Man hade begynt med barnamordet, och nu höll man på med galärslaven, återfällingen, »returhästen». Denne man hade stulit äpplen, men detta tycktes icke vara fullständigt bevisat. Det, som däremot var bevisat, var, att han redan hade varit på galärerna i Toulon. Det var detta, som gjorde hans sak kinkig. För övrigt var förhöret med karlen nu slutat och vittnesmålen avlagda. Men ännu återstodo advokatens försvarstal och allmänne åklagarens ansvarspåstående. Detta kunde knappt bli slut före midnatt. Karlen skulle troligen bli fälld. Allmänne åklagaren var en mycket skicklig jurist, som aldrig förfelade att få sina anklagade fällda. Han var för övrigt en kvick karl, som skrev vers.

En vaktmästare stod utanför dörren, som ledde till domsalen. Han frågade denne:

— Öppnas dörren snart, min herre?

— Den öppnas inte, svarade vaktmästaren.

— Huru! Öppnas den inte, när sessionen åter börjar? Den är ju nu avbruten?

— Sessionen är nyss åter börjad, svarade vaktmästaren, men dörren öppnas inte mera.

— Varför det då?

— Därför att salen är full.

— Huru! Finns det inte en enda ledig plats?

— Inte en enda. Dörren är stängd. Ingen mera får komma in.

Vaktmästaren tillade efter ett ögonblicks tystnad:

— Det finns visserligen två eller tre platser kvar bakom herr presidentens stol, men dit släpper herr presidenten endast personer i statens tjänst.

Därefter vände vaktmästaren honom ryggen.

Han drog sig med sänkt huvud tillbaka, gick genom förmaket och steg långsamt utför trappan, liksom tvekande vid varje steg. Det är troligt, att han rådgjorde med sig själv. Den häftiga strid, som allt sedan den föregående aftonen pågick inom honom, var ännu icke slut, och i varje ögonblick inträffade någon ny omkastning däri. Kommen till en avsats i trappan, lutade han sig mot

ledstången och lade armarna i kors. Plötsligt knäppte han upp sin rock, tog fram sin anteckningsbok, drog ut en blyertspenna, slet ur ett blad och skrev hastigt på bladet vid skenet från lyktan denna rad: Herr Madeleine, märi Montreuil. Därefter gick han med stora steg uppför trappan, banade sig väg genom hopen, gick rakt fram till vaktmästaren, lämnade honom papperet och sade med myndig ton:

— Lämna detta till herr presidenten.

Vaktmästaren tog papperet, kastade en blick därpå och lydde.

VIII.

Inträde på grund av förmånsrätt.

Utan att han själv anade det, hade mären i Montreuil ett slags namnkunnighet. Under de sju år, som ryktet om hans dygder uppfyllt hela nedre Boulonnais, hade det slutligen även överskridit den lilla bygdens gränser och spritt sig till de två eller tre angränsande departementen. Utom den betydliga tjänst, han gjort huvudorten genom återupphjälpandet av dess fabrikation av svart glaskram, var det icke en enda av de hundra fyrtioen kommunerna i arrondissementet Montreuil som icke hade honom att tacka för någon välgärning. Han hade till och med förstått att i behovets stund understödja och ge fart åt industrierna i de andra arrondissementen. Sålunda hade han vid ett tillfälle med sin kredit och sina penningar understött tyllfabriken i Boulogne, det me-

kaniska linspinneriet i Frévent och det med vattenkraft drivna väveriet i Boubers-sur-Canche. Överallt uttalade man herr Madeleines namn med vördnad. Arras och Douai avundades den lyckliga lilla staden Montreuil dess mär.

Den ledamot av apellationsdomstolen i Douai, som presiderade vid denna assisrättens i Arras session, kände, liksom alla människor, detta så högt och så allmänt aktade namn. Då vaktmästaren, efter att sakta ha öppnat dörren, som ledde från domstolens enskilda överläggningsrum ti' sessionssalen, lutade sig fram bakom presidenten. länstol och lämnade honom papperet, varpå den nyss anförda raden var skriven, tilläggande: D e n d ä r h e r r n ö n s k a r ö v e r v a r a s e s s i o n e n, gjorde presidenten en livlig rörelse av aktning, fattade en penna, skrev några ord på nedre kanten av papperet och lämnade det tillbaka till vaktmästaren, sägande:

— Låt honom komma in.

Den olycklige man, vilkens historia vi förtälja, hade stannat vid salsdörren på samma plats och i samma ställning, som vaktmästaren lämnat honom. Han hörde mitt under sitt grubblande, att

någon sade till honom: Vill herrn vara god och göra mig den äran följa mig? Det var samme vaktmästare, som ögonblicket förut hade vänt honom ryggen och som nu bugade sig ända till golvet för honom. Han lämnade honom på samma gång papperet. Han uppvek det, och som han händelsevis stod nära lampan, kunde han läsa:

»Presidenten i assisdomstolen betygar herr Madeleine sin vördnad».

Han gnuggade papperet mellan sina händer, liksom hade dessa få ord haft en för honom främmande och bitter eftersmak.

Han följde vaktmästaren.

Några minuter därefter befann han sig ensam i ett dystert kabinett med höga paneler, upplyst av två vaxljus, som stodo på ett med en grön duk överhöljt bord. Han hade ännu i sina öron vaktmästarens sista ord, då han lämnade honom:

— Detta är domstolens enskilda överläggningsrum, min herre. Ni behöver blott vrida på mässingsvredet på den där dörren, så befinner ni er i sessionssalen, bakom herr presidentens länstol.

Dessa ord blandade sig i hans tankar med ett oredigt minne av trånga korridorer och mörka trappor, som han nyss genomvandrat.

Vaktmästaren hade lämnat honom ensam. Den sista avgörande stunden var inne. Han sökte samla sina tankar, utan att det ville lyckas honom. Det är företrädesvis just i de ögonblick, då man mest skulle behöva fästa dem vid livets smärtsamma verkligheter, som tankens alla trådar brista i hjärnan. Han befann sig just i det rum, där domarna överlägga och fälla sin dom. Han betraktade med ett lugn, som nästan gick till slöhet, detta tysta och fruktansvärda rum, där så många människors tillvaro hade krossats, där hans namn snart skulle återljuda och som i denna stund genomsvävades av hans öde. Han såg på vägen, därefter såg han på sig själv, förvånande sig över, att det var detta rum och att det var han själv.

Han hade ingenting ätit på mer än tjugofyra timmar, han var sönderbråkad av karriolens stötar, men han kände det icke. Det föreföll honom, som han icke kände någonting alls.

Han gick fram till en svart ram, som hängde på väggen och som under glas innehöll ett gammalt egenhändigt brev av Jean Nicolas Pache, mär i Paris och minister, och säkerligen av misstag daterat den 9 j u n i år II, vari Pache till kommu-

nen inskickade en förteckning på de ministrar och deputerade, som höllos häktade på sina rum. Ett ögonvittne, som kunnat se honom och som givit akt på honom i detta ögonblick, skulle utan tvivel ha föreställt sig, att detta brev syntes honom mycket sällsynt, ty han tog icke ögonen därifrån och genomläste det två eller tre gånger. Han läste det utan att fästa uppmärksamhet därvid och utan att veta av det. Han tänkte på Fantine och på Cosette.

Alltjämt drömmande, vände han sig om, och hans ögon föllo på mässingsvredet på den dörr, som skilde honom från sessionssalen. Han hade nästan förgätit denna dörr. Hans blick, i början lugn, stannade där, förblev fäst vid detta mässingsvred, blev därefter förskräckt och stirrande och antog småningom ett uttryck av fasa. Svettdropparna sipprade fram ur hans hår och runno utför hans tinningar.

Ett ögonblick gjorde han med ett slags maktmedvetande, blandat med trots, denna obeskrivliga åtbörd, som vill säga och så tydligt säger: För tusan, vem tvingar mig väl därtill! Därefter vände han sig hastigt om, såg

framför sig den dörr, genom vilken han kommit in, närmade sig den, öppnade den och gick ut. Han var icke längre i detta rum. Han var ute, i en korridor, i en lång och smal, av trappsteg och dörrar avbruten korridor, som bildade alla möjliga vinklar, här och där upplyst av lampor, liknande nattlampor i sjukrum, samma korridor, genom vilken han kommit in. Han andades åter, han lyssnade. Intet ljud bakom honom, intet ljud framför honom. Han begynte fly, som om han varit förföljd.

När han vikit om flera hörn i denna gång, stannade han åter och lyssnade. Det var alltjämt samma tystnad och samma dunkel omkring honom. Han var andtruten, han vacklade, han lutade sig mot muren. Stenväggen var kall, svetten frös till is på hans panna, han rätade åter upp sig skälvande.

Stående ensam där i detta mörker, darrande av köld och kanske även av någonting annat, begynte han åter tänka.

Han hade tänkt hela natten, han hade tänkt hela dagen. Han hörde endast en röst inom sig, som sade: Ack!

Sålunda förgick en fjärdedels timme. Slutligen sänkte han huvudet, suckade ångestfullt, lät armarna slappt hänga ned och vände om igen. Han gick långsamt och liksom förkrossad. Det såg ut, som om någon hade upphunnit honom under hans flykt och förde honom tillbaka.

Han inträdde åter i överläggningsrummet. Det första han varseblev var vredet på dörren. Detta vred, runt och av polerad mässing, lyste emot honom som en olycksbådande stjärna. Han betraktade det, såsom ett lamm skulle betrakta en tigers öga.

Hans blick kunde icke lösgöra sig därifrån.

Då och då tog han ett steg och närmade sig dörren.

Om han lyssnat, skulle han som ett oredigt sorl ha hört bullret från salen bredvid, men han lyssnade icke och han hörde ingenting.

Hastigt, utan att han själv visste huru, befann han sig invid dörren. Han fattade krampaktigt vredet. Dörren öppnade sig.

Han var i sessionssalen.

IX.

Ett ställe, där övertygande bevis hålla på att taga form.

Han tog ett steg, stängde alldeles omedvetet dörren efter sig och förblev stående, betraktande vad han hade för ögonen.

Det var en tämligen stor, sparsamt upplyst sal, där än sorl, än tystnad härskade och där hela apparaten av en brottmålsrannsakning utvecklade sin ruskiga och dystra högtidlighet mitt ibland folkhopen.

I den ena änden av salen, just där han befann sig, såg man domare med tankspritt utseende och i slitna ämbetsdräkter bita sig i naglarna eller taga sig en liten lur. I den andra änden en hop trashankar, advokater i alla slags ställningar, soldater med ärliga och hårda ansikten. Vidare märkte man gamla fläckiga panelningar, ett smutsigt tak,

bord betäckta med snarare gul än grön boj, dörrar nedsölade av smutsiga händer, på spikar, inslagna i panelerna, rykande lampor, på borden talgljus i mässingsstakar. Det hela föreföll mörkt, fult och dystert. Men allt detta gjorde likväl ett allvar och vördnad bjudande intryck, ty därunder förnam man den stora mänskliga sak, som kallas lagen, och den stora gudomliga sak, som kallas rättvisan.

Ingen bland hela denna mängd fäste någon uppmärksamhet vid honom. Allas blickar voro riktade på en enda punkt, en träbänk, som stod emot en liten dörr, längs väggen till vänster om presidenten. På denna bänk, som belystes av flere talgljus, satt en man mellan två gendarmer.

Denne man, det var mannen.

Han sökte honom icke, han såg honom. Hans ögon vände sig helt naturligt dit, som om de på förhand vetat, var denna gestalt befann sig.

Han trodde sig se sig själv, åldrad, visserligen icke med alldeles samma ansiktsdrag, men alldeles lik till ställning och utseende, med borstigt hår, med samma skygga och oroliga blick, med samma blus, med ett ord sådan han var den dag,

då han gjorde sitt inträde i Digne, uppfylld av hat och i sin själ gömmande den förfärliga skatt av avskyvärda tankar, på vilkas uppsamlande från galärfängelsets stengolv han använt nitton år.

Han sade med en rysning till sig själv:

— Min Gud, skall jag åter bliva sådan?

Denna varelse syntes vara minst sextio år. Han hade någonting strävt, enfaldigt och förskrämt i sitt utseende.

Vid det buller, som förorsakades av dörrens öppnande, hade man makat åt sig för att lämna honom plats. Presidenten hade vänt om huvudet och hälsat på honom, emedan han förstod, att den person, som nyss kommit in, var mären i Montreuil. Allmänne åklagaren, som hade sett herr Madeleine i Montreuil, dit hans tjänsteåligganden mer än en gång hade kallat honom, igenkände honom och hälsade likaledes. Han själv märkte det knappt. Han var ett rov för ett slags synvilla. Han endast betraktade.

Domare, en notarie, gendarmer, en massa fasligt nyfikna huvuden, allt detta hade han sett en gång förut, fordom, för tjugosju år sedan. Samma hemska saker återfann han nu. De voro där,

de rörde sig, de levde. Det var icke längre en ansträngning av hans minne, en hägring av hans tanke, utan verkliga gendarmer och verkliga domare, en verklig folkhop och verkliga människor av kött och blod. Det andra var förbi, han såg de ohyggliga bilderna från sitt förflutna ånyo framträda och leva upp omkring honom, med allt vad verkligheten har fruktansvärt.

Allt detta stod framför honom, färdigt att sluka honom.

Han greps av fasa, han tillslöt ögonen och ropade i det innersta djupet av sin själ: Aldrig!

Och genom en tragisk lek av ödet, som kom alla hans tankar att vackla och som gjorde honom nästan vansinnig, var det en annan han själv, som satt där. Denne man, som skulle dömas, honom kallade alla Jean Valjean.

Han hade framför sina ögon en oerhörd syn, ett slags scenisk framställning av det förfärligaste ögonblicket i sin levnad, utförd av hans vålnad.

Allt fanns där. Det var samma apparat, samma tid på natten, nästan samma ansikten hos domare, soldater och åskådare. Enda skillnaden var, att över presidentens huvud nu satt ett krucifix,

en sak, som fattades vid domstolarna på den tiden, då han dömdes. När man dömde honom, var Gud frånvarande.

En stol stod bakom honom. Han sjönk ned på den, fasande vid tanken på, att man kunde se honom. Sedan han satt sig, begagnade han sig av en hög av pappersluntor, som låg på domarebordet, för att bakom densamma dölja sitt ansikte för alla i salen. Han kunde nu se utan att ses. Han återfick helt och hållet förnimmelsen av verkligheten. Han hämtade sig så småningom. Han kom till det skede av lugn, då man kan höra.

Herr Bamatabois var en bland jurymännen.

Han sökte Javert, men han såg honom icke. Vittnenas bänk skymdes för honom av notariens bord. För övrigt var salen, såsom vi nyss sagt, sparsamt upplyst.

I det ögonblick han kom in, slutade den anklagades advokat sitt försvarstal. Allas uppmärksamhet var i högsta grad spänd. Målet hade redan pågått tre timmar. I tre timmar hade denna folkhop sett, huru en okänd man, en eländig varelse, som antingen var ytterst enfaldig eller ytterst slug, småningom böjde sig under tyngden

av en fruktansvärd likhet. Som vi redan veta, var denne man en luffare, som blivit anträffad på ett fält, bärande en gren full med mogna äpplen och avbruten från ett äppleträd i en angränsande trädgård, kallad pierronska trädgården. Vem var denne man? En undersökning hade blivit hållen, vittnen hade blivit hörda. De hade varit enhälliga, hela rannsakningen hade spritt allt mera ljus i saken. Anklagelseakten sade:

"Vi ha här icke blott en frukttjuv, en landstrykare. Vi ha här i våra händer en stråtrövare, en, som stulit på nytt, under det han undandragit sig polisuppsikten, en för detta galärslav, en bland de allra farligaste brottslingar, en missdådare vid namn Jean Valjean, vilken rättvisan länge efterspanat och som för åtta år sedan, då han kom ut från galärfängelset i Toulon, med väpnad hand på öppna landsvägen rånat en savojardgosse, kallad lille Gervais, ett brott, avhandlat i paragrafen 383 i Code pénal, och för vilket vi förbehålla oss att ytterligare åtala honom, så snart hans identitet blivit i laga ordning ådagalagd. Han har nu begått ny stöld. Det är således ett återfall i samma brott. Dömen honom nu för det nya dådet. Han får sedermera dömas för det gamla."

Vid denna anklagelse, vid vittnenas samstämmighet syntes den anklagade framför allt förvånad. Han gjorde åtbörder och tecken, som skulle betyda nej, eller ock tittade han i taket. Han hade svårt att uttrycka sig, svarade med förlägenhet, men hela hans varelse från huvud till fot var ett enda nekande. Han var som en fåne inför alla dessa goda huvuden, som voro uppställda i slagordning omkring honom, och lik en främling mitt ibland detta samhälle, som höll honom fast. Och likväl gällde det för honom den mest hotande framtid, sannolikheten växte med var minut, och hela denna samling av människor betraktade med större ångest än han själv den olycksdigra dom, som allt mer och mer gled ned över honom. En möjlighet fanns till och med, att det, utom galärfängelset, kunde bli fråga om dödsstraff, i händelse identiteten bleve utrönt och i fall målet rörande lille Gervais sedermera slutades med en fällande dom. Huru hängde det ihop med denne man? Huru var hans likgiltighet beskaffad? Var den dumhet eller list? Förstod han för mycket, eller förstod han ingenting alls? Dessa frågor väckte delade tankar både hos åhörarne och ju-

ryn. I denna rättegång fanns någonting både förskräckande och brydsamt. Dramat var icke blott dystert, det var även dunkelt.

Den anklagades advokat hade fört hans talan tämligen bra, på detta landsortsspråk, som länge utgjort rättegångsvältaligheten och som fordom begagnades av alla advokater, så väl i Paris som i Romorantin eller i Montbrison, och som i våra dagar, då det blivit klassiskt, knappast användes av andra än de officiella talarne inför rätta, för vilka det också passar på grund av sin högtidliga klang och sin majestätiska gång. Det var detta språk, varpå en äkta man heter en make, en hustru en maka, Paris konsternas och civilisationens medelpunkt, konungen monarken, hans högvördighet biskopen en helig överstepräst, den allmänne åklagaren den hämnande rättvisans vältalige tolk, försvarstalen de ljud, som mannyss hört, Louis XIV:s århundrade det stora århundradet, en teater Melpomènes tempel, den regerande familjen våra konungars höga blod, en konsert en musikalisk högtidlighet, departemen-

tets generalbefälhavare den illustre krigare, som och så vidare, lärjungarne vid seminariet dessa spädaleviter, de misstag, som påbördas tidningarna, lögnen, som dryper sitt gift i dessa organs spalter, och så vidare, och så vidare.

Advokaten hade alltså börjat med att yttra sig om äpplestölden — ett svårt ämne för ett anförande i den högre stilen — men själve Bénigne Bossuet såg sig en gång mitt i en likpredikan tvungen att göra en anspelning på en höna och drog sig med glans ur spelet. Advokaten hade ådagalagt, att äpplestölden icke var till fullo bevisad. Hans klient, som han i egenskap av försvarare envisades att kalla Champmathieu, hade icke av någon setts klättra över muren eller avbryta grenen. Man hade häktat honom såsom innehavande ovan besagda gren (som advokaten hellre ville kalla kvist). Men han sade sig ha hittat den på marken och upptagit den. Var fanns beviset på motsatsen? Utan tvivel hade grenen efter murens överklättrande blivit avbruten och bortförd, varefter gärningsmannen blivit skrämd och kastat den från sig. Utan tvivel funnes det

således en tjuv. Men vad funnes väl, som bevisade, att Campmathieu vore tjuven? En enda sak. Hans egenskap av för detta galärslav.

Advokaten förnekade icke, att denna egenskap olyckligtvis syntes vara allt för väl ådagalagd. Den anklagade hade bott i Faverolles. Den anklagade hade varit trädkvistare därstädes. Namnet Champmathieu kunde väl leda sitt ursprung från Jean Mathieu. Allt detta vore sant. Slutligen hade fyra vittnen utan tvekan och bestämt förklarat sig i Champmathieu igenkänna galärslaven Jean Valjean. Mot dessa sannolikhetsskäl, mot dessa vittnesmål kunde advokaten blott ställa sin klients nekande, vilket dock kunde vara förestavat av egen fördel. Men om man också antoge, att han verkligen vore galärslaven Jean Valjean, bevisade väl detta, att han också vore äppletjuven? Det vore på sin höjd en anledning att tro det, icke ett bevis. Den anklagade hade visserligen, och försvararen "med sin uppriktighet" måste medgiva det, anlitat "ett dåligt försvarssystem". Han envisades att neka till allt, både till stölden och till sin egenskap av galärslav. Ett erkännande i fråga om sist nämnda punkt skulle

helt säkert varit bättre och tillvunnit honom hans domares överseende. Advokaten hade rått honom därtill. Men den anklagade hade envist vägrat det, utan tvivel troende sig rädda allt genom att bekänna intet. Det var ett fel, men borde man icke också fästa avseende vid hans inskränkta förstånd? Denne man vore synbarligen en enfaldig stackare. Ett långvarigt olycksöde i galärfängelset, ett långvarigt elände utom galärfängelset hade förslöat honom, och så vidare, och så vidare. Han försvarade sig illa, men vore väl detta ett skäl att fälla honom? Vad affären med lille Gervais anginge, tillkomme det icke advokaten att ingå i prövning därav. Den hörde icke till målet. Advokaten slutade med att bedja juryn och domstolen, att, om identiteten med Jean Valjean syntes dem ådagalagd, de måtte på honom tillämpa det lindrigare straff, som lagen bestämmer för dem, som undandragit sig ådömd polisuppsikt, och icke det frutkansvärda straff, som drabbar den i samma brott återfallne galärslaven.

Allmänne åklagaren svarade honom. Hans språk var hetsigt och blomstersmyckat, såsom allmänne åklagarnes vanligen är.

Han lyckönskade försvararen till hans ådagalagda »uppriktighet» och begagnade sig skickligt av denna uppriktighet. Han angrep den anklagade medels alla de medgivanden, som hans advokat hade gjort. Advokaten syntes medgiva, att den anklagade vore Jean Valjean. Han tog fasta därpå. Denne man vore alltså Jean Valjean. Denna del av anklagelsen vore nu bekräftad och kunde icke mera förnekas. Allmänne åklagaren gick nu tillbaka till brottslighetens källor och orsaker och började genom en skicklig retorisk vändning dundra mot sedeslösheten hos den romantiska skolan, vilken nu var i sin morgonrodnad under namn av den s a t a n i s k a s k o l a n, en benämning, som kritikerna i L a q u o t i d i e n n e och i L'o r i f l a m m e givit den. Han tillskrev, icke utan sannolikhet, Champmathieus eller rättare sagt Jean Valjeans brott inflytandet av denna usla litteratur. Sedan dessa betraktelser blivit i grund uttömda, övergick han till Jean Valjean själv. Vad vore väl denne Jean Valjean för en? Nu följde beskrivningen på Jean Valjean: ett äckligt odjur, och så vidare. Mönstret för dylika beskrivningar finns i Théramènes berättelse, vilken icke är

lämplig för tragedien, men som alla dagar gör den juridiska vältaligheten stora tjänster. Åhörarne och jurymännen "ryste". När beskrivningen var slut, fortsatte allmänne åklagaren med en oratorisk vändning, ägnad att morgonen därpå till den allra högsta grad väcka prefekturtidningens förtjusning:

— Och det är en slik karl, och så vidare, och så vidare, och så vidare, en landstrykare, en tiggare, en varelse utan medel till livsuppehälle, och så vidare, och så vidare, genom sitt förflutna liv van vid brottsliga handlingar och föga förbättrad genom sin vistelse i galärfängelset, vilket bevisas av det mot lille Gervais begångna brottet, och så vidare, och så vidare — det är en slik karl, som, då han på öppna landsvägen gripes för stöld, och det på bar gärning, några steg från en överklättrad mur, ännu hållande tjuvgodset i sin hand, nekar för allt, förnekar till och med sitt namn, förnekar till och med sin identitet! Utom hundrade andra bevis, som jag nu ej vill upprepa, har han ju blivit igenkänd av fyra vittnen, Javert, den oförvitlige polisuppsyningsmannen Javert, och tre av hans forna kamrater i vanäran, galärslavarne

Brevet, Chenildieu och Cochepaille. Och vad ställer han upp mot denna förkrossande samstämmighet? Han endast nekar. Vilken förhärdelse! Ni måste skipa rättvisa, mina herrar jurymän, och så vidare, och så vidare.

Under det att allmänne åklagaren talade, hörde den anklagade på med öppen mun, med ett slags förvåning, varmed även någon beundran blandade sig. Han var tydligen överraskad av, att en människa kunde tala så. Då och då, vid de "kraftfullaste" ställena i ansvarspåståendet, i sådana ögonblick, då vältaligheten icke längre kan styra sig, utan flödar över i en ström av skymfande tillmälen och liksom insveper den anklagade i en stormvirvel, rörde han huvudet långsamt från höger till vänster och från vänster till höger, ett slags sorgsen och stum gensaga, varmed han från rannsakningens början åtnöjt sig. Två eller tre gånger hörde de närmast honom stående åhörarne, huru han halvhögt sade: "Jo, det har jag, för det jag inte talade vid herr Baloup!" Allmänne åklagaren fäste juryns uppmärksamhet på denna slöa hållning, som uppenbarligen var beräknad, som icke bevisade dumhet, utan slughet,

list och vana vid att bedraga rättvisan, och som lade denne mans "djupa fördärv" i klaraste dager. Han slutade med att förbehålla sig öppen ansvarstalan rörande saken med lille Gervais och yrkade, att lagens hela stränghet måtte tillämpas.

Såsom man torde erinra sig, ville detta på den tiden säga tvångsarbete för livstiden.

Försvararen uppsteg, började med att lyckönska allmänne åklagaren till hans "beundransvärda tal", svarade sedermera så gott han kunde, men var matt i sitt försvar. Marken sjönk synbarligen under hans fötter.

X.

Systemet att neka.

Ögonblicket att avsluta rannsakningen var inne. Presidenten befallde den anklagade att resa sig upp och ställde till honomm den vanliga frågan:

— Har ni något vidare att anföra till ert försvar?

Mannen tycktes ingenting förstå, där han stod och vände sin gamla ruskiga mössa mellan händerna.

Presidenten upprepade frågan.

Den här gången hörde mannen. Han tycktes förstå. Han gjorde samma rörelse som en person, som vaknar, lät sina ögon irra omkring, betraktade åhörarne, gendarmerna, sin advokat, jurymännen, domstolen, lade sin väldiga knytnäve på träskranket framför sin bänk, såg sig ännu en gång omkring och begynte plötsligt tala, i det

han fäste sin blick på allmänne åklagaren. Det var som utbrottet av en vulkan. Av sättet, varpå orden, utan sammanhang, häftigt, stötvis, huller om buller, banade sig väg över hans läppar, tycktes det, som trängdes de om att alla på en gång komma ut. Han sade:

— Jo, jag har det att säga, att jag har varit vagnmakare i Paris, och även det, att det var hos herr Baloup. Det är ett mödosamt yrke att vara vagnmakare. Man arbetar beständigt ute i fria luften, på gårdar, hos beskedliga mästare under skjul, men aldrig i verkstäder med fyra väggar omkring, för det behöves utrymme, ser ni. Om vintern fryser man så, att man måste slå med armarna för att värma upp sig litet, men det tycka mästarne inte om, utan säga, att man förspiller tid därmed. Att hantera järn, när det fryser is mellan gatstenarna, det känns efter, det. Det sliter fort ut en karl. I det yrket blir man gammal, medan man är helt ung. Vid fyrtio års ålder är en karl vanligtvis förbi. Jag var femtiotre år gammal, jag, och jag hade det mycket svårt. Och sedan äro arbetarne så elaka. När en stackare inte längre är ung, så kalla de en bara gamla bo-

fink, gamla nöt. Jag förtjänade inte mer än en franc och femtio centimes om dagen, man betalade mig det minsta man kunde, mästarne begagnade sig av, att jag var så gammal. Dessutom hade jag dotter min, som var tvätterska nere vid floden. Hon förjänade litet på sitt håll, hon också, så att för oss bägge bar det sig ändå något så när. Hon hade det svårt, hon med. Att hela dagen stå med halva kroppen i en tvättbunke, i regn, i snö, i blåst, som piskar en i ansiktet, är inte för gott. När det fryser, så är det likadant. Tvätta måste man i alla fall. Det finns folk, som inte har mycket linne och som därför inte kan vänta. Om man inte tvättade, skulle man mista kunder. Tvättbunkarna äro också otäta, och det dryper vatten på en överallt. Man får kjolarna alldeles nedblötta, både över och under. Det tränger igenom, det! Hon tvättade också i tvättinrättningen vid Enfants rouges, där man får vattnet genom kranar. Där står man inte i någon tvättbunke. Man tvättar under kranen framför sig och man sköljer i bassängen bakom sig. Som man där är inomhus, så fryser man mindre om kroppen. Men där är det ständigt en förfärlig

imma, som kommer av det varma vattnet och förstör ögonen på en människa. Hon kom hem klockan sju om aftnarna och lade sig i största hast. Hon var så trött. Hennes man slog henne. Hon är död nu. Vi voro inte synnerligen lyckliga. Hon var en bra flicka, som inte brukade springa på baler och som var mycket stillsam av sig. Jag kommer ihåg en fettisdag, då hon gick och lade sig klockan åtta. Så förhåller det sig. Jag talar rena sanningen. Ni behöver bara fråga er för. Jo visst ja! Fråga sig för! Så dum jag kan vara! Paris är ju ett bottenlöst svalg. Vem finns det väl där, som känner till fader Champmathieu? Jo, herr Baloup, säger jag er. Hör efter hos herr Baloup. För övrigt kan jag inte förstå, vad det är man vill mig.

Här tystnade mannen, men förblev alljämt stående. Han hade sagt dessa ord med hög, hastig, sträv, skarp och hes röst, med ett slags retad och vild enfald. En gång hade han avbrutit sitt tal för att hälsa på någon i folkhopen. De slags försäkringar, som han tycktes kasta fram på måfå, liksom stötte han fram, och han beledsagade var och en av dem med samma åtbörd, som en ved-

huggare gör, då han klyver ved. När han hade slutat, utbrusto åhörarne i skratt. Han betraktade de kringstående, och när han såg dem skratta och icke förstod, varför de gjorde det, började han också skratta själv.

Det låg någonting hemskt häri.

Presidenten, som var en förekommande och välvillig man, tog nu till orda.

Han erinrade "herrar jurymän" om, att "herr Baloup, för detta vagnmakarmästare, hos vilken den anklagade sade sig ha varit anställd, hade förgäves blivit instämd. Han hade gjort konkurs och hade icke kunnat anträffas". Därefter vände han sig till den anklagade, uppmanade honom att lyssna till vad han hade att säga honom och tillade:

— Ni befinner i en ställning, där det är nödvändigt för er att tänka er noga för. Misstankar av det svåraste slag vila på er och kunna medföra de allvarsammaste följder. Anklagade, i ert eget intresse uppmanar jag er för sista gången att tydligt förklara er över följande två punkter: För det första, har ni eller har ni icke klättrat över muren till pierronska trädgården, avbrutit grenen och stulit äpplena, det vill säga begått inbrottsstöld?

För det andra, är ni eller är ni icke den frigivne galärslaven Jean Valjean?

Den anklagade skakade på huvudet med en säker min, liksom en man, som fullkomligt förstått och som vet vad han skall svara. Han öppnade munnen, vände sig till presidenten och sade:

— Till att börja med..

Därefter betraktade han sin mössa, tittade sedan i taket, och så teg han.

— Anklagade, inföll allmänne åklagaren med sträng röst, giv akt på era ord. Ni svarar icke på någonting av vad man frågar er. Er förvirring fäller er. Det är påtagligt, att ni icke heter Champmathieu, att ni är galärslaven Jean Valjean, förut dold under namnet Jean Mathieu, som var er mors namn, att ni har varit i Auvergne och att ni är född i Faverolles, där ni varit trädkvistare. Det är uppenbart, att ni klättrat över muren och stulit mogna äpplen i pierronska trädgården. Herrar jurymän skola taga detta i betraktande.

Den anklagade hade under detta tal satt sig igen. När allmänne åklagaren hade slutat, reste han sig häftigt upp och utbrast:

— Ni är mycket elak, ni! Se där vad jag ville

säga, fast jag inte kom på det strax. Jag har ingenting stulit, jag är en människa, som inte alla dagar kan få mig en bit mat. Jag kom från Ailly och vandrade omkring i trakten efter ett störtregn, som hade gjort marken alldeles gul. Till och med dikena stego över sina bräddar, och ur sanden uppstucko blott några små grässtrån vid vägkanten. Då hittade jag på marken en avbruten gren med äpplen på, och jag tog upp grenen utan att veta, att den skulle draga olycka över mig. Det är nu tre månader, som jag suttit i fängelse och som man släpat mig än hit, än dit. För resten så kan jag ingenting säga. Man talar emot mig och man säger åt mig: Svara! Gendarmen, som är en beskedlig gosse, knuffar till mig med armbågen och viskar till mig: Svara då! Jag förstår mig inte på att förklara mig, jag. Jag har inte studerat, jag är en stackare. Felet är, att man inte ser det. Jag har inte stulit, jag har endast tagit upp saker, som lågo på marken. Ni tala om Jean Valjean, Jean Mathieu. Jag känner inte de där karlarne. De måste vara från landet. Jag har arbetat hos herr Baloup, vid Boulevard de l'Hôpital. Jag heter Champmathieu. Ni äro bra

sluga, som kunna säga mig, var jag är född. Själv vet jag det inte. Det är inte alla människor, som ha hus att komma till världen i. Det vore allt för bekvämt. Jag tror, att far min och mor min voro folk, som strök omkring på vägarna. För övrigt vet jag det inte. När jag var barn, kallade man mig Ungen, nu kallar man mig Gubben. Det är mina dopnamn. Tag det, hur ni vilja. Jag har varit i Auvergne, jag har varit i Faverolles. Men för tusan, kan man då inte ha varit i Auvergne och i Faverolles utan att därför ha varit på galärerna! Jag säger er, att jag inte har stulit och att jag är fader Champmathieu. Jag har varit hos herr Baloup, jag har haft laga försvar. Ni tråka till slut ut mig med era dumheter. Varför äro då alla människor efter mig, som om de vore rasande?

Allmänne åklagaren hade förblivit stående. Han vände sig nu till presidenten:

— Herr president, i anseende till detta orediga, men mycket skickligt hopsatta nekande av den anklagade, som gärna skulle vilja ge sig utseende av att vara idiot, men vari han ej skall lyckas — vi förbereda honom därpå — anhåller jag, att ni

och domstolen behagade låta ånyo förekalla straffångarne Brevet, Cochepaille och Chenildeiu samt polisuppsyningsmannen Javert och för sista gången avfordra dem deras yttranden rörande den anklagades identitet med galärslaven Jean Valjean.

— Jag torde få fästa herr allmänne åklagarens uppmärksamhet på, sade presidenten, att polisuppsyningsmannen Javert, som av sina tjänsteåligganden blivit återkallad till huvudorten i ett närgränsande arrondissement, lämnade domstolen och till och med staden, så snart han avgivit sitt vittnesmål. Vi beviljade honom tillstånd därtill med medgivande av herr allmänne åklagaren och den anklagades försvarare.

— Det är sant, herr president, återtog allmänne åklagaren. I avseende till herr Javerts frånvaro tror jag mig böra erinra herrar jurymän om, vad han för få timmar sedan här på stället sade. Javert är en aktad man, som genom sin stränga och oeftergivliga rättskaffenshet hedrar sina underordnade, men viktiga tjänsteåligganden. Hans vittnesmål avgavs i följande ordalag:

"Jag behöver icke ens några moraliska grunder

eller materiella bevis för att gendriva den anklagades nekande. Jag igenkänner honom fullkomligt. Denne man heter icke Champmathieu. Han är en mycket illasinnad och mycket fruktad för detta galärslav vid namn Jean Valjean. Det var endast med ytterlig motvilja man frigav honom, då hans strafftid gått till ända. Han har undergått nitton års tvångsarbete för grov stöld. Han hade fem eller sex gånger försökt rymma. Utom rånet från lille Gervais och den pierronska stölden misstänker jag honom för ännu en stöld, som begåtts hos hans högvördighet framlidne biskopen i Digne. Jag såg honom ofta under de tid, då jag var underuppsyningsman i galärfängelset i Toulon. Jag upprepar, att jag fullkomligt känner igen honom."

Denna så bestämda förklaring syntes göra ett livligt intryck på allmänheten och på juryn. Allmänne åklagaren slutade med att yrka, att, enär Javert var frånvarande, de tre vittnena Brevet, Chenildieu och Cochepaille måtte höras ånyo och högtidligen uppmanas att säga sanningen.

Presidenten gav en befallning åt en vaktmästare, och ett ögonblick därefter öppnades dörren till

vittnenas rum. Vaktmästaren, åtföljd av en gendarm, beredd att giva honom handräckning, införde straffången Brevet. Åhörarne voro i spänd väntan och alla hjärtan klappade, som om de icke haft mer än en enda själ.

Den forne galärslaven Brevet bar den i departementsfängelserna vanliga svarta och grå tröjan. Brevet var en man om ungefär sextio år, med något av en affärsman i sitt ansikte och med en bovs uppsyn. Sådant finns stundom förenat. I fängelset, dit nya missgärningar återfört honom, hade han blivit någonting liknande en fångvaktardräng. Han var en man, om vilken hans förmän sade: Han söker göra sig nyttig. Fångpredikanterna lämnade goda vitsord om hans iakttagande av religionens föreskrifter. Man får icke glömma, att detta tilldrog sig under restaurationen.

— Brevet, sade presidenten, ni har undergått ett vanärande straff och kan därför icke få avlägga ed.

Brevet slog ned ögonen.

— Emellertid, återtog presidenten, kan även hos den människa, som lagen förnedrat, när den gudomliga barmhärtigheten det tillstädjer, finnas

kvar en känsla av heder och rättrådighet. Det är till den känslan jag i denna avgörande stund vädjar. Om den ännu finns kvar hos er, vilket jag hoppas, så tänk er väl för, innan ni svarar mig. Hav å ena sidan för era ögon mannen där, som ett ord av er kan störta, och å andra sidan rättvisan, som ett ord av er kan upplysa. Ögonblicket är högtidligt, och det är ännu tid att taga era ord tillbaka, om ni tror, att ni misstagit er.. Anklagade, stig upp!.. Brevet, betrakta den anklagade noga, samla era minnen och säg oss på samvete och vid er själs salighet, om ni vidhåller, att ni i denne man igenkänner er forne kamrat i galärfängelset, Jean Valjean.

Brevet betraktade den anklagade och vände sig därefter till domstolen.

— Ja, herr president. Det var jag, som först kände igen honom, och jag vidhåller vad jag sagt. Denne man är Jean Valjean, som kom in i Toulons bagno år 1796 och kom ut 1815. Jag kom ut året därefter. Han ser halvfånig ut, men det är väl åldern, som förslöat honom. I galärfängelset var han en inbunden människa. Jag känner bestämt igen honom.

— Gå och sätt er, sade presidenten. Anklagade, stå kvar.

Man införde Chenildieu, som var galärslav på livstid, efter vad hans röda tröja och gröna mössa utvisade. Han undergick sitt straff i Toulons galärfängelse, varifrån han blivit hämtad för detta måls skull. Det var en liten karl om ungefär femtio år, livlig, skrynklig, mager, gulblek, fräck och feberaktigt orolig, med ett slags sjuklig svaghet i alla sina lemmar och i hela sin person, men med en ofantlig kraft i blicken. Hans kamrater i galärfängelset hade givit honom binamnet Je-nie-Dieu*).

Presidenten ställde till honom nästan samma ord som till Brevet. I det ögonblick han erinrade honom, att hans vanära berövade honom rättigheten att avlägga ed, höjde Chenildieu huvudet och såg folkhopen stint i ansiktet. Presidenten uppmanade honom att noga draga sig till minnes och frågade honom, liksom han frågat Brevet, om han vidhölle, att han igenkände den anklagade.

Chenildieu utbrast i ett flatskratt.

— Visst tusan känner jag igen honom! Vi ha

*) Jag förnekar Gud.

ju i fem år varit fästa vid samma kedja. Jag tror du hänger läpp, min gubbe lille?

— Gå och sätt er, sade presidenten.

Vaktmästaren införde nu Cochepaille. Denne andre livstidsfånge, hämtad från galärfängelset och rödklädd liksom Chenildieu, var bonde från Lourdes och till hälften en björn från Pyreneerna. Han hade vaktat hjordar bland bergen och från herde glidit ned till stråtrövare. Cochepaille var icke mindre rå och föreföll ännu mera inskränkt till förståndet än den anklagade. Han var en av dessa olyckliga människor, som naturen tillyxat till oskäliga djur och som samhället utbildar till galärslavar.

Presidenten försökte röra honom genom några gripande och allvarliga ord samt frågade honom, liksom de bägge andra, om han utan tvekan och utan osäkerhet vidbleve, att han igenkände den framför honom stående mannen.

— Det är Jean Valjean, svarade Cochepaille. Man kallade honom också Jean-le-Cric, så stark var han.

Var och en av dessa tre mäns utsagor, vilka uppenbarligen voro ärligt och på god tro avgivna,

hade bland åhörarne väckt ett för den anklagade olycksbådande sorl, som ökades och blev allt uthålligare var gång en ny förklaring slöt sig till den föregående. Den anklagade hade å sin sida åhört dem med samma förvånade uppsyn, som enligt allmänne åklagarens påstående utgjorde hans förnämsta försvarsmedel. Vid den första hade de bredvid honom stående gendarmerna hört honom mumla mellan tänderna: Jo, den var god! Efter den andra sade han litet högre, med nästan belåtet utseende: Gott! Vid den tredje utropade han: Ypperligt!

Presidenten vände sig nu till honom:

— Anklagade, ni har själv hört. Vad har ni att säga?

Han svarade:

— Jag säger: Ypperligt!

Ett sorl utbröt bland allmänheten och var nära att sprida sig till själva juryn. Det var uppenbart, att mannen var förlorad.

— Vaktmästare, sade presidenten, laga, att här blir tyst. Jag skall nu avsluta rannsakningen.

I detta ögonblick uppstod en rörelse alldeles invid presidenten. Man hörde en stämma ropa:

— Brevet, Chenildieu, Chochepaille, se hitåt!

Alla, som hörde denna röst, kände sig isade, så klagande och förfärlig ljöd den. Allas ögon vände sig åt det håll, varifrån den kom. En man, som hade sin plats bland de privilegierade åskådarna, som sutto bakom domstolen, hade rest sig, skjutit upp dörren på det skrank, som skiljde domarna från de övriga åhörarna, och stod nu mitt i salen. Presidenten, allmänne åklagaren, herr Bamatabois, tjugo personer igenkände honom och utropade på en gång:

— Herr Madeleine!

XI.

Champmathieu allt mer och mer förvånad.

Det var verkligen han. Notariens lampa belyste hans ansikte. Han höll sin hatt i handen, det fanns ingen oordning i hans klädsel, hans rock var omsorgsfullt hopknäppt. Han var mycket blek och darrade lätt. Hans hår, grått redan i det ögonblick, då han kom till Arras, var nu alldeles vitt. Det hade vitnat under den timme han varit där.

Alla huvuden vände sig om. Uppståndelsen var obeskrivlig. Ett ögonblicks tvekan rådde i församlingen. Rösten hade varit så skärande, mannen, som stod där, såg så lugn ut, att man i första ögonblicket ej förstod någonting. Man frågade sig, vem som ropat. Man kunde icke tro, att det var denne lugne man, som utstött detta förfärliga rop.

Denna obeslutsamhet varade blott några sekunder. Innan presidenten och allmänne åklagaren hunnit säga ett ord, innan gendarmerna och vaktmästarna hunnit göra en enda åtbörd, hade den man, som alla ännu i denna stund kallade herr Madeleine, närmat sig vittnena Cochepaille, Brevet och Chenildieu.

— Känna ni inte igen mig? sade han.

Alla tre stodo försagda och antydde genom en skakning på huvudet, att de icke kände honom. Cochepaille gjorde, helt förskräckt, en militärisk hälsning.

Herr Madeleine vände sig nu till jurymännen och domstolen och sade med mild röst:

— Herrar jurymän, låt den anklagade komma på fri fot. Herr president, låt häkta mig. Mannen, som ni söka, är icke han, det är jag. Jag är Jean Valjean.

Icke en mun andades. En gravlik tystnad hade följt på den första yttringen av bestörtning. Man kände i salen det slags heliga fasa, som griper massan, då någon stor handling utföres.

Emellertid hade presidentens ansikte antagit ett uttryck av deltagande och sorg. Han hade

utbytt ett hastigt tecken med allmänne åklagaren och några halvhögt framsagda ord med domstolens övriga ledamöter. Han vände sig sedan till församlingen och frågade med ett uttryck i rösten, som uppfattades av alla:

— Finns det någon läkare här?

Allmänne åklagaren tog till ordet:

— Herrar jurymän! Den så sällsamma och oväntade tilldragelsen, som stört sessionen, ingiver oss så väl som er endast en känsla, vilken vi ej behöva uttrycka. Ni känna alla, åtminstone ryktesvis, den aktningsvärde herr Madeleine, mär i Montreuil. Om det finns någon läkare här i församlingen, så förena vi oss med herr presidenten för att bedja honom ha godheten bistå herr Madeleine och föra honom hem till hans bostad.

Herr Madeleine lät icke allmänne åklagaren tala till slut. Han avbröt honom med en ton full av sakttmod och värdighet. Se här de ord, som han uttalade, bokstavligen återgivna, såsom de omedelbart efter sessionens slut upptecknades av ett bland vittnena till detta uppträde och såsom de ännu ljuda i örat på alla, som hörde dem för nu nära fyrtio år sedan.

— Jag tackar er, herr allmänne åklagare, men jag är icke vansinnig. Ni skall snart inse det. Ni voro nära att begå ett stort misstag. Lösgiv denne man, jag fullgör min plikt, jag är denne olycklige av lagen dömde. Jag är den ende, som ser klart i denna sak, och jag säger er sanningen. Gud, som är däruppe, ser vad jag gör i denna stund, och det är nog. Ni kunna gripa mig, ty jag är här. Jag hade likväl gjort mitt bästa. Jag har dolt mig under ett främmande namn, jag har blivit rik, jag har blivit mär, jag har velat återinträda bland hederligt folk. Men det tyckes ej låta sig göra. Det är mycket, som jag ej kan säga. Jag ämnar icke berätta er min levnadshistoria. En dag skall man nog lära känna den. Jag har bestulit monseigneur biskopen, det är sant. Jag har bestulit lille Gervais, det är också sant. Man har haft rätt, då man sagt er, att Jean Valjean var en mycket illasinnad usling. Men felet var måhända icke helt och hållet hans. Hör, mina herrar domare! En man, så djupt förnedrad som jag, har ingen förebråelse att göra försynen, intet råd att giva samhället. Men, se ni, den vanära, varur jag försökt att höja mig, är en fördärv-

lig sak. Galärerna göra galärslaven. Lägg detta på minnet, om ni vilja. Innan jag kom till bagnon, var jag en fattig bonde, med mycket klent förstånd, ett slags idiot. Bagnon skapade om mig. Jag var inskränkt, jag blev elak. Jag var en dum träkloss, jag blev en eldbrand. Jag räddades sedermera av mildheten och godheten, liksom strängheten hade störtat mig. Men, förlåt, ni kunna icke fatta vad jag här säger. Hemma hos mig, bland askan i spisen, skola ni finna den tvåfrancs, som jag för sju år sedan stal från lille Gervais. Jag har ingenting mer att tillägga. Grip mig. Min Gud, herr allmänne åklagaren skakar på huvudet, ni säga: »Herr Madeleine har blivit vansinnig», ni tro mig icke! Det är bedrövligt. Men döm åtminstone icke denne man. Och att icke de där känna igen mig! Jag skulle önska, att Javert vore här. Han skulle nog känna igen mig, han.

Ingenting skulle kunna återgiva det milda och dystra vemodet i den ton, varmed dessa ord uttalades.

Han vände sig nu till de tre galärslavarna:

— Nåväl, jag känner er, jag! Brevet, minns ni....

Han avbröt sig, tvekade ett ögonblick, men sade därpå:

— Minns du de där rutiga, stickade hängslena, som du hade i bagnon?

Brevet liksom spratt till av förvåning och betraktade honom från huvud till fot med förskräckt uppsyn.

Han fortsatte:

— Chenildieu, som själv kallade dig Je-nie-Dieu, hela din högra skuldra är djupt bränd, emedan du en gång lade dig med den på ett fyrfat med glödande kol, för att utplåna de tre bokstäverna T. F. P.*), vilka det oaktat ständigt synas där. Svara, är det sant?

— Det är sant, sade Chenildieu.

Han vände sig nu till Cochepaille:

— Cochepaille, du har bredvid ditt vänstra armveck ett datum i blå, med krut inbrända bokstäver. Detta datum är dagen för kejsarens landstigning i Cannes, den 1 mars 1815. Skjut upp din ärm.

Cochepaille sköt upp sin ärm, alla omkring ho-

---

*) Travaux forcés perpétuels, straffarbete på livstid.

nom riktade sina blickar på hans nakna arm. En gendarm höll fram en lampa. Den uppgivna dagen stod där verkligen.

Den olycklige mannen vände sig till åhörarna och domarna med ett leende, som ännu, var gång de tänka därpå, djupt upprör dem, som sågo det. Det var ett segerns, men även ett förtvivlans leende.

— Ni se väl nu, sade han, att jag är Jean Valjean.

I denna sal funnos numera varken domare, åklagare eller gendarmer. Där funnos endast stirrande ögon och rörda hjärtan. Ingen erinrade sig längre den roll, som var och en hade att utföra. Allmänne åklagaren glömde, att han var där för att åtala, presidenten, att han var där för att föra ordet, advokaten, att han var där för att försvara. Märkliga händelse, att ingen fråga gjordes, ingen myndighet trädde emellan! Sublima skådespel ha det egna med sig, att de bemäktiga sig alla själar och göra alla vittnen till åskådare. Ingen gjorde sig måhända reda för vad han erfor, utan tvivel sade ingen till sig själv, att han här såg ett stort ljus stråla för sina ögon, men alla kände sig invändigt bländade därav.

Det var tydligt, att man hade Jean Valjean inför sina ögon. Saken var klar som dagen. Denne mans uppträdande hade varit tillräckligt för att sprida fullt ljus över denna ögonblicket förut så dunkla sak. Utan att det behövdes någon vidare förklaring, uppfattade hela denna folkmassa, liksom genom ett slags elektrisk uppenbarelse, genast och med en enda blick den enkla och storartade företeelsen av en man, som överlämnade sig åt rättvisan, för att en annan man icke skulle dömas i hans ställe. Alla särskilda omständheter, alla tvivelsmål, alla möjliga invändningar förlorade sig i denna stora lysande handling.

Detta intryck utplånades snart, men var för ögonblicket oemotståndligt.

— Jag vill icke längre störa sessionen, återtog Jean Valjean. Jag avlägsnar mig, efter som man icke häktar mig. Jag har många saker att uträtta. Herr allmänne åklagaren vet, vem jag är, han vet, vart jag beger mig, och kan låta häkta mig, när han för gott finner.

Han riktade sina steg mot utgångsdörren. Ingen röst höjdes, ingen arm utsträcktes för att hindra honom. Alla veko undan.

I detta ögonblick låg hos honom detta gudomliga något, som gör, att massorna rygga tillbaka och vika åt sidan för en enda människa. Han skred med långsamma steg genom mängden. Man har aldrig fått veta, vem som öppnade dörren, men säkert är, att den var öppen, då han kom dit. Där vände han sig om och sade:

— Herr allmänne åklagare, jag står till ert förfogande.

Därefter vände han sig till församlingen med de orden:

— Ni alla, som här äro tillstädes, ni finna mig ju värd medlidande, icke sant? Min Gud, då jag tänker på vad jag stod i begrepp att göra, finner jag mig i stället värd avund! Dock skulle jag hellre sett, att allt detta icke inträffat.

Han gick ut och dörren tillslöts på samma sätt, som den öppnats, ty de, som utföra vissa utomordentliga handlingar, kunna alltid vara säkra på att bli betjänade av någon bland massan.

Inom mindre än en timme därefter frikände juryn Champmathieu från varje anklagelse, och Champmathieu, som genast försattes i frihet, gick sin väg stum av häpnad, troende alla människor vara vansinniga och icke begripande det minsta av vad han sett.

ÅTTONDE BOKEN.

Återverkan.

I.

I vilken spegel herr Madeleine betraktar sitt hår.

Dagen började gry. Fantine hade haft en feberaktig och sömnlös natt, för övrigt full av ljuva bilder. Fram emot morgonen insomnade hon. Syster Simplice, som vakat hos henne, begagnade sig av denna sömn för att gå ut och laga till en ny kinadryck. Den goda systern hade stått en stund i sjukhusets laboratorium, lutad över sina droger och flaskor samt läggande ögonen helt nära intill dem, till följd av det halvdunkel, som gryningen utbreder över föremålen. Plötsligt vände hon om huvudet och uppgav ett lätt skri. Herr Madeleine stod framför henne. Han hade kommit in helt sakta.

— Är det ni, herr mär! utbrast hon.

Han svarade med låg röst:

— Huru är det med den stackars kvinnan?

— Inte illa för ögonblicket. Men vi ha varit mycket oroliga.

Hon berättade honom, vad som tilldragit sig, att Fantine varit mycket dålig aftonen förut, men att hon nu var bättre, emedan hon trodde, att herr mären hade rest till Montfermeil för att hämta hennes barn. Systern vågade icke fråga herr mären, men hon såg mycket väl på hans min, att det icke var därifrån han kom.

— Allt det där är bra, sade han. Ni gjorde rätt i att icke taga henne ur hennes villfarelse.

— Ja, återtog systern, men nu, herr mär, när hon får se er, men inte sitt barn, vad skola vi nu säga henne?

Han stod ett ögonblick försjunken i tankar.

— Gud skall ingiva oss det, sade han.

— Det går dock inte an att ljuga, mumlade systern halvhögt.

Det var nu full dager i rummet. Den föll mitt i ansiktet på herr Madeleine. Händelsen gjorde, att systern såg upp.

— Min Gud, herr mär! utropade hon. Vad har hänt er? Ert hår är alldeles vitt!

— Vitt? utbrast han.

Syster Simplice hade ingen spegel. Hon grävde i ett bylte och drog fram en liten spegelbit, som sjukhusläkaren begagnade för att försäkra sig om, att en sjuk var död och icke andades mera. Herr Madeleine tog spegelbiten, betraktade sitt hår däri och sade:

— Såå!

Han uttalade detta ord likgiltigt och som om han tänkt på andra saker.

Systern kände sig isas av något hemskt okänt, som hon tyckte sig se i allt detta.

Han frågade:

— Kan jag få se henne?

— Tänker inte herr mären låta hämta hit hennes barn? sade systern, som knappast vågade komma fram med en fråga.

— Jo visst, men därtill fordras minst två eller tre dagar.

— Om hon inte finge se herr mären förr än då, återtog systern blygt, så skulle hon inte veta att herr mären är hemkommen, och det skulle då bli

lätt att förmå henne att giva sig till tåls. Och då barnet kommer, skulle hon helt naturligt tänka, att herr mären haft det med sig. Då skulle man inte behöva säga någon osanning.

Herr Madeleine tycktes fundera några ögonblick. Därpå sade han med sin lugna värdighet:

— Nej, min syster, jag måste se henne. Det är måhända brådska å färde för mig.

Nunnan tycktes icke lägga märke till ordet »måhända», som gav en dunkel och egen betydelse åt märens ord. Hon svarade med vördnadsfull nedslagna ögon och sänkt röst:

— I så fall kan herr mären stiga in, ehuru hon slumrar.

Han gjorde några anmärkningar om en dörr, som icke gick lätt nog och vars buller kunde väcka den sjuka. Sedan gick han in i Fantines rum, närmade sig sängen och gläntade på sänggardinerna. Hon sov. Hennes andedräkt trängde fram ur hennes bröst med det sorgliga ljud, som är eget för dessa sjukdomar och som är hjärtslitande för de arma mödrarna, då de vaka om natten hos sitt livdömda och inslumrade

barn. Men denna mödosamma andhämtning störde knappt det obeskrivliga ljuva lugn, som låg utbrett över hennes ansikte och gjorde det liksom förklarat under sömnen. Hennes blekhet hade blivit vithet. Hennes kinder voro rosenröda. Hennes långa, blonda ögonhår, den enda skönhet, som hon ägde kvar från sin jungfrulighets och sin ungdoms tid, dallrade, ehuru de förblevo sänkta och slutna. Hela hennes varelse darrade av något slags bemödande att utbreda vingar, som voro färdiga att lyfta sig och föra henne bort och som man kände röra på sig, fast man icke såg dem. Då man såg henne sådan, skulle man icke kunnat tro, att man hade framför sig en sjuk i ett nästan förtvivlat tillstånd. Det såg snarare ut, som om hon varit på väg att flyga bort, än på väg att dö.

Stjälken darrar, då en hand närmar sig för att plocka bort blomman, och tyckes på samma gång draga sig undan och räcka fram sig. Människoskokroppen har något av denna darrning, när det ögonblick kommer, då dödens hemlighetsfulla fingrar närma sig för att plocka bort själen.

Herr Madeleine stod en stund orörlig bredvid

denna säng, betraktande ömsom den sjuka, ömsom krucifixet, liksom han gjorde två månader förut, den dagen, då han för första gången kom för att besöka henne i denna fristad. De voro ännu en gång där, bägge två, i samma ställning: hon sovande, han bedjande. Skillnaden var blott den, att sedan dessa två månader förrunnit, hade hon grått hår och han vitt.

Systern hade icke gått in med honom. Han stod bredvid denna säng, med fingret på munnen, som om det funnits någon i rummet, vilken han bjöd tystnad.

Hon öppnade ögonen, blev honom varse och sade sakta, med ett småleende:

— Och Cosette?

II.

Fantine lycklig.

Hon gjorde icke en rörelse av överraskning, icke heller en rörelse av glädje. Hon var glädjen själv. Denna enkla fråga: Och Cosette? gjordes med en så djup tillförsikt, med så mycken visshet, med en så fullständig frånvaro av oro och tvivel, att han icke fann ett ord till svar.

Hon fortfor:

— Jag visste, att ni var här, jag sov, men jag såg er. Jag har länge sett er, jag har följt er med ögonen hela natten. Ni var omgiven av en gloria och ni hade alla slags himmelska gestalter omkring er.

Han höjde sin blick mot krucifixet.

— Men, återtog hon, säg mig nu, var är Cosette? Varför satte ni henne inte på min säng i avbidan på det ögonblick, då jag skulle vakna?

Han svarade mekaniskt någonting, som han sedan aldrig kunnat erinra sig.

Läkaren, som blivit underrättad om allt, infann sig lyckligtvis och kom herr Madeleine till hjälp.

— Mitt barn, sade läkaren, lugna er. Ert barn är här.

Fantines ögon började stråla och göto en klarhet över hela hennes ansikte. Hon knäppte ihop händerna med ett uttryck, som innefattade allt vad bönen kan ha på samma gång häftigast och mildast.

— Oh, utbrast hon, bär henne till mig!

Rörande modersillusion! Cosette var alltid för henne det lilla barnet, som bars.

— Inte ännu, återtog läkaren, inte i det här ögonblicket. Ni har ännu litet feber kvar. Åsynen av ert barn skulle uppröra er och göra er skada. Ni måste först bli frisk.

Hon avbröt honom häftigt:

— Men jag är frisk, jag säger er, att jag är frisk. Sådan åsna den doktorn är! Fort, jag vill se mitt barn, jag!

— Ser ni, sade doktorn, huru ni förivrar er. Så länge ni är sådan, skall jag sätta mig emot,

att ni får se er lilla flicka. Det är inte nog med att se henne, ni måste också leva för henne. När ni blir lugn, skall jag själv föra hit henne.

Den stackars modern sänkte huvudet.

— Herr doktor, jag ber er om förlåtelse, jag ber er innerligt om förlåtelse. Förr skulle jag inte ha talat så, som jag nyss gjorde. Men det har hänt mig så många olyckor, att jag emellanåt inte vet vad jag säger. Jag förstår. Ni är rädd för att jag skall bli upprörd. Jag skall vänta så länge ni vill. Men jag bedyrar er, att det inte skulle gjort mig någon skada, om jag fått se min flicka. Jag ser henne. Allt sedan i går afton har jag inte haft ögonen ifrån henne. Vet ni? Om man nu bure henne till mig, så skulle jag tala helt lugnt med henne. Det vore alltihop. Är det inte mycket naturligt, att jag önskar se mitt barn, då man enkom rest ända till Montfermeil för att hämta hit det åt mig? Jag är inte ond. Jag vet väl, att jag skall bli lycklig. Hela natten har jag sett vita föremål, sett gestalter, som smålett mot mig. När herr doktorn vill, skall han få bära min Cosette till mig. Jag har inte feber längre, eftersom jag är frisk. Jag känner

så väl, att det inte fattas mig någonting alls. Men jag skall låtsa, som om jag vore sjuk, och inte röra mig ur fläcken för att göra systrarna här till viljes. När man ser, att jag är riktigt lugn, skall man nog säga: Man får väl lov att giva henne hennes barn.

Herr Madeleine hade satt sig på en stol, som stod bredvid sängen. Hon vände sig nu till honom och ansträngde sig synbarligen för att se lugn och »riktigt snäll» ut, såsom hon sade i detta av sjukdomen förorsakade svaghetstillstånd, som liknar barndomen, på det att man icke skulle göra några svårigheter att föra Cosette till henne, då man såg henne så lugn. Men under det hon lade band på sig, kunde hon emellertid icke avhålla sig från att ställa tusende frågor till herr Madeleine.

— Har ni haft en trevlig resa, herr mär? Oh, vad ni var snäll, som reste för att hämta henne hit till mig! Säg mig bara, huru det är med henne. Tålde hon bra vid resan? Ack, hon skall säkert inte känna igen mig! Under den här långa tiden har hon väl glömt mig, stackars liten! Barn ha inte långt minne. De äro som fåglarna, i dag

se de en sak och i morgon en annan, och så tänka de inte mera därpå. Hon hade väl rent linne åtminstone? Höllo de där Thénardiers henne snygg och fin? Huru var det med maten hos dem? Ack, om ni visste vad jag led, då jag under mitt eländes dagar gjorde mig alla dessa frågor! Men nu är det överståndet. Jag är så glad. O, vad jag gärna ville se henne! Herr mär, tyckte ni, att hon var vacker? Är hon inte vacker, min lilla flicka? Ni fröso visst mycket i den där diligensen? Kunde hon inte föras hit bara på ett litet ögonblick? De skulle få föra bort henne strax igen. Säg, om ni vill, ni, som är herre här.

Han fattade hennes hand.

— Cosette är vacker, sade han, Cosette mår bra, ni skall snart få se henne, men lugna er nu. Ni talar för häftigt och sedan lägger ni armarna ovanför täcket, och det retar hostan.

Häftiga anfall av hosta avbröto också verkligen Fantine nästan vid varje ord.

Fantine knotade icke. Hon fruktade att genom några allt för häftiga klagoutgjutelser ha rubbat det förtroende hon ville ingiva och hon började tala om likgiltiga saker.

— Det är rätt vackert i Montfermeil, eller hur? Om sommaren gör man små lustfärder dit. Går affären bra för de där Thénardiers? Det kommer inte mycket folk till deras trakt. Det är ett slags krog det där värdshuset.

Herr Madeleine höll alltjämt hennes hand. Han betraktade henne med ångest. Det var tydligt, att han kommit för att säga henne saker, inför vilka hans tanke nu tvekade. Läkaren hade gått, sedan han gjort sitt besök. Endast syster Simplice var kvar hos dem.

Mitt under denna tystnad utropade Fantine plötsligt:

— Jag hör henne! Min Gud, jag hör henne!

Hon räckte ut armen för att ge dem en vink att vara tysta, höll andan och började lyssna med hänryckning.

Det var ett barn, som lekte på gården och som tillhörde portvakterskan eller någon arbeterska. Det var en av dessa tillfälligheter, som ständigt förekomma och som tyckas höra till den hemlighetsfulla uppsättningen av de sorgliga händelsernas drama. Barnet — det var en liten flicka — sprang fram och tillbaka för att hålla sig varmt,

skrattade och sjöng med ljudlig röst. Ack, vad finns det väl, vari ej barnens lekar blanda sig! Det var denna lilla flicka, som Fantine hörde sjunga.

— Ack, utropade hon åter, det är min Cosette! Jag känner igen hennes röst.

Barnet avlägsnade sig på samma sätt, som det kommit, rösten dog bort. Fantine lyssnade ännu en stund, sedan mörknade hennes ansikte, och herr Madeleine hörde henne säga med låg röst:

— Vad den doktorn är elak, som inte låter mig få se min lilla flicka! Han har också ett styggt utseende, den där karlen.

Emellertid återkom den leende grundtonen i hennes tankar. Hon fortfor att tala för sig själv, med huvudet vilande på kudden:

— Vad vi skola bli lyckliga! Först och främst skola vi ha en liten trädgård. Det har herr Madeleine lovat mig. Min lilla flicka skall springa och leka i trädgården. Hon bör nu känna till bokstäverna. Jag skall lära henne stava. Hon skall springa i gräset efter fjärilarna. Jag skall sitta och se på henne. Och sedan kommer hennes första nattvardsgång. Låt mig se, när blir

det, som hon första gången skall gå till nattvarden?

Hon började räkna på fingrarna.

— Ett, två, tre, fyra.. hon är nu sju år. Jo, om fem år. Hon skall ha en vit slöja och genombrutna strumpor. Hon skall se ut som en liten dam. O, min goda syster, ni vet inte, huru dum jag är! Kan ni väl tro, att jag ligger och tänker på min lilla flickas första nattvardsgång!

Och hon började skratta.

Han hade släppt Fantines hand. Han hörde på hennes ord, liksom man hör på vindens sus, med ögonen mot marken och sinnet försjunket i tankar utan gräns. Plötsligt upphörde hon att tala. Detta föranledde honom att maskinmässigt lyfta upp huvudet. Fantine hade blivit förfärlig att skåda.

Hon talade icke längre, hon andades icke längre. Hon hade till hälften satt sig upp i sängen, henne magra axel sköt upp ur lintyget, hennes ögonblicket förut så strålande ansikte var ytterligt blekt, och hon tycktes med av skräck vidgade ögon stirra på någonting förfärligt framför sig i andra ändan av rummet.

— Min Gud! utropade han. Vad fattas er, Fantine?

Hon svarade icke, hon tog icke ögonen från det föremål hon tycktes betrakta, men hon rörde med ena handen vid hans arm, medan hon med den andra tecknade åt honom, att han skulle se sig om.

Han vände sig om och fick se Javert.

III.

Javert belåten.

Se här vad som tilldragit sig:

Klockan hade nyss slagit halv ett på natten, då herr Madeleine lämnade assisdomstolens sal i Arras. Han hade kommit tillbaka till hotellet just i lagom tid för att vända om hem med postvagnen, där han, såsom man torde påminna sig, betingat sig plats. Något före klockan sex på morgonen hade han anlänt till Montreuil, och hans första omsorg hade varit att lämna in på posten brevet till herr Lafitte och därefter gå in på sjukhuset för att se, huru det stod till med Fantine.

Han hade emellertid knappt lämnat assisdomstolens sessionssal, förrän allmänne åklagaren, som hämtat sig från den första häpenheten, tog till ordet för att beklaga den aktade märens i

Montreuil vansinniga handling och förklara, att hans övertygelse icke på minsta sätt blivit förändrad av denna sällsamma händelse, varpå han sedermera nog skulle få en förklaring. Han yrkade emellertid, att denne Champmathieu, som tydligen vore den rätte Jean Valjean, måtte bli fälld. Allmänne åklagarens ännu vidhållna åsikt stod synbarligen i strid mot allas övertygelse, både allmänhetens, domstolens och juryns. Den anklagades advokat hade alls icke svårt att vederlägga detta anförande och visa, huru, till följd av herr Madeleines, det vill säga den verklige Jean Valjeans, upplysningar, saken hade helt och hållet förändrat utseende, så att juryn numera endast hade en oskyldig inför sina ögon. Advokaten hade härav tagit sig anledning till några olyckligtvis föga nya retoriska utgjutelser över juridiska misstag och så vidare, och så vidare, presidenten hade i sin sammanfattning av saken förklarat sig instämma med advokaten, och juryn hade efter några minuters överläggning skilt Champmathieu från målet.

Emellertid ville allmänne åklagaren ha en Jean Valjean, och då han icke längre hade Champmathieu, tog han Madeleine.

Strax efter det Champmathieu blivit försatt i frihet, stängde allmänne åklagaren in sig med presidenten. Under överläggningens gång kommo de till insikt »av nödvändigheten av att sätta sig i besittning av herr märens i Montreuil person». Denna fras, vari det finns många av, var ett verk av allmänne åklagaren och helt och hållen skriven med hans egen hand i konceptet till hans rapport till generalprokuratorn. Sedan den första rörelsen hade lagt sig, gjorde presidenten föga invändningar. Rättvisan måste ju ha sin gång. Och, för att säga hela sanningen, var presidenten, ehuru en god människa med tämligen gott huvud, på samma gång en ivrig, nästan glödande rojalist och hade stött sig på, att mären i Montreuil, då han talade om landstigningen i Cannes, hade sagt kejsaren och icke Buonaparte.

Häktningsordern utfärdades således. Allmänne åklagaren skickade den med en kurir till Montreuil och uppdrog dess verkställande åt polisuppsyningsmannen Javert.

Som vi veta, hade Javert återvänt till Montreuil, så fort han avlagt sitt vittnesmål.

Javert höll just på att stiga upp i det ögonblick,

då kuriren lämnade honom ordern att häkta herr Madeleine och föra honom inför domstolen.

Kuriren, som själv var en ganska erfaren polistjänsteman, upplyste med några ord Javert om vad som tilldragit sig i Arras. Häktningsordern, som var undertecknad av allmänne åklagaren, lydde sålunda:

»Uppsyningsmannen Javert skall i häkte inmana herr Madeleine, mär i Montreuil, vilken i dagens session blivit igenkänd för att vara den frigivne galärslaven Jean Valjean.»

Om någon, som icke känt Javert, hade sett honom i det ögonblick, då han gick in i sjukhusets försal, skulle han icke kunnat ana, vad som var på färde, och icke funnit det minsta ovanligt i hans ansikte. Han var kall, lugn, allvarsam, med sitt grå hår alldeles slätkammat över tinningarna och hade stigit uppför trappan med sin vanliga långsamma gång. Om någon, som känt honom i botten, hade uppmärksamt givit akt på honom, skulle han dock ha ryst. Spännet på hans spännhalsduk satt vid vänstra örat i stället för i nacken, och detta röjde en oerhörd sinnesskakning.

Javert var en fullständig karaktär, som icke tål-

de något veck varken på sin plikt eller på sin uniform. Han var lika regelrät mot brottslingarna som ordningsträng mot knapparna i sin rock. Då han satt spännet på sin halsduk på orätt ställe, måste inom honom ha föregått en av dessa rörelser, som man skulle kunna kalla inre jordbävningar.

Han hade kommit i all enkelhet, rekvirerat en korpral och fyra man från närmaste vakt, lämnat soldaterna på gården och låtit visa sig till Fantines rum av portvakterskan, som icke misstänkte någonting, van, som hon var, att se beväpnat folk söka herr mären.

Kommen till Fantines rum, vred Javert om nyckeln, sköt upp dörren med en sjukvaktares eller en polisspions varsamhet och steg in.

För att uttrycka oss fullt riktigt, steg han icke in. Han förblev stående i den halvöppna dörren, med hatten på huvudet och vänstra handen instucken innanför sin rock, som var hopknäppt ända till hakan. I vecket vid armbågen kunde man se blyknappen på hans ofantliga käpp, som försvann bakom hans rygg.

Han stod sålunda nästan en minut, utan att nå-

gon märkte hans därvaro. Plötsligt lyfte Fantine upp ögonen, fick se honom och kom herr Madeleine att vända sig om.

I samma ögonblick, som Madeleines blick mötte Javerts, blev denne, utan att han rörde hand eller fot eller tog ett enda steg framåt, skräckinjagande. Ingen mänsklig känsla kan bli så ohygglig som glädjen.

Det var ansiktuttrycket hos en ond ande, som återfunnit sitt offer.

Vissheten att äntligen ha Jean Valjean i sina händer kom allt, som han bar inom sig, att visa sig i hans ansikte. Det upprörda djuret steg upp till ytan. Förödmjukelsen att ha, om också blott för ett ögonblick, tappat spåret och några minuter misstagit sig på denne Champmathieu utplånades av stoltheten över att ha från första början gissat så rätt och så länge haft en riktig instinkt. Javerts belåtenhet gav sig ett uttryck i hans befallande hållning. Segerglädjen utbredde sig i all sin vederstygglighet över denna smala panna. Det var en så fullständig utveckling av det fasaväckande, som ett belåtet ansikte kan åstadkomma.

Javert var i denna stund i himlen. Utan att kunna göra sig riktigt reda därför, men likväl genom en inre åskådning oredigt uppfattande sin behövlighet och sin framgång, såg han i sig, Javert, en personifikation av rättvisan, ljuset och sanningen i deras himmelska åliggande att krossa det onda. Bakom sig och omkring sig, i ett oändligt djup, hade han samhällsmakten, förnuftet, den fällda domen, det legala samvetet, den offentliga åklagarmakten, alla möjligt stjärnor. Han beskyddade ordningen, han kom lagens åska att ljunga, han hämnade samhället, han lämnade allmakten handräckning. Han reste sig i en gloria. Ännu i hans seger låg en återstod av utmaning och strid. Högrest, stolt, strålande, lade han i öppen dag en grym ärkeängels övermänskliga bestialitet. I den hemska skuggan av det värv han utförde syntes i hans knutna hand det dunkla flammandet av samhällets svärd. På en gång lycklig och förbittrad, trampade han under sin häl brottet, lasten, upprorsandan, förtappelsen, helvetet. Han strålade, han utrotade, han log, och det låg en ovederstygglig storhet hos denne vidunderlige Sankt Mikael.

Huru förfärlig Javert än var, fanns dock icke hos honom någonting lågt.

Rättrådigheten, uppriktigheten, redligheten, övertygelsen, pliktkänslan äro saker, som kunna bli vederstyggliga, då de förirra sig, men som även i sin vederstygglighet förbliva stora. Deras majestät, det mänskliga samvetets egendom, finns kvar även i deras fasaväckande skepnad. De äro dygder, behäftade med ett fel: villfarelsen. En fanatikers obarmhärtiga, ärliga glädje bibehåller under all sin grymhet ett slags hemskt vördnadsbjudande strålglans. I sin fasaväckande lycka var Javert, utan att själv ana det, beklagansvärd, i likhet med varje okunnig, som triumferar. Ingenting kunde vara pinsammare och förfärligare att skåda än detta ansikte, vari allt, som man skulle kunna kalla det onda i det goda, avtecknade sig.

IV.

Den lagliga myndigheten återtager sina rättigheter.

Fantine hade icke sett Javert sedan den dagen, då mären ryckte henne ur denne mans händer. Hennes sjuka hjärna kunde icke göra sig reda för någonting, men hon tvivlade icke på, att det var henne han sökte. Hon kunde icke uthärda åsynen av detta förfärliga ansikte, hon kände sig nära att giva upp andan, och döljande sitt ansikte i bägge händerna, skrek hon med ångest:

— Herr Madeleine, rädda mig!

Jean Valjean — vi skola hädanefter icke kalla honom annorlunda — hade rest sig upp. Han sade med sin mildaste och lugnaste röst till Fantine:

— Var lugn. Det är inte för er skull han kommer.

Sedan vände han sig till Javert och sade:

— Jag vet vad ni vill.

Javert svarade:

— Kom, fort!

I det tonfall, varmed dessa två ord sades, låg någonting vilt och ursinnigt. Javert sade icke: Kom, fort! utan: Kom, foorrt! Ingen ortografi skulle kunna återgiva det ljud, varmed dessa ord uttalades. Det var icke längre en människas tal, det var ett vilddjurs rytande.

Han gick icke tillväga som vanligt. Han inlät sig ej i några förklaringar. Han framvisade icke häktningsordern. För honom var Jean Valjean ett slags hemlighetsfull och oåtkomlig motståndare, en skuggkämpe, som han i fem år hållit sluten i sina armar utan att ändå kunna slå omkull honom. Denna häktning var icke en begynnelse, utan ett slut. Han inskränkte sig till att säga: Kom, fort!

Under det han yttrade dessa ord, tog han icke ett steg framåt. Han slungade på Jean Valjean denna blick, som han kastade ut som en krok och varmed han var van att tvärt draga sina eländiga offer till sig.

Det var denna blick, som Fantine två månader förut känt tränga genom märg och ben.

Vid Javerts tillrop hade Fantine åter öppnat ögonen. Men herr mären var ju där, vad kunde hon då ha att frukta?

Javert gick fram mitt i rummet och skrek:

— Nå, vill du inte komma?

Den olyckliga såg sig omkring. Det fanns ingen mer än systern och herr mären inne. Vem kunde då detta föraktfulla duande gälla? Ingen annan än henne. Hon ryste.

Då såg hon någonting oerhört, till den grad oerhört, att någonting dylikt aldrig hade föresvävat henne, ens i hennes mörkaste feberfantasier.

Hon såg polisspionen Javert fatta herr mären i kragen. Hon såg herr mären sänka sitt huvud. Det föreföll henne, som om världen hölle på att förgås.

Javert hade verkligen gripit Jean Valjean i kragen.

— Herr mär! skrek Fantine.

Javert brast ut i skratt, detta förfärliga skratt, som blottade alla hans tänder.

— Det finns ingen herr mär här längre.

Jean Valjean försökte icke att skjuta undan den hand, som höll i hans rockkrage. Han sade blott:

— Javert..

Javert avbröt honom:

— Kalla mig herr uppsyningsman.

— Min herre, återtog Jean Valjean, jag skulle vilja säga er några ord mellan fyra ögon.

— Nej högt! Tala högt! svarade Javert! Man får inte tala annat än högt med mig.

Jean Valjean fortfor med sänkt röst:

— Det är en bön, som jag vill framställa till er.

— Tala högt, säger jag dig!

— Men den bör inte höras av någon annan än er allena..

— Vad angår det mig? Jag hör inte på det örat.

Jean Valjean vände sig till honom och sade hastigt:

— Bevilja mig tre dagar. Tre dagar för att fara och hämta hit denna olyckliga kvinnas barn. Jag vill betala vad som helst. Ni kan ju följa med mig, om ni vill.

— Jaså, du vill driva gäck med mig! skrek Javert. Jag trodde dig inte vara så dum. Du ber

mig om tre dagar för att giva dig av. Du säger, att det är för att hämta hit den där slynans unge. Ha, ha, ha! Det är inte illa! Verkligen inte illa!

Fantine föll i en häftig darrning.

— Mitt barn, utbrast hon, fara och hämta hit mitt barn! Det är då inte här! Min syster, svara mig, var är Cosette? Jag vill se mitt barn! Herr Madeleine, herr mär!

Javert stampade foten i golvet.

— Se så, nu börjar den där också! Vill du tiga, din slyna! En skön ort, där galärslavar äro överhetspersoner och där gatnymfer vårdas som grevinnor! Men det skall bli annan ordning av! Det var hög tid!

Han spände ögonen i Fantine och tillade, i det hans näve grep ett nytt tag i Jean Valjeans halsduk, skjorta och rockkrage:

— Jag säger dig, att det inte finns någon herr Madeleine, att det inte finns någon herr mär. Det finns bara en tjuv, en stråtrövare, en galärslav vid namn Jean Valjean. Det är honom jag håller fast här. Så hänger det ihop med den saken.

Fantine for häftigt upp i sängen, och stödjande sig på sina spända armar och sina båda händer,

såg hon än på Jean Valjean, än på Javert, än på syster Simplice. Hon öppnade munnen liksom för att tala. Ett rosslande ljud bröt fram ur hennes strupe. Hennes tänder skallrade. Hon sträckte i ångest ut armarna, öppnade krampaktigt händerna och famlade omkring sig lik en drunknande samt sjönk därefter hastigt ned på huvudkudden igen.

Hennes huvud stötte mot sänggaveln och föll därpå ned mot bröstet, med gapande mun samt öppna och slocknade ögon.

Hon var död.

Jean Valjean lade sin hand på Javerts, som höll honom, öppnade den, som om det varit ett barns, och sade därpå till Javert:

— Ni har dödat denna kvinna.

— Låt det bli slut nu! skrek Javert ursinnig. Jag har inte kommit hit för att höra på några resonnemang. Spar på allt det där! Vakten är där nere. Marsch på ögonblicket, eller får du smaka på tumskruvarna!*)

I ett hörn av rummet stod en gammal tämligen

*) Ett slags sådana brukas i Frankrike vid fångforsling.

skröplig järnsäng, som begagnades av systrarna, då de vakade hos sjuka. Jean Valjean sprang fram till denna säng, ryckte i en handvändning sönder den redan något lossnade gaveln vid huvudgärden, vilket var en lätt sak för muskler sådana som hans, grep med fast hand om den grövsta järntenen och såg på Javert. Javert ryggade tillbaka mot dörren.

Jean Valjean gick, med sin järnten i handen, långsamt fram till Fantines säng. Då han kommit dit, vände han sig om och sade till Javert med knappt hörbar röst:

— Jag råder er att inte störa mig i detta ögonblick.

Visst är, att Javert darrade.

Han tänkte gå och ropa på vakten, men Jean Valjean kunde begagna sig av detta ögonblick för att rymma. Han stannade därför kvar, fattade om sin käpp i den smala änden och stödde ryggen mot dörrposten utan att taga ögonen från Jean Valjean.

Jean Valjean stödde armbågen mot ena sängknappen vid huvudgärden och sin panna mot handen samt betraktade Fantine, där hon låg orörlig

och utsträckt. Han stod sålunda stum och försjunken i betraktelser, tydligen icke mera tänkande på någonting i detta livet. I hans ansikte så väl som i hela hans stälning låg ingenting annat än ett obeskrivligt medlidande. Efter några ögonblicks drömmande lutade han sig ned över Fantine och talade till henne med låg röst.

Vad sade han till henne? Vad kunde denne man, som var förskjuten av samhället, ha att säga denna kvinna, som var död? Vilka voro dessa ord? Ingen på jorden har hört dem. Den döda, hörde hon dem? Det finns rörande illusioner, som kanske äro sublima verkligheter. Vad som är utom allt tvivel, är emellertid, att syster Simplice, det enda vittnet till vad som försiggick, ofta berättat, att hon i det ögonblick, då Jean Valjean viskade i Fantines öra, tydligt såg ett obeskrivligt leende spela fram på dessa bleka läppar och i dessa dunkla, av gravens förvåning uppfyllda ögon.

Jean Valjean tog Fantines huvud i sina båda händer och lade det sakta till rätta på huvudkudden, liksom en mor skulle ha gjort med sitt barn. Sedan knöt han ihop bandet på hennes lintyg och stoppade in hennes hår under nattmössan. Då detta var gjort, lade han igen hennes ögon.

I Fantines ansikte såg man i detta ögonblick en underbar glans.

Döden är ingången till det stora ljuset.

Fantines hand hängde utanför sängkanten. Jean Valjean knäföll framför denna hand, upplyfte den sakta och kysste den.

Sedan reste han sig upp, vände sig till Javert och sade:

— Nu står jag till ert förfogande.

V.

Passande grav.

Javert satte in Jean Valjean i stadens häkte.

Herr Madeleines häktande väckte ett utomordentligt uppseende eller rättare sagt en utomordentlig uppståndelse i Montreuil. Det bedrövar oss att nödgas tillstå, att, sedan orden: det var en galärslav blivt uttalade, nästan alla övergåvo honom. Inom mindre än två timmar var allt det goda, som han gjort, glömt, och han var icke längre något annat än "en galärslav". Rättvisan fordrar dock, att vi säga, att man ännu icke närmare kände till, vad som tilldragit sig i Arras. Hela dagen hörde man i alla delar av staden sådana samtal som detta:

— Har ni inte hört? Det var en frigiven galärslav.

— Vem då?

— Mären, vet jag.

— Prat! Herr Madeleine?

— Ja.

— Verkligen?

— Han heter inte Madeleine. Han har ett förskräckligt namn, Béjean, Bojean, Boujean.

— Åh, min Gud!

— Han är häktad.

— Häktad!

— Han sitter i fängelse, i stadens fängelse, tills han kommer att förflyttas.

— Tills han kommer att förflyttas? Han skall då förflyttas! Vart skall han förflyttas?

— Han skall ställas inför assisdomstolen för en stöld på öppen landsväg, som han begått för länge sedan.

— Ja, var det inte det jag trodde! Den mannen var allt för god, allt för fullkomlig, allt för gudlig. Han vägrade att mottaga hederslegionskorset, han gav slantar åt alla små slynglar han mötte. Jag har alltid tänkt, att det låg någon stygg historia under allt det där.

"Salongerna" i synnerhet höllo envist fast vid denna tanke.

En gammal dam, som prenumererade på Le drapeau blanc, gjorde följande betraktelse, vars djup det är nästan omöjligt att utgrunda:

— Det bedrövar mig inte alls. Det skall bli en läxa för bonapartisterna.

På detta sätt upplöste sig i Montreuil den dimbild, som kallats herr Madeleine. Endast tre eller fyra personer i hela staden förblevo detta minne trogna. Den gamla portvakterskan, som passat upp honom, var en bland dessa.

Samma dag på aftonen satt den hederliga gumman i sitt rum, ännu helt förfärad och i sorgliga tankar. Fabriken hade varit stängd hela dagen, inkörsporten var tillbommad, gatan öde. Det fanns i hela huset ingen mer än de bägge nunnorna, syster Perpétue och syster Simplice, vilka vakade vid Fantines lik.

När det led mot den tiden, då herr Madeleine brukade komma hem, reste sig den beskedliga portvakterskan mekaniskt, tog nyckeln till herr Madeleines rum ur en låda, jämte den lilla ljusstake, som han alla aftnar brukade lysa sig med, då han gick upp till sig, hängde sedan nyckeln på spiken, där han brukade taga den, och ställde

ljusstaken bredvid, som om hon hade väntat honom. Därefter satte hon sig åter ned i sin stol och började fundera på nytt. Den stackars goda gumman hade gjort allt detta utan att själv veta av det.

Det var först sedan mer än två timmar förflutit, som hon vaknade ur sitt grubbel och utbrast:

— Åh, herre min skapare, jag har ju hängt hans nyckel på spiken!

I detta ögonblick öppnades rutan på portvaktarrummet, en hand stacks in genom öppningen, tog nyckeln och ljusstaken samt tände vaxljuset däri vid det talgljus, som stod och brann bredvid.

Portvakterskan lyfte upp ögonen och stod med vidöppen mun och ett anskri på väg genom strupen, vilket hon dock höll tillbaka.

Hon kände igen denna hand, denna arm, denna rockärm.

Det var herr Madeleine.

Hon satt några sekunder, innan hon kunde tala, alldeles b o r t k o m m e n, som hon själv sade, då hon längre fram berättade sitt äventyr.

— Min Gud, herr mär, utbrast hon slutligen, jag trodde, att ni var..

Hon hejdade sig, slutet av hennes yttrande skulle ha brustit i aktning mot dess början. Jean Valjean var alltid för henne herr mären.

Han fullföljde hennes tanke:

— I fängelse, sade han. Jag var där, men jag bröt från en gallerstång för ett fönster, hoppade ned från ett tak och nu är jag här. Jag går upp på mitt rum. Bed syster Simplice komma till mig. Hon är utan tvivel hos den där stackars kvinnan.

Gumman efterkom tillsägelsen med största skyndsamhet.

Han lade henne ingenting på hjärtat. Han var fullkomligt säker på, att hon skulle vaka över honom bättre, än han själv skulle kunnat göra det.

Man har aldrig fått veta, huru han lyckats komma in på gården utan att låta öppna inkörsporten. Han hade en dubbelnyckel, som han alltid bar på sig och som öppnade en liten sidoport, men man hade troligen visiterat honom och tagit den ifrån honom. Denna punkt har aldrig blivit utredd.

Han gick uppför trappan, som ledde till hans rum. Då han kommit upp, satte han ljusstaken på sista trappsteget, öppnade sin dörr så sakta

som möjligt, trevade sig fram för att stänga både fönstret och innanluckan, vände sedan om och tog ljuset samt gick ånyo in i rummet.

Detta försiktighetsmått var nödvändigt, ty som man torde erinra sig, kunde hans fönster ses från gatan.

Han kastade en blick omkring sig, på sitt bord, sin stol, sin säng, som icke varit uppbäddad på tre dygn. Intet spår var kvar av den oordning, som rått där natten före den senaste. Portvakterskan hade städat rummet. Hon hade blott tagit de bägge järnbeslagna ändarna av käppen samt tvåfrancsen, som svartnat i elden, ur askan och lagt dem helt ordentligt på bordet.

Han tog ett pappersblad och skrev därpå: Detta är de båda järnbeslagna ändarna av min käpp samt den från lille Gervais stulna tvåfrancsen, som jag talade om inför assisdomstolen. Därefter lade han silvermyntet och de bägge järnbitarna på pappersbladet, så att de förr än något annat skulle falla i ögonen på den, som komme in i rummet. Han tog fram ur ett skåp en gammal skjorta, som

han rev sönder. I några av de bitar han härigenom fick inlindade han de båda silverljusstakarna. För övrigt visade han varken brådska eller oro. Medan han lindade in biskopens ljusstakar, bet han då och då av ett stycke grovt bröd. Det var sannolikt fångbrödet, som han hade tagit med sig, då han rymde.

Detta ådagalades sedan av de brödsmulor, som hittades på stengolvet i hans rum, då rättvisan lät anställa undersökning där.

Någon knackade två sakta slag på dörren.

— Stig in, sade han.

Det var syster Simplice.

Hon var blek, hennes ögon voro röda och ljuset, som hon bar, darrade i hennes hand. Ödets våldsamma slag ha det egna med sig, att, huru fullkomliga eller kalla vi än må vara, de draga fram den mänskliga naturen ur vårt innersta och tvinga den att visa sig även i det yttre. Under denna dags uppskakande händelser hade nunnan åter blivit kvinna. Hon hade gråtit, och hon darrade.

Jean Valjean hade nyss skrivit några rader på ett papper, vilket han räckte henne, sägande:

— Min syster, var god och lämna detta till herr kyrkoherden.

Papperet var icke hopviket. Hon kastade ögonen därpå.

— Ni kan läsa det, sade han.

Hon läse:

"Jag ber herr kyrkoherden taga hand om allt, som jag här kvarlämnar. Han torde dessutom ha godheten betala omkostnaderna för min rättegång samt för begravningen av den kvinna, som dött här i dag. Återstoden skall utdelas bland de fattige."

Systern ville tala, men hon kunde knappast framstamma några oartikulerade ljud. Emellertid lyckades hon säga:

— Önskar inte herr mären se den arma olyckliga ännu en gång?

— Nej, sade han, man är mig i hälarna, man skulle blott komma och gripa mig i hennes rum, det skulle störa hennes vila.

Han hade knappt talat till slut, förrän ett häftigt larm förspordes i trappan. De hörde ett buller av steg, som kommo uppför, och den gamla portvakterskan med sin gällaste och mest genomträngande röst yttra:

— Min snälle herre, jag bedyrar vid den gode Guden, att ingen kommit in här på hela dagen, på hela aftonen, och att jag inte ens en handvändning lämnat porten.

En man svarade:

— Emellertid är det ljus däruppe i rummet.

De igenkände Javerts röst.

Rummet var så inrättat, att dörren, då den öppnades, undanskymde hörnet till höger. Jean Valjean blåste ut sitt vaxljus och ställde sig i detta hörn.

Syster Simplice föll på knä bredvid bordet.

Dörren öppnades.

Javert steg in.

Man hörde utanför i korridoren viskandet av flere karlröster och portvakterskans upprepade bedyranden.

Nunnan lyfte icke upp ögonen. Hon bad.

Hennes talgljus stod på kaminhyllan och spred blott ett matt sken.

Javert fick se systern och stannade försagd.

Man torde erinra sig, att Javerts djupaste känsla, hans verkliga element och livsluft, var vördnad för all slags myndighet. Han var en hel-

gjuten karaktär och medgav i detta hänseende varken invändningar eller inskränkningar. För honom var naturligtvis den kyrkliga myndigheten den första av alla. Han var samvetsgrann, ytlig och regelrät i detta avseende som i alla andra. I hans ögon var en präst ett väsen, som icke kan misstaga sig, en nunna en varelse, som icke kan synda. De voro själar igenmurade för denna världen, med en enda port, som aldrig öppnades annat än för att släppa ut sanningen.

Då han fick se systern, var hans första rörelse att draga sig tillbaka.

Emellertid var det också en annan plikt, som kvarhöll honom och som befallande drev honom åt motsatt håll. Hans andra rörelse var således att stanna och att åtminstone våga en fråga.

Det var denna syster Simplice, som aldrig i sitt liv hade ljugit. Javert visste det och vördade henne särskilt därför.

— Min syster, sade han, är ni ensam i det här rummet?

Ett förskräckligt ögonblick följde, varunder den stackars portvakterskan kände sig nära att svimma.

Systern lyfte upp ögonen och svarade:

— Ja.

— Ursäkta, återtog Javert, att jag är enträgen, men det är min plikt. Ni har således inte i afton sett en person, en karl, som rymt och som vi söka, en med namnet Jean Valjean, ni har således inte sett honom?

Systern svarade:

— Nej.

Hon ljög. Hon ljög två gånger å rad, tag på tag, utan att tveka, hastigt, som då man uppoffrar sig.

— Förlåt, sade Javert och drog sig tillbaka med en djup bugning.

O, du heliga flicka, det är nu många år, sedan du lämnade denna världen! Du har nu i ljuset träffat dina systrar, de heliga jungfrurna, och dina bröder, änglarne. Måtte denna lögn räknas dig till godo i paradiset!

Systerns försäkran var för Javert någonting så avgörande, att han icke ens gav akt på det besynnerliga förhållandet med det nyss utblåsta vaxljuset, som ännu stod och rök på bordet.

En timme därefter sågs en man med hastiga

steg lämna Montreuil och tvärs igenom skog och tjocka taga vägen åt Paris till. Denne man var Jean Valjean. Det har genom intyg av två eller tre formän, som mött honom, blivit upplyst, att han bar ett bylte och att han var klädd i en blus.

Var hade han tagit denna blus? Man har aldrig fått veta det. En gammal arbetare hade emellertid några dagar förut dött på fabrikens sjukhus och icke lämnat någonting annat efter sig än sin blus. Kanske var det den.

Ett sista ord om Fantine:

Vi ha alla en moder, jorden. Fantine återskänktes åt denna moder.

Kyrkoherden trodde sig göra rätt och gjorde så måhända, då han för de fattiges räkning behöll så mycket som möjligt av de penningar Jean Valjean lämnat efter sig.

Ty vad var det väl, noga betänkt, fråga om? Om en galärslav och en glädjeflicka. Därför gjorde han Fantines begravning så enkel som möjligt och inskränkte den till detta alldeles oundgängliga, som kallas den allmänna graven.

Fantine jordades således i det kostnadsfria hörn av kyrkogården, som tillhör alla och ingen

och där man tappar bort de fattiga. Lyckligtvis vet Gud, var han skall återfinna själen. Fantine nedbäddades i mörkret bland de först komnes ben. Hennes stoft blandades med mängdens. Hon kastades i den allmänna graven. Hennes sista vilobädd var således lik hennes bädd på jorden.

ANDRA DELEN

COSETTE

FÖRSTA BOKEN.

Waterloo.

I.

Vad man möter, då man kommer från Nivelles.

En vacker majmorgon förlidet år (1861) färdades en vandrare, den samme, som berättar denna historia, på vägen från Nivelles och styrde kosan mot La Hulpe. Han gick till fots. Mellan två rader träd följde han en bred stenlagd väg, som buktar sig upp och ned över kullar, vilka följa den ena efter den andra och än lyfta upp vägen, än låta den sjunka ned igen, bildande liksom ofantliga vågor. Han hade gått förbi Lillois och Bois-Seigneur-Isaac. I väster skönjde han det skiffertäckta kyrktornet i Braine-l'Alleud, vilket har formen av en upp- och nedvänd blomstervas.

Han hade lämnat bakom sig en skogbevuxen höjd och vidare en i vinkeln vid en sidoväg, bredvid en halvmurken stång med inskriften: F o r n a b a r i è r e n n : r 4, belägen krog, på vars framsida lästes: D e f y r a v i n d a r n a. E c h a b e a u, k a f é f ö r r e s a n d e.

Ett litet stycke bortom denna krog kom han i en liten däld, där en bäck flyter fram under ett brovalv, som är anbragt i själva vägkanten. De glest stående, men friskt grönskande trädgrupper, som uppfylla dälden på ena sidan om vägen, sprida sig på andra sidan utåt ängarna och draga sig i en behagfull oordning bortåt Braine-l'Alleud.

Till höger, invid vägkanten, låg ett värdshus, med en fyrhjulig lastvagn utanför dörren, jämte en hel hop humlestörar, en plog, en hög torrt ris bredvid en levande häck, kalk, som låg och rök i en fyrkantig grop, och en stege, som hängde utmed ett gammalt lider med av halm flätade väggar.

En ung flicka låg och rensade på en åker, där en stor gul affisch, troligen en kvarleva från något marknadsspektakel, flög för vinden.

Bredvid en pöl, där en hel eskader av ankor seg-

lade omkring, ledde en illa stenlagd gångstig förbi värdshusets hörn inåt småskogen. Vandraren gick in på denna gånstig.

Sedan han gått omkring hundra steg längs efter en mur från femtonde århundradet, över vilken en spetsig gavel höjde sig, byggd av tegelsten, befann han sig framför ett stort portvalv av sten med rätlinig sims, i den ädla stilen från Louis XIV:s tid och med en plan medaljong på vardera sidan. En vacker, men enkel fasad höjde sig över detta portvalv. En mot fasaden vinkelrät mur gick nästan ända invid portvalvet och sprang ut i rät vinkel på sidan därom. På gräsvallen framför porten lågo tre harvar, genom vilka alla vårens blommor stucko upp om varandra. Ingången var stängd. Stängslet utgjordes av två halvmurkna porthalvor, prydda med en gammal rostig portklapp.

Det var ett härligt solsken. I trädens grenar hördes denna ljuva majsusning, som snarare tyckes komma från fåglarnas nästen än från vinden. En pigg liten fågel, troligen förälskad, höll oförtrutet sångövningar i ett stort träd.

Vandraren böjde sig ned och betraktade i ste-

nen till vänster, vid foten av högra portposten, en tämligen stor rund urhålkning, lik fodralet till ett klot.

I samma ögonblick öppnades porten och en bondflicka kom ut.

Hon varseblev vandraren och såg, vad det var han betraktade.

— En fransk kula har gjort det där, sade hon.

Därpå tillade hon:

— Det, som ni ser där högre upp, i själva porten, bredvid en spik, är hålet efter en stor muskötkula, som inte förmått tränga genom träet.

— Vad heter det här stället? frågade vandraren.

— Hougomont, sade bondflickan.

Vandraren reste sig upp, tog några steg framåt och blickade ut över häckarna. Han såg vid horisonten en kulle skymta fram mellan träden och på denna kulle något, som på avstånd såg ut som ett lejon.

Han var på Waterloos slagfält.

II.

Hougomont.

Detta Hougomont var ett ställe fullt av hemska minnen. Det var det första hindret, det första motståndet, som denne Europas store omyxare, som kallades Napoleon, mötte vid Waterloo. Det var den första knölen, som yxans hugg träffade på.

Det var ett slott, men är nu blott en arrendegård. För fornforskaren är Hougomont H u g o m o n s. Detta herresäte uppfördes av Hugo, herre till Somerel, densamme, som anslog medel till sjätte kaplansbefattningen i Villers abbotsstift.

Vandraren sköt upp porten, trängde sig i portvalvet fram utmed en gammal kalesch och trädde in på gården.

Den första, som på denna gård väckte hans

uppmärksamhet, var en port från det sextonde århundradet med utseende nästan av en arkad, emedan allt omkring den rasat ned. Det, som ligger i ruiner, får ofta därav ett monumentalt utseende.

Bredvid arkaden öppnar sig i en mur en annan port med valvstenar från Henri IV:s tid och genom vilken träden i en fruktträdgård skymta fram. En gödselgrop invid denna port, hackor och spadar, några kärror, en gammal brunn med sin pumpränna och sin pumpstång av järn, en fölunge, som skuttar omkring, en kalkon, som breder ut sin stjärt, ett kapell, varöver ett litet klocktorn höjer sig, och ett blommande päronträd i en spalier på kapellväggen, sådan ter sig denna gård, vars erövring Napoleon drömde sig. Denna lilla vrå av jorden skulle måhända, om han kunnat bemäktiga sig den, ha skänkt honom världen. Några höns röra med näbbarna omkring mullen på gården. Man hör ett morrande. Det är en stor hund, som visar tänder och som trätt i engelsmännens ställe.

Engelsmännen voro här beundransvärda. De fyra gardeskompanierna under Cooke höllo här stånd i sju timmar mot en hel armés raseri.

Hougmont, sett på kartan i geometrisk grundritning, med byggnader och inhägnader, företer ett slags oregelbunden rektangel, vars ena hörn blivit avskuret. I detta hörn ligger den södra porten, som skyddas av den nämnda muren, vilken alldeles inpå livet bestryker densamma. Hougomont har två portar: den södra eller slottsporten och den norra, som leder till arrendegården. Napoleon skickade sin bror Jérôme mot Hougomont. Divisionerna Guilleminot, Foy och Bachelu kastades tillbaka, nästan hela Reilles kår slungades däremot, men misslyckades, Kellermanns kulor uttömde sina krafter mot denna oansenliga hjältemur. Hela brigaden Bauduin var knappast tillräcklig för att storma Hougomont i norr, och brigaden Soye, som angrep det från södra sidan, kunde icke taga det.

Arrendegårdens byggnader begränsa gården mot söder. En spillra av den norra porten, som inslogs av fransmännen, hänger fastspikad vid muren. Denna spillra består av fyra plankor, spikade på två träslåar, och är full av märken efter anfallet.

Den norra porten, som sprängdes av fransmän-

nen och på vilken man satt en lapp för att ersätta det stycke, som hänger på muren, öppnar sig i bakgrunden av gården. Det är en fyrkantig öppning i muren, som nedtill är av sten, upptill av tegel och som skyddar gården mot norr. Det är en vanlig inkörsport, lik dem man finner på alla bondgårdar, med två stora halvdörrar av ohyvlade bräder. Där utanför sträcka sig ängar. Om denna port rasade en vild strid. Man såg länge på portstolparna allehanda märken efter blodiga händer. Det var här, som Bauduin stupade.

Stridens orkan rasar ännu på denna gård. Man ser dess fasor. Handgemängets vimmel har här liksom förstenats. Man ser levande och döende om varandra. Det är, som om det hänt i går. Murarna skälva i dödsångest, stenarna ramla, murbrotten uppgiva klagoskrin. Hålen efter kulorna äro sår. De böjda och skakande träden tyckas anstränga sig för att fly.

Denna gård hade 1815 flera byggnader än nu. Åtskilliga hus, som man sedan nedrivit, bildade där bastioner samt in- och utskjutande vinklar.

Engelsmännen hade här barrikaderat sig.

Fransmännen inträngde, men lyckades icke hålla sig kvar. Bredvid kapellet reser sig en halvt nedrasad, man skulle kunna säga urgröpt, flygel av slottet, den enda lämning, som återstår av Hougomonts gamla herresäte. Slottet tjänade till fästningstorn, kapellet till blockhus. Man slaktade där varandra. De från alla håll, bakifrån murarna, uppifrån vindarna, nedifrån källrarna, genom alla fönster, alla gluggar, alla murspringor beskjutna fransmännen förde fram risknippen och tände eld på murar och människor. Kartescherna besvarades med eldsvådan.

I den ödelagda flygeln kan man genom de med järngaller försedda fönstren se de förstörda rummen i ett corps de logis av tegel. De engelska gardisterna hade fattat posto i dessa rum. Spiraltrappan, som rämnat från bottenvåningen ända upp till taket, ser ut som det inre av en sönderbruten snäcka. Trappan har två avsatser. Engelsmännen, som voro belägrade i trappan och hopat sig i massor på de övre trappstegen, hade rivit upp de nedre.

Dessa bestodo av stora, blå stenhällar, som nu ligga i en hög bland nässlorna. Ett tiotal trapp-

steg sitter ännu fast vid muren. På det första av dessa är bilden av en treudd inhuggen. Dessa otillgängliga trappsteg sitta säkert fast i sina fogar. Det övriga av trappan liknar en tandlös käke. Två gamla träd stå där invid. Det ena är utdött, det andra, som är skadat vid roten, grönskar dock på nytt om våren. Sedan 1815 har det börjat skjuta upp tvärs igenom trappan.

Även i kapellet slaktade man varandra. Dess inre, där det nu åter blivit lugnt, har ett sällsamt utseende. Ingen mässa har hållits där allt sedan blodbadet. Altaret finns dock kvar, ett klumpigt träaltare, stött mot ett bakstycke av ohuggen sten. Fyra vitlimmade väggar, en dörr mitt emot altaret, ovanför krucifixet en fyrkantig glugg, igenstoppad med en hötapp, en gammal fönsterbåge med sönderslagna rutor i ett hörn på golvet, så ser detta kapell ut. Bredvid altaret är uppspikad en träbild av den heliga Anna, förskrivande sig från det femtonde århundradet. Jesusbarnets huvud är bortsopat av en kartesch. Fransmännen, som ett ögonblick voro i besittning av kapellet, men sedan utdrevos därifrån, antände det. Lågorna fyllde den gamla byggnaden. Den var som

en ugn. Dörren brann, golvet brann, men kristusbilden av trä brann icke. Elden gnagde på dess fötter, av vilka man endast ser svartnade stumpar, men stannade sedan. Ett underverk, för att tala med folket i orten! Jesusbarnet, som miste huvudet, var icke lika lycklig som Kristus.

Murarna äro betäckta med inskrifter. Vid Kristi fötter läser man namnet Henquinez. Vidare förekomma bland andra: Conde de Rio Maïor, Marques y Marquesa de Almagro (Habana). Franska namn stå där ock med utropstecken, såsom uttryck av vrede. År 1849 vitlimmades väggen på nytt. Folken skymfade ju varandra där.

Det var vid dörren till detta kapell, som ett lik påträffades, hållande en yxa i handen. Det var liket av underlöjtnanten Legros.

Då man går ut ur kapellet, ser man till vänster en brunn. Två sådana finnas på gården. Man frågar: Varför finns det intet ämbar och ingen hink vid den här? Emedan ingen numera hämtar vatten ur den. Varför hämtar ingen numera vatten ur den? Emedan den är full av skelett.

Den siste, som pumpade vatten ur denna brunn,

hette Willem van Kylsom. Det var en bonde, som bodde på Hougomont och var trädgårdsmästare där. Den 18 juni 1815 tog hans familj till flykten och gömde sig i skogarna.

Skogen omkring Villers' abbotskloster gömde under flera dagar och nätter hela denna olyckliga, skingrade befolkning. Ännu i dag beteckna vissa lätt igenkännliga spår, såsom gamla halvbrända trädstammar och dylikt, de platser, där dessa arma människor darrande lägrade sig djupt in i skogssnåren.

Willem van Kylsom stannade på Hougomont »för att vakta slottet» och dolde sig i en källare. Engelsmännen upptäckte honom där. Han drogs fram ur sitt gömställe, och medels slag av flata klingan tvungo soldaterna den förskräckte mannen att betjäna dem. De voro törstiga och Willem bar vatten till dem. Det var ur denna brunn han hämtade det. Många drucko då sin sista klunk. Denna brunn, varur så många döda ha druckit, skulle även själv dö.

Efter striden skyndade man sig att begrava de stupades lik. Döden har sitt eget sätt att förbittra segern: han låter pesten följa äran i spåren.

Tyfus är ett bihang till triumfen. Denna brunn var djup. Man gjorde den till en grav, vari tre hundra lik kastades. Måhända med allt för stor brådska. Voro de alla döda? Sägnen svarar: nej. Det förljudes, att man under natten efter begravningen hörde svaga rop av röster uppstiga ur brunnen.

Denna brunn står alldeles fritt mitt på gården. Tre murar, till hälften av granit, till hälften av tegel, stående i vinklar mot varandra såsom en sängskärms sidor och liknande ett litet fyrkantigt torn, omgiva honom på tre sidor. Den fjärde sidan är öppen. Där upphämtades vatten. I den mur, som reser sig mitt emot den öppna sidan, ser man ett slags vanskapligt oxöga, måhända ett hål efter en haubitskula. Detta lilla torn hade ett tak, varav endast bjälkarna finnas kvar. Järnkrampan, som håller ihop den högra muren, bildar ett kors. Lutar man sig ned, förlorar sig blicken i en cylinder av tegel, fylld av tjockt mörker. Runt omkring brunnen försvinner murarnas fot bland nässlorna.

Denna brunn har icke på framsidan den stora, blå stenhäll, som tjänar till bröstvärn på alla bel-

giska brunnar. Den blå stenhällen ersättes av en tvärslå, varvid fogats fem eller sex oformliga träklabbar med knölar och knän på, så att de likna stora ben efter döda djur. Där finns numera varken hink, kedja eller block, men stenkaret, som tjänade till behållare för det överflödiga vattnet, ser man där ännu. Regnvattnet samlar sig däri, och då och då kommer en fågel från de angränsande skogarna dit för att dricka, varefter han åter flyger sin väg.

Ett hus inom denna ruin, arrendatorns, är ännu bebott. Dess port vetter åt gården. Bredvid en vacker låsplåt i gotisk stil sitter på denna port ett vred av järn i form av ett klöverblad och fäst på sned. I samma ögonblick hannoveranske löjtnanten Wilda fattade i detta vred för att taga sin tillflykt i huset, högg en fransk sappör av hans hand med sin yxa.

Från den gamla, för länge sedan avlidne trädgårdsmästaren van Kylsom härstammar den familj, som nu bebor huset. En gråhårig kvinna berättade oss:

— Jag var här då. Jag var tre år gammal. Min syster, som var äldre än jag, var rädd och

grät. Man bar bort oss till skogarna. Min mor höll mig i famnen. De lade örat mot marken för att lyssna. Jag, jag härmade kanonen och ropade b o m, b o m.

En port till vänster på gården ledde, som vi förut sagt, utåt trädgården.

Denna trädgård ser förfärlig ut.

Den är avdelad i tre delar, man skulle nästan kunna säga i tre akter. Första delen är köksträdgård, andra delen fruktträdgård, tredje delen skogspark. Dessa tre delar ha en gemensam inhägnad: till vänster en häck, till höger en mur, i fonden en mur samt på den sida, där ingången är, slotts- och ladugårdsbyggnaderna. Muren till höger är av tegel, muren i fonden av granit. Man kommer först in i köksträdgården. Den sluttar utför, är planterad med en monumental tälgstensterrass med en balustrad med dubbelbukiga pelare. Det var en slottsträdgård i den gamla franska stilen före Lenôtre, numera förvildad och igenvuxen. På pilastrarna ligga klot, som likna stenkulor. Man räknar ännu fyrtiotre balustradpelare på sina fotställningar. De andra ligga nedfallna i gräset. Nästan alla bära mär-

ken av muskötkulor. En sönderbräckt balustrad är anbragt där framför som ett brutet ben.

Det var i denna trädgård, vilken ligger lägre än fruktträdgården, som sex infanterister tillhörande första lätta regementet, vilka inträngt dit och icke kunde komma ut igen, utan voro inringade och fångna som björnar i sitt ide, inläto sig i strid med två kompanier hannoveraner, av vilka det ena var beväpnat med karbiner. Hannoveranerna stodo längs efter balustraden, bakom dess pelare, och sköto ned. De oförskräckta infanteristerna, sex mot två hundra och utan annat skydd än krusbärsbuskarna, besvarade skotten nedifrån och voro först efter en fjärdedels timme allesammans fallna.

Man stiger uppför några trappsteg och kommer då från kökträdgården in i den egentliga fruktträdgården. I denna, som endast håller några kvadratfamnar, föllo femton hundra man på mindre än en timme. Muren tyckes färdig att börja striden på nytt. Man ser där ännu de trettioåtta skottgluggar, som engelsmännen öppnat på olika höjd från marken. Framför den sextonde vila två engelsmän under gravstenar av granit. Det

är endast på södra muren, som skottgluggar finnas, enär det var från denna sida, som huvudanfallet kom. Denna mur döljes utvändigt av en stor levande häck. Då fransmännen kommo fram dit, trodde de sig icke ha att göra med något annat än häcken, hoppade över den och träffade på muren, ett hinder och tillika ett bakhåll, då de engelska gardisterna lågo bakom den. Eld gavs på en gång genom de trettioåtta skottgluggarna, det var en orkan av kartescher och kulor, och brigaden Soye sprängdes därav. Så började Waterloo.

Fruktträdgården blev likväl tagen. Stegar funnos icke, men fransmännen klättrade med naglarna. Man slogs man mot man under träden. Allt detta gräs har varit genomdränkt av blod. En nassauisk bataljon om sju hundra man blev nedgjord där. Utsidan av muren, mot vilken två av Kellermanns batterier riktade sin eld, är sönderhackad av kartescher.

Denna fruktträdgård fägnar ögat om våren, liksom varje annan. Den har sina eterneller och sina tusenskönor, gräset växer där högt, arbetshästarna gå där och beta, mellan träden sitta

streck, på vilka tvättkläder hänga till torkning, så att man, för att komma fram, nödgas böja ned huvudet, man går på en gräsmark och foten sjunker ned i mullvadsgropar. Mitt i gräset ser man en uppryckt trädstubbe ligga övervuxen av grönt. Major Blackman satt med ryggen lutad mot den, då han dog. Under ett stort nära där intill stående träd föll den tyske generalen Duplat, vilken härstammade från en fransk familj, som flyktade, då nantesiska ediktet återkallades. Strax där bredvid står ett gammalt sjukt äppleträd, lutande och ombundet med ett omslag av halm och ler. Nästan alla äppleträden äro färdiga att falla av ålder. Det finns icke ett enda, som ej har en eller annan kula uti sig. Skelett av döda träd finnas i mängd i denna fruktträdgård. Korpar flyga mellan grenarna. Längst in ligger en skogspark, vimlande av violblommor.

Bauduin dödad, Foy sårad, branden, slaktandet, blodbadet, en ström av engelskt blod, av tyskt blod och av franskt blod i gruvlig blandning, en brunn fylld med lik, regementena Nassau och Braunschweig upprivna, Duplat dödad, Blackman dödad, de engelska gardena stympade, tju-

go franska bataljoner av de fyrtio, som Reilles kår innehöll, decimerade, tre tusen man nedsablade, nedhuggna, nedstuckna, nedskjutna, innebrända i detta eländiga näste Hougomont, och allt detta, för att en bonde nu må kunna säga åt en resande: Min herre, giv mig tre francs, så skall jag, om ni behagar, förklara för er, huru det gick till vid Waterloo.

III.

Den 18 juni 1815.

Låt oss gå tillbaka i tiden — det är en av berättarens företrädesrättigheter — och förflytta oss till året 1815 och till och med något före den tid, då den handling, som i denna boks första del omtalats, tog sin början.

Om det icke hade regnat natten emellan den 17 och 18 juni 1815, skulle Europas framtid blivit en annan. Några regndroppar mer eller mindre bragte Napoleon på fall. För att Waterloo skulle bli slutet på Austerlitz, behövde försynen endast litet regn, och ett moln, som strök fram över himlen i en för årstiden ovanlig riktning, var tillräckligt för att störta en värld över ända.

Slaget vid Waterloo kunde icke börja före klockan halv tolv, och detta gav Blücher tid att an-

komma. Varför? Emedan marken var uppblött. Man måste vänta, tills den blev fastare, så att artilleriet kunde manövrera.

Napoleon var artilleriofficer, och det glömde han aldrig. Denne underbare härförare var till sitt innersta den man, som i sin rapport till direktoriet om slaget vid Abukir sade: Ingen av våra kulor dödade sex man. Alla hans bataljplaner äro uppgjorde för projektilen. Att koncentrera artilleriet mot en given punkt var hans nyckel till segern. Han behandlade den fientlige generalens strategiska plan som en fästning och sköt bresch därpå. Han överöste fiendens svaga punkt med kartescher. Han både började och slutade drabbningarna med kanonen. Det låg något av kanoneld i hans snille. Att spränga fyrkanterna, att söndermala regementena, att bryta linjerna, att sönderkrossa och skingra massorna, att slå, slå, slå utan uppehåll, detta var allt för honom, och detta värv anförtrodde han åt kulan. Fruktansvärda metod, som i föening med snillet i femton års tid gjorde denne hemske atlet på krigets arena oövervinnelig!

Den 18 juni 1815 räknade han så mycket mera

på artilleriet, som han hade antalet för sig. Wellington hade icke mer än ett hundrafemtio eldgap. Napoleon hade tvåhundrafyrtio.

Antag, att marken varit torr, så att artilleriet kunnat röra sig lätt, så skulle striden ha börjat klockan sex på morgonen. Slaget skulle då varit vunnet och slutat klockan två, det vill säga tre timmar, innan preussarna kommo och gjorde slag i saken.

I vilken mån kan Napoleon anses ha varit skulden till, att denna drabbning förlorades? Kan skeppsbrottet läggas lotsen till last?

Stod det tydliga avtagande i Napoleons fysiska kraft vid denna tid i samband med en viss minskning av den andliga kraften? Hade tjugo års krig utslitit klingan liksom skidan, själen liksom kroppen? Lät veteranen obehagligt känna av sig hos härföraren? Med ett ord, började detta snille förmörkas, såsom många ansedda historieskrivare trott? Gick han ända till blint raseri för att för sig själv dölja sin avmattning? Började han vackla av och an under det vilseledande inflytande av en släng av äventyraranda? Hade blindhet för faran, detta betänkliga fel hos

en befälhavare, fått makt över honom? Finns det hos denna klass av det praktiska livets stora män, som man kan kalla handlingens jättar, en ålder, då snillet blir närsynt? Ålderdomen har ingen makt över det ideella livets snillen. För en Dante, en Michelangelo är att åldras det samma som att tillväxa. Skulle det för en Hannibal, en Bonaparte vara det samma som att avtaga? Hade Napoleon förlorat segerns instinkt? Hade han kommit därhän, att han icke längre kunde urskilja blindskäret, icke längre ana snaran, icke längre skönja den nedrasande avgrundsanden? Saknade han förmågan att vädra katastroferna? Han, som förr kände alla vägar till segern och som högt från sin blixtfyllda char med härskarhand utpekade dem, var han nu till den förfärliga grad förvirrad, att han styrde sitt dånande legionspann rakt mot bråddjupet? Hade han vid fyrtiosex års ålder blivit gripen av det yttersta vanvett? Var denne ödets titaniske körsven icke längre något annat än en oerhörd våghals.

Vi tro det icke.

Hans stridsplan var, enligt allas erkännande, ett mästerstycke. Att gå rakt på den allierade

linjens center, öppna en bresch i den fientliga hären, klyva honom i två delar, kasta den brittiska hälften mot Hal och den preussiska mot Tongres, av Wellington och Blücher göra två avhuggna stumpar, taga Mont-Saint-Jean, bemäktiga sig Bruxelles, kasta tyskarna i Rhenfloden och engelsmännen i havet, allt detta låg i Napoleons stridsplan. Sedan skulle man få se på annat.

Det säger sig självt, att det icke kan vara vår avsikt att här skriva Waterloos historia. Ett av de grundläggande uppträdena i det drama, som vi berätta, anknyter sig visserligen till denna drabbning, men dess historia är icke vårt ämne. Den är dessutom, och det i myndig ton, skriven av Napoleon från en synpunkt och från en annan av en hel massa historieskrivare*). För vår del låta vi historieskrivarna tvista. Vi äro blott ett vittne på avstånd, en vandrare på slätten, en sökande, som lutar sig ned över denna med människokött inmängda jord och som måhända tager skenet för verkligheten. Vi ha icke rättighet att

---

*) Walter Scott, Lamartine, Vaulabelle, Charras, Quinet, Thiers.

i vetenskapens namn bjuda spetsen åt en samling av fakta, bland vilka det utan tvivel finns dunstbilder. Vi besitta varken den militäriska erfarenhet eller de strategiska insikter, som berättiga till framställandet av ett system. Enligt vår tanke behärskar vid Waterloo en kedja av tillfälligheter bägge härförarna, och då det är fråga om ödet, denne hemlighetsfulle anklagade, så döma vi som folket, denne enkle och okonstlade domare.

IV.

A.

De, som vilja göra sig en tydlig föreställning om slaget vid Waterloo, behöva blott i tankarna lägga ett stort A på marken. A:ts vänstra ben är Nivellesvägen, det högra är Genappevägen, tvärstrecket över A är hålvägen från Ohain till Braine-l'Alleud. A:ts spets är Mont-Sains-Jean, där Wellington stod. Den västra foten är Hougomont, där Reille och Jérôme Bonaparte stodo. Högra foten är La Belle-Alliance, där Napoleon befann sig. Något nedom den punkt, där strecket över A möter och skär högra benet, ligger La Haine-Sainte. Mitt på detta streck är den punkt, där drabbningens sista ord uttalades. Det är där, som lejonet, denna ofrivilliga sinnebild av kejserliga gardets oförlikneliga hjältemod, fått sin plats,

Triangeln, som vid spetsen av A:t omfattas av dess bägge ben och tvärstrecket, är Mont-Saint-Jeans platå. Kampen om denna platå utgjorde hela drabbningen.

De bägge arméernas flyglar utsträckte sig till höger och vänster om de båda vägarna till Genappe och Nivelles. D'Erlon gjorde front mot Picton, Reille mot Hill.

Bakom spetsen av A:t, bakom Mont-Saint-Jeans platå ligger Soignesskogen.

Vad själva slätten beträffar, bör man tänka sig den som ett stort, i vågor gående fält. Varje upphöjning i marken behärskar den följande och alla dessa kullar stiga uppåt Mont-Saint-Jean och sluta där vid skogen.

Två fientliga härar på ett slagfält äro två brottare. Det är ett livtag. Den ene försöker att få den andre att snava. Man hakar sig fast vid allt: en buske är en stödjepunkt, ett hörn av en mur ett stöd. I brist på ett gammalt ruckel till ryggvärn kan ett helt regemente nödgas giva sig på flykten. En insänkning i slätten, en ojämnhet i terrängen, en gångstig, som skär vägen på lämpligt ställe, en skog, en hålväg kunna

giva fotfäste åt denne koloss, som kallas en armé, och hindra den från att rygga tillbaka. Den, som rymmer fältet, är slagen. Därav nödvändigheten för den ansvarige härföraren att undersöka den minsta trädgrupp och göra sig bekant med den minsta upphöjning.

De bägge generalerna hade noga studerat Mont-Saint-Jeanslätten, som numera kallas Waterlooslätten. Redan året förut hade Wellington med förutseende skarpblick undersökt den som en lämplig plats för en stor drabbning. På denna mark och i denna tvekamp den 18 juni hade Wellington den fördelaktiga, Napoleon den ofördelaktiga ställningen. Engelska hären stod på höjden, den franska däremot nedanför på slätten.

Att här giva en teckning av Napoleons utseende, där han den 18 juni 1815 i dagningen satt till häst på Rossommehöjden med kikaren i handen, kunde nästan vara överflödigt. Innan man hinner visa honom, har hela världen sett honom. Denna lugna profil under den lilla hatten från skolan i Brienne, denna gröna uniform, vars vita uppslag döljer kraschanen, överrocken, som döljer epåletterna, det röda bandet, som framsticker un-

der västen, skinnbyxorna, den vita hästen med sitt schabrak av purpursammet och med krönta N. och örnar i hörnen, ridstövlarna utanpå silkesstrumporna, silversporrarna, värjan från Marengo, hela denna bild av den siste Cæsar står levande för allas inbillning, hälsad med bifallsrop av somliga, betraktad med stränga blickar av andra.

Denna bild var länge idel ljus. Det kom sig av ett visst sagodunkel, som de flesta hjältar utbreda omkring sig och som alltid mer eller mindre länge bortskymmer sanningen. Men nu börjar historien skrivas och dagern inbryta.

Denna dager, historiens dager, är obeveklig. Den har det egna och gudomliga med sig, att, idel ljus, som den är, och just emedan den är ljus, den ofta kastar skugga där, varest man förr endast såg strålar. Av samme man ger denna dager oss två olika skepnader, av vilka den ena anfaller och tuktar den andra, och det mörker, som omger despoten, kämpar mot det bländande ljuset kring härföraren. Härav få folken en säkrare måttstock för sitt slutliga omdöme. Det våldförda Babylon fördunklar Alexander, det fjättrade

Rom Cæsar, det förstörda Jerusalem Titus. Tyranniet följer efter tyrannen. Det är en olycka för en man att lämna bakom sig en mörk skugga, som bär hans drag.

V.

Drabbningarnas dunkel.

Hela världen känner denna drabbnings första skifte, en oklar, oviss, obestämd, hotande början för bägge arméerna, men för engelsmännen ännu mer än för fransmännen.

Det hade regnat hela natten, marken var uppblött av hällregnet, här och där hade vattnet samlat sig i gropar på slätten liksom i baljor, på somliga ställen stod vattnet ända upp till axeln på trossvagnarna, anspannens bukgjordar dröpo av smuts. Om icke rågen och vetet, som lagt sig till marken under dessa framtågande vagnmassor, hade fyllt igen hjulspåren och bildat en bädd under hjulen, skulle alla rörelser ha varit omöjliga, i synnerhet i dälderna åt Papelotte till.

Striden började sent på dagen. Napoleon ha-

de, så som vi förut omnämt, för sed att hålla hela artilleriet i sin hand som en pistol, varmed han siktade än på den ena, än på den andra punkten av slagfältet, och han hade velat vänta, tills de anspända batterierna kunde röra sig fritt och i galopp, men därför behövdes det, att solen skulle visa sig och torka upp marken. Men solen visade sig icke. Det var icke mera härmötet vid Austerlitz. Då det första kanonskottet lossades, såg engelske generalen Colville på sin klocka och lade märke till, att hon var trettiofem minuter över elva. Drabbningen började ursinnigt, ursinnigare måhända, än kejsaren skulle önskat, med ett anfall av fransmännens vänstra flygel mot Hougomont. På samma gång angrep Napoleon centern genom att kasta brigaden Quiot mot La Haie-Sainte, medan Ney förde fransmännens högra flygel mot engelsmännens vänstra som stödde sig på Papelotte.

Anfallet mot Hougomont var till någon del ett skenangrepp. Planen var att locka Wellington dit och förmå honom att göra en dragning åt vänster. Denna plan skulle ha lyckats, om icke de fyra engelska gardeskompanierna och de tapp-

ra belgierna av divisionen Perponucher så orubbligt försvarat positionen, till följd varav Wellington, i stället för att där samla sin styrka, kunde inskränka sig till att endast ditskicka fyra andra gardeskompanier och en bataljon av regementet Braunschweig till förstärkning.

Det angrepp, fransmännens högra flygel gjorde på Papelotte, var kraftigt. Att kasta över ända engelsmännens vänstra flygel, avskära vägen till Bruxelles, stänga vägen för de möjligen ankommande preussarna, forcera Mont-Saint-Jean, tränga Wellington tillbaka till Hougomont, därifrån till Braine-l'Alleud och därifrån till Hal, ingen plan kunde vara enklare. Om icke några tillfälligheter inträffat, skulle detta angrepp lyckats. Papelotte blev taget, La Haie-Sainte erövrades.

En omständighet bör anmärkas. I engelska infanteriet, särdeles i brigaden Kempt, fanns en mängd rekryter. Dessa unga soldater betedde sig tappert ansikte mot ansikte med våra fruktansvärda infanterister. Deras oerfarenhet redde sig oförskräckt ur affären. De voro i synnerhet förträffliga tiraljörer. Som tiraljör och något litet överlämnad åt sig själv blir soldaten så att säga

sin egen general. Dessa rekryter visade något av fransmännens uppfinnigsförmåga och ursinniga mod. Detta unga infanteri hade liv och eld. Detta misshagade Wellington.

Efter intagande av La Haie-Sainte började drabbningen vackla.

(Forts. i fjärde bandet.)